

Методическо ръководство за адаптиране на учебното съдържание

За първия гимназиален етап за ученици
със специални образователни потребности,
които се обучават по индивидуални учебни
програми в училища в системата
на училищното образование

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

НАЦИОНАЛНА ПРОГРАМА

„Разработване на учебни помагала и на методически ръководства, оценяване и одобряване на проекти на учебни помагала за подпомагане на обучението, организирано в чужбина, на проекти на учебници и на проекти на учебни комплекти“

МОДУЛ

„Разработване на учебни помагала за обучението на ученици със специални образователни потребности и методически ръководства за адаптиране на учебното съдържание“

Методическо ръководство за адаптиране на учебното съдържание

**За първия гимназиален етап за ученици
със специални образователни потребности,
които се обучават по индивидуални учебни програми
в училища в системата на училищното образование**

Разработено от авторски екип
към Регионалния център за подкрепа на процеса
на приобщаващото образование – София-град

АЗ.БУКИ

Национално издателство за образование и наука

Методическо ръководство за адаптиране на учебното съдържание за първия гимназиален етап за ученици със специални образователни потребности, които се обучават по индивидуални учебни програми в училища в системата на училищното образование

Разработено от авторски екип към Регионалния център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование – София-град

Авторски екип: д-р Калоян Дамянов; д-р Гергана Колчакова, 2020 г.

Графичен дизайн: Мария Младенова, 2020 г.

Научен консултант: доц. д-р Неда Балканска, 2020 г.

Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“

1113 София, бул. „Цариградско шосе“ 125, бл. 5,

тел. 02/4250470; e-mail: azbuki@mon.bg; web: www.azbuki.bg; www.azbuki.eu

Графично оформление: Иван Шопов

Първо издание, 2020 г.

Формат: 210 x 280 мм; 104 страници

e-ISBN: 978-619-7065-56-5

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	4
1. Философия на приобщаващото образование и учениците със специални образователни потребности	5
1.1. Приобщаващото образование в България	5
1.2. Особенности в обучението на ученици със специални образователни потребности в първи гимназиален етап	6
1.3. Психолого-педагогическа характеристика на учениците със специални образователни потребности от първи гимназиален етап	10
2. Методи за приобщаващо преподаване	22
2.1. Индивидуална учебна програма за ученици със специални образователни потребности в първи гимназиален етап	25
2.2. Съществени въпроси в урока	26
2.3. Индивидуални и групови съображения	28
2.4. Стратегическа интеграция на целите	29
3. План за адаптиране на урока	31
4. Сътрудничество в обучението и адаптирането	36
4.1. Съвместно преподаване между общообразователни и ресурсни учители	36
4.2. Сътрудничество с помощник на учителя	37
4.3. Сътрудничество с родителите	38
5. Модел на адаптирано учебно съдържание	42
5.1. Рамка за адаптиране на урочните единици в първи гимназиален етап	51
5.2. Основни насоки за адаптирано учебно съдържание по предметни области в първи гимназиален етап	46
5.3. Примерни адаптирани урочни единици в първи гимназиален етап	54
Заклучение	102
Използвана литература	103

УВОД

Настоящото методическо ръководство за адаптиране на учебното съдържание на ученици със специални образователни потребности в първи гимназиален етап, които се обучават по индивидуални учебни програми в училища в системата на училищното образование, се разработва по Националната програма „Разработване на учебни помагала и на методически ръководства, оценяване и одобряване на проекти на учебни помагала за подпомагане на обучението, организирано в чужбина, на проекти на учебници и на проекти на учебни комплекти“ на Министерството на образованието и науката.

Методическото ръководство се основава на най-съвременните разбирания за обучение на ученици със специални образователни потребности, като отчита спецификата и възрастовите особености в първи гимназиален етап. Основната цел е да се подкрепят общообразователните учители и педагогически специалисти, които осигуряват допълнителна подкрепа за личностно развитие на ученици със специални образователни потребности, като се предложат практически подходи за адаптиране и индивидуализиране на учебното съдържание в контекста на приобщаващото образование в България.

Съдържанието на ръководството съдържа следните компоненти: приобщаващото образование и учениците със специални образователни потребности, методи на приобщаващо преподаване и адаптиране на учебно съдържание в първи гимназиален етап, план за адаптиране на урочните единици, сътрудничеството в преподаването и адаптирането, процедури и примери.

Важно е да се вземе предвид, че методическото ръководство е насочено към адаптиране на учебното съдържание за ученици, които се обучават на индивидуални учебни програми, или с други думи такива, които поради своите специални образователни потребности не покриват държавния образователен стандарт за общообразователна подготовка.

Методическото ръководство не е насочено въобще към обучението на всички ученици със специални образователни потребности. Освен това примерните адаптирани учебни единици имат за цел да дадат общи насоки, които всеки общообразователен учител е необходимо да адаптира към индивидуалните потребности на учениците в неговите класове.

1

ФИЛОСОФИЯ НА ПРИОБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ И УЧЕНИЦИТЕ СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

1.1. Приобщаващото образование в България

През 2016 г. започна реализацията на дълго очаквания Закон за предучилищното и училищното образование. Този нов и модерен закон целеше да реформира системата на средното образование в България. Предложи се нова образователна структура, съответно завършване на основно образование в VII клас и две нива на средно образование в X и XII клас. Наред с това обаче най-същественото в самия закон беше ясната декларация, че в България се въвежда приобщаващо образование в цялата система.

Програмите за приобщаване се различават по природа от други училищни програми и нямат определени критерии за приобщаване. Приобщаването не е просто поредната програма, която трябва да бъде приложена; това е цялостен подход в детската градина или училището, който осигурява на всеки ученик достъп до богат и разнообразен образователен опит. Приобщаващото образование няма график. Нито пък се случва в класната стая надолу по коридора – няма такова нещо като „класна стая за приобщаване“. Ние *не правим* приобщаването. Напротив, ние *живеем* приобщаването, като възприемаме отношението, че учениците са ценни членове на училищната общност, които участват пълноценно във всичко, което правим (Дамянов, К., 2019).

„Специални образователни потребности“ на дете и ученик са образователните потребности, които може да възникнат при сензорни увреждания, физически увреждания, множество увреждания, интелектуални затруднения, езиково-говорни нарушения, специфични нарушения на способността за учене, разстройства от аутистичния спектър, емоционални и поведенчески разстройства. В това най-актуално разбиране за специални образователни потребности в България се допуска, че такива потребности **МОЖЕ** да възникнат при посочените увреждания и състояние, но е допустимо и това да не се случи. С други думи, наличието на увреждане, невинаги е основание за наличие и на специални образователни потребности. Това е радикално ново разбиране в националната политика в тази сфера и тя ще предопредели и последващата процедура и концепция за подкрепа на личностното развитие.

В законът ясно се регламентира и философията за приобщаващо образование, която не само заменя съществуващите до този момент: „интегрирано обучение“ и „включващо обучение“, но и ги развива допълнително, като насочва цялостната концепция към всички деца, а не само за определени групи.

„Приобщаващо образование“ е процес на осъзнаване, приемане и подкрепа на индивидуалността на всяко дете или ученик и на разнообразието от потребности на всички деца и ученици чрез активиране и включване на ресурси, насочени към премахване на пречките пред ученето и научаването и към създаване на възможности за развитие и участие на децата и учениците във всички аспекти на живота на общността.

В този нов закон се поставя и концепцията за подкрепа на личностното развитие, като практически инструмент за развитие на цялото приобщаващо образование. Всъщност подкрепата за личностно развитие е разделена на две нива – обща и допълнителна. Общата подкрепа е насочена към всички деца и ученици и дава възможност за подкрепа на тяхното развитие според индивидуалността, интересите, превенцията на обучителните затруднения и другите персонални особености. Допълнителната подкрепа за личностно развитие е фокусирана върху децата и учениците със специални образователни потребности, в риск, с изявени дарби и с хронични заболявания. Тези групи деца имат нужда от допълнителни интервенции в образователната среда и поради това за тях са предвидени отделни механизми, част от които са и адаптирането на учебното съдържание като неизменна част от подкрепящата среда и приобщаващото преподаване.

1.2. Особенности в обучението на ученици със специални образователни потребности в първи гимназиален етап

Настоящото методическо ръководство е насочено към адаптиране на учебното съдържание на ученици със специални образователни потребности, които се обучават по индивидуални учебни програми. В голямата си част това са ученици с интелектуални затруднения или нискофункционаращи деца от аутистичния спектър и с множество увреждания. Затова е важно общообразователните учители да имат предвид някои специфики в обучението на тези ученици.

Специалните образователни потребности представляват комплексно и многостранно понятие, а дори и това на децата, които се обучават на индивидуални образователни програми, е достатъчно сложно и многосъставно. Освен това то е мощен и емоционално зареден етикет, един от тези, които често внушават различни представи за децата с такива специални образователни потребности. Децата със специални образователни потребности, които имат и интелектуални нарушения (или когнитивни разстройства), много често се сблъскват с предразсъдъци и дискриминация просто защото на тях се гледа като на „различни“ от другите хора. Това не в такава степен важи за други групи деца със специални образователни потребности, като например тези със слухови или зрителни затруднения.

За щастие, педагогическата практика показва, че много от тези ученици могат да надскочат очакванията, ако им бъде осигурено адаптирано учебно съдържание и под-

ходяща подкрепяща среда и преподаване. Това може да се реализира и в рамките още на общата подкрепа за личностно развитие, като училището предоставя възможност на учениците, които имат системни пропуски или пък изпреварващо развитие по даден учебен предмет да получат допълнителни занимания по учебен предмет (Дамянов, К. 2018). Това особено се прилага за ученици с интелектуални затруднения, които не само имат нужда от индивидуални допълнителни занимания, но и от адаптирани обучителни материали и помощни средства.

Формулирането на приемлива дефиниция на интелектуалните затруднения е бил процес в развитие, обхващащ няколко десетилетия. Исторически погледнато, интелектуалните нарушения много често и единствено са се свързвали понятийно с ограничения или дефицит на когнитивната функция, водеща преди всичко до умствено изоставане и сегрегирано специално образование. По-съвременни дефиниции ги характеризират като ограничени интелектуални възможности в съчетание със затруднения за съобразяване със социалните изисквания или очакванията на определена среда.

Най-съвременната дефиниция на тази група ученици се свързва като обща интелектуална функция значително под средното ниво, съществуваща едновременно с дефицити в адаптивното поведение и проявяваща се в периода на развитието, която се отразява неблагоприятно върху образователните резултати на детето.

Конструктите интелигентност и адаптивно поведение играят ключова роля в разбирането на понятието за тази група специални образователни потребности. **Всъщност адаптивното поведение можем да опишем като комплекс от концептуални, социални и практически умения, които са били усвоени от хората, за да могат да функционират ежедневно в обществото. Ето защо и адаптираното учебно съдържание следва да отговаря преди всичко на тази особеност, отколкото на строги академични стандарти.** Казано по друг начин, това означава доколко добре човек се справя с ежедневните потребности и изисквания на своята заобикаляща среда. Идеята на контекста е важна за разбирането на понятието за адаптивно поведение. Защото поведението е силно повлияно от културния фактор, възрастта и ситуацията, съответно целесъобразността му винаги би трябвало да се разглежда в обстановката, в която се проявява. Например момиче тийнейджър, което се храни с пръсти – би следвало това да се разглежда като проява на несъответстващо поведение, но само в контекста на западната култура, докато в някои източни култури това би било съвсем приемливо поведение.

Крайната цел на приобщаващото образование е да постигне високо качество на живот на учениците със специални образователни потребности, да гарантира добри академични познания и добро равнище на социални, всекидневни и други умения, така че ученикът да е максимално самостоятелен и независим в живота си на възрастен (Арсова-Цветкова, М., 2018).

В таблицата по-долу ще посочим някои примери за концептуални, социални и практически умения, които можем да вземем предвид при адаптирането на учебното съдържание съобразно целите на преподаване за групата ученици със специални образователни потребности:

Таблица 1. Примери на концептуални, социални и практически адаптивни умения

Област на уменията	Поведенчески примери	
Концептуални	<ul style="list-style-type: none"> • Език (възприемане и изразяване) • Четене и писане 	<ul style="list-style-type: none"> • Понятие за парите • Самоориентация
Социални	<ul style="list-style-type: none"> • Междуличностни • Отговорност • Самооценка • Доверчивост (склонност към лековерие и манипулативност) • Наивитет 	<ul style="list-style-type: none"> • Следва правилата • Съблюдава законите • Избягва да се прави на жертва
Практически	<ul style="list-style-type: none"> • Ежедневни дейности: <ul style="list-style-type: none"> – Хранене – Мобилност • Инструментални ежедневни дейности: <ul style="list-style-type: none"> – Приготвяне на храна – Чистота и поддържане на дома – Транспорт • Професионални умения • Поддържане на безопасна заобикаляща ни среда 	<ul style="list-style-type: none"> • Тоалет • Обличане • Вземане на лекарства • Управление на финансите • Използване на телефона

Някои учебни и поведенчески характеристики на ученици със специални образователни потребности

Учениците с когнитивни нарушения са особено хетерогенна популация и вътрешно индивидуалните разлики са огромни. Много са факторите, които влияят върху индивидуалното поведение и функционалност – хронологичната възраст, сериозността на нарушението, етиологията му, както и образователните възможности. Необходимо е, като общообразователни и ресурсни учители, да не забравяте, че учениците с интелектуални затруднения по-скоро си приличат с останалите си съученици, отколкото да се различават и споделят същите социални, емоционални и физически потребности. Още повече че учениците с интелектуални затруднения, особено тези, които нямат особено сериозни ограничения, учат по същия начин както средностатистическия или типичен ученик, макар и по-бавно. Една от най-типичните характеристики на ученик, идентифициран с интелектуални нарушения, е нарушената когнитивна функционалност. Но изследователите не се притесняват толкова за интелектуалните способности на личността по същество, а по-скоро за въздействието, което ниският IQ има върху индивидуалните способности на индивида да учи, да разбира понятия, да обработва информация, да прилага познанията си в разнообразна среда като училището, дома и обществото. Тъй като ученето не е неделима променлива величина – то се състои от много взаимосвързани когнитивни процеси, решиме да представим накратко някои от тези измерения, които изследователите вярват, че повлияват върху способностите за учене (виж таблица 2), защото това трябва да се вземе предвид и при адаптирането на учебното съдържание

Таблица 2. Представителни учебни и поведенчески характеристики на учениците с интелектуални затруднения

	Измерение	Свързани прояви и характеристики
<p>Краткосрочна памет Възможността да помни информация за кратък период от време.</p> <p>Заучена безпомощност Ученикът изключително зависи от възрастните, връстниците или материалите с тенденция, клоняща към провал.</p> <p>Външен локус на контрол Вярва в това, че резултатите и последствията от действията му са резултат на ситуации или на обстоятелства извън неговия контрол повече, отколкото като резултат от усилията, които е положил.</p>	Внимание	<ul style="list-style-type: none"> • Неспособност да вникне в критични или съставни характеристики на заданието. • Намалена степен на внимание. • Трудно игнорира разсейващи фактори.
	Памет	<ul style="list-style-type: none"> • Дефицит на паметта, свързан със сериозни нарушения на когнитивната функционалност. • Ограничени възможности селективно да обработва и класифицира информация. • Безрезултатни опити да изгради репетиционни стратегии. • Общи затруднения с краткосрочната памет – възпроизвеждане на инструкции, дадени преди секунди. Възпроизвеждане на информация в дългосрочен план (запаметяване и възпроизвеждане на телефонен номер) по подобие на това, което могат връстниците им.
	Мотивация	<ul style="list-style-type: none"> • История на провала и обобщено очакване на провал – заучена безпомощност – когато усилията не са възнаградени; провалът е неизбежен. • Демонстрация на външен локус на контрол – вярва в това, че резултатите и последствията от дейността му са резултат на обстоятелствата (съдба, шанс) извън негов контрол, повече отколкото от положените усилия • Доказателства за лесна внушаемост, загуба на увереността в собствените сили, изцяло разчита на другите за водене и насока.
	Умения за обобщаване	<ul style="list-style-type: none"> • Затруднение да приложи знания или умения към решаване на нови задачи, справяне с нови ситуации или заобикаляща среда. • Проблем с прилагането на предишен опит при нови обстоятелства. • Учителите е необходимо изрично да планират обобщителния процес, тъй като той не се проявява автоматично.
	Развитие на речта/ езика	<ul style="list-style-type: none"> • Да следва същия обем на речева и езикова подготовка както съучениците си, макар и в по-забавени темпове.

<p>Склонност към водене / лесна внушаемост</p> <p>Състояние, което се характеризира с липса на увереност или загуба на увереността в собствените способности и напълно разчита на другите да го/я водят и насочват .</p>	<p>Развитие на речта/ езика</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Силна връзка между интелектуалните възможности и развитието на речта и езика – при по-високи стойности на IQ все по-малки са затрудненията в речта и употребата на езика. • Нарушения на речта (артикулационни грешки, заекване) по-често срещани у индивиди с интелектуални нарушения, отколкото при връстниците им. • Речниковият им състав е доста ограничен. • Граматическите структури и сложността на изреченията често са нарушени.
	<p>Академично развитие</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Най-общо казано, затрудненията се срещат във всички академични области, като с четенето са най-слаби и имат особени затруднения. • Затруднения с решаването на математически задачи.
	<p>Социално развитие</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Типична липса на социална компетентност. • Общо отхвърляне от връстници и съученици — лоши междуличностни умения. • Честа проява на социално неприемлива и незряла поведенческа реакция – затруднение при изграждане и поддържане на приятелски връзки. • Снизена самооценка в комбинация с ниско самочувствие.

1.3. Психолого-педагогическа характеристика на учениците със специални образователни потребности от първи гимназиален етап

Съвременната образователна система е отворена за всички ученици, включително и тези със специални образователни потребности . Но те се нуждаят не просто от достъп до класните стаи, а от познаване, от страна на преподавателите, на техните потребности, на бариерите, които срещат, и начините за тяхното преодоляване. Учениците със специални образователни потребности не са хомогенна група. В нея влизат различни типове нарушения, като всяко едно от тях представлява отделна група, в която са налице редица индивидуални различия сред нейните представители. За преподавателския състав е важно да формира умения за адекватно поднасяне на учебното съдържание, за неговото адаптиране, комуникация и организация на съвместни дейности с останалите студенти в групата, които ще допринесат не само за социализацията на хората с нарушения, но и за по-качественото им образование, при което формализмът ще бъде сведен до минимум. Педагозите в първи гимназиален етап най-често се срещат с представители от групите на сензорните (слухови и зрителни) и двигателни нарушения.

За по-пълноценното разбиране на потребностите на учениците със специални образователни потребности е важно познаването на техните особености и затрудненията, които срещат в образователната среда.

Ученици със слухови нарушения. Това е широко понятие, чрез което се описва пълната или частична загуба на слуха.

Влияние на степента на слуховото нарушение върху развитието на речта и личността (Балканска, 2005)

<i>Степен на слухово нарушение</i>	<i>Формиране слухово</i>	<i>Социално и слухово поведение</i>
<i>16 – 25 децибела (dB) Минимално нарушение на слуха</i>	Трудности при възприемане на тиха реч от разстояние, по-голямо от 3 метра. Пропускат се окончанията, служебните думи. Влошаване на възприемането при страничен шум.	Възможно е незряло в социално отношение поведение. Проблемите в комуникацията могат да влияят негативно върху самочувствието.
<i>26 – 40 dB Средна загуба на слуха</i>	Пропускане на фрагменти от речевия поток – неразбиране на части от информацията.	Негативно влияние върху самооценката.
<i>41 – 55 dB Умерена степен на слухово нарушение</i>	Губи се значителна част от речевата информация. Ограничен речников запас, синтактични грешки, неправилно произношение и фонация.	Проблеми в социализацията, потиснато самочувствие и по-голяма умора в ежедневието.
<i>56 – 70 dB Умерено тежка загуба на слуха</i>	Улавят се само отделни фрагменти на речевата информация. Сериозно изоставане в езиково отношение, неправилно произношение.	Затрудненията в комуникацията създават сериозни пречки за социализацията.

<i>71 – 90 dB</i> <i>Тежка степен на слухово нарушение</i>	Без звукоусилване се възприемат само силни звуци. Значително изоставане в речево отношение.	Големи затруднения в комуникацията и социализацията. По-голям комфорт при общуване с други хора с увреден слух.
<i>Над 91 dB</i> <i>Дълбока степен на слухова недостатъчност</i>	Без специално обучение и рехабилитация речта и езикът не се развиват.	Пълноценна комуникация с хора с увреден слух, дискомфорт при общуване с чуващи.
<i>Едностранно слухово нарушение</i>	Затруднения само в определени ситуации – при тиха реч и голямо разстояние от говорещия, особено от страната на засегнатото ухо.	Проблеми в общуването главно в шумна обстановка. Добри предпоставки за успешна социализация.

Основните последици от слуховото увреждане са затрудненията в комуникацията поради по-бавния темп на формиране на езиковата система, което води до определена специфика в развитието на мисленето и психиката на личността. Тази специфика може да бъде по-силно или по-слабо изразена в зависимост от степента на слуховото нарушение.

Развитието на психичните процеси (възприятие, памет, мислене) при увреден слух се стимулира чрез функциите на съхранените анализатори (зрителен, кожен, двигателен, остатъчен слух). Основната информация от външния свят постъпва на базата на слуховия и зрителния анализатор. При лицата с увреден слух вниманието се концентрира върху зрителното възприятие. Създава се индивидуален образ на отделните обекти, като определянето на сходствата, различията, извеждането на главното и същественото във възприеманите обекти, предмети и явления е затруднено (Балканска, 2009). Това е пряка последица от езиковия дефицит при тези лица. Речниковият им запас е ограничен и се състои основно от конкретни понятия, речта им се характеризира с аграматизъм, овладяват се по-елементарните езикови категории, а по-сложните и абстрактните липсват. Така равнището на езиковото развитие рефлектира върху мисловното, което представлява огледално отражение на речевите способности. Мисленето се задържа на конкретно-образен етап и не достига до абстрактните, словесно-логическите форми. Това важи за по-тежките степени на слуховите нарушения.

Следва да се отбележи, че развитието на личността със слухов дефицит не се определя единствено от степента на загуба на слуха. Налице са редица фактори, които влияят върху развитието: възраст на настъпване на слуховото нарушение (колкото по-рано, толкова по-големи са пораженията върху езика и речта); констатиране на слуховото нарушение (колкото по-рано се диагностицира, толкова по-добри възможности има за използване на сензитивните периоди на развитие в ранното детство); ранна интервенция (в пряка връзка с предходния фактор – колкото по-рано започне целенасоченото въздействие, толкова по-добри резултати ще демонстрира детето и личността в по-късните етапи на развитие); ранно слухопротезиране (избор на звукоусилващо устройство – слухов апарат или кохлеарен имплант); адекватна и системна рехабилитация и обучение (от съществено значение е правилният избор на образователна среда за конкретното дете и програма за рехабилитация); социално обкръжение (ангажираността на семейството в процеса на обучение и рехабилитация

стимулира в голяма степен цялостното развитие на детето) (Балканска, 2009). Важно е да се отбележи, че комбинацията, в конкретен случай, от изброените фактори и индивидуалните особености предопределят възможностите на личността със слухово нарушение. В практиката са налице примери на дълбок слухов дефицит, проявен в ранна възраст, но при добро съчетаване на останалите условия, крайният резултат е личност с пълноценна реч, която позволява безпроблемна комуникация с чуващите, успешно обучение в общообразователна среда и висше учебно заведение, социализация и професионална реализация в обществената сфера.

Съвременните технологии предлагат пътища за оптимизиране на слуховото възприятие в най-тежките форми на слухов дефицит. Пример за такъв тип технология е кохлеарният имплант. Той представлява звукоусилващо устройство, предназначено за деца и възрастни, което не могат да се възползват от слуховите апарати поради твърде ограничения диапазон на остатъчния им слух. Кохлеарният имплант представлява устройство, някои от частите на които се поставят оперативно в различни отдели на слуховата система. В резултат от неговото ползване пациентите са в състояние да чуват акустични сигнали, които не са чували преди. След оперативната намеса се налага продължителна рехабилитация (в продължение на години), за да се постигне оптимален резултат от приложението на устройството. При рано имплантираните деца без съпътстващи нарушения, с ангажирани родители и адекватна рехабилитация, се регистрира развитие близко до нормата. За съжаление, този ефект не е валиден за всеки случай на кохлеарна имплантация – налице са и примери, при които не се отбелязва качествен резултат след хирургичната интервенция (Балканска, 2009).

В общуването и обучението учениците с увреден слух използват **алтернативни средства**. Това са жестов език, калкираща жестава реч и дактилната азбука.

Жестовият език е естествено възникнала система за комуникация в общността на глухите хора. Характеризира се със собствена граматика и може да служи като самостоятелно и основно средство за обучение (билингвистично обучение) или като помощно – при разясняване значението на новите думи. В нашата страна нямаме традиции и опит с билингвистичната форма, но жестовият език може да се прилага в общообразователната среда за обогатяване на речниковия запас и при ученици, които имат адекватен слух, но е налице езиков дефицит по различни причини.

Калкиращата жестава реч в България се използва за симултанен превод на устни изказвания и писмени текстове. Тя се състои от отделни жестове, аналози на думите в българския език, които се комбинират по начин, по който думите се подреждат в изречения. Жестовата реч може да бъде много полезна в обучението на учениците от първа гимназиална степен за разясняване на отделни понятия, както и на цели конструкции от учебното съдържание. Възможностите за нейното приложение са разнообразни: чрез речници – книжни или под формата на видеозаписи, специализирани професионални жести речници и т. н.

Дактилната азбука пресъздава звуко-буквената структура на думите и отговаря на буквите и звуковете в българския език. В обучението се използва за затвърждаване на състава на думите и запомняне на правилното им произношение и правопис, а в общуването се използва за обозначаване на думи, които нямат жестов аналог в жеставата реч (напр. имената на хората, на местности и др.). Дактилната азбука може да се изпълнява с едната ръка (едноръчен дактил) или с двете ръце (двуръчен дактил).

Специфична способност с изключително значение за процеса на общуване и обучение при учениците със слухови нарушения е отчитането (четене по устните). Голяма част от словесната информация може да се възприема чрез зрението. Разбира се, отчитането не е

в състояние да замести напълно слуховата перцепция, но осигурява значителен достъп до речевата информация. То е плод на дълга и усилена работа от страна на специалистите.

Ученици със зрителни нарушения. Това също е нехомогенна група, която обхваща частичната и пълна загуба на зрението.

Най-голямото предизвикателство за тези хора е мобилността (независимото придвижване в пространството), разбирането и използването на невербалните средства за комуникация (изражение на лицето, езика на тялото) и писмената комуникация. Степента, в която ще се отрази зрителното нарушение върху личността, зависи от редица фактори като: степен на нарушението; възраст на настъпването му; ранна диагностика (възраст, на която е констатирано то); ранна интервенция (възраст, на която е стартирало целенасоченото въздействие); семейна среда и адекватно въздействие и обучение от страна на специалистите. Важно е да се отбележи, че лицата, които са родени със зрително увреждане или са загубили зрението си в много ранна възраст, имат различни потребности и се изправят пред различни бариери в сравнение с тези, при които нарушението е настъпило по-късно (Haddad, 2009).

В зависимост от съхранеността на остротата на зрението при децата могат да се обособят следните групи (Епифанцева и др., 2007).

1. Слепи и практически слепи, с острота на зрението в пределите на 0 до 0,04 визус фактор, с корекция на оптичното стъкло на по-добре виждащото око. Тези деца не виждат нищо или почти нищо. По време на занятията се ползват основно от тактилно-слухова опора за възприемане на информацията, четат и пишат с помощта на Брайловото писмо. Ако остатъчното им зрение позволява, те могат да овладеят, при определени условия, зрителното четене и писане с увеличен черно-бял шрифт. По време на учебните занятия те ползват учебни пособия на Брайл, специални технически средства и дидактични материали. Около 18 % от тази група са слепи, останалите 82 % могат да различават светло от тъмно (BBC 2007).
2. Слабовиждащи, с острота на зрението в пределите на 0,05 до 0,09 визус фактор, с корекция на оптичното стъкло на по-добре виждащото око. Налице е сложно нарушение на зрителната функция – наред с остротата на зрението е стеснено/намалено полезрението, нарушено е пространственото зрение. Това нарушава зрителното възприемане на учебния материал. При обучението им се налага да използват специални технически и оптични средства (специални лупи и т. н.). Тяхното зрение е

неустойчиво и при неблагоприятни условия се влошава, затова е нужно да се спазва облекчен режим на зрително натоварване с редуване на дейностите.

3. Слабовиждащи, с острота на зрението от 0,1 до 0,4, с корекция на оптичесткото стъкло на по-добре виждащото око. При наличие на определени условия те свободно четат, пишат, възприемат зрително предметите, ориентират се зрително в обширно пространство. Такива деца могат успешно да се обучават и в масово училище при осигуряване на специални условия.
4. Слабовиждащи, с острота на зрението от 0,4 до 0,5 и повече, с корекция на оптичесткото стъкло. При тях не се регистрират вторични отклонения в психическото развитие. Обикновено тези деца се обучават в масови училища при съблюдаване на щадящ режим.

Значение на зрението за развитието на личността. Зрителната информация съставлява около 90% от постъпващата информация в кората на главния мозък. Съществена особеност на зрителния анализатор е, че той функционира при взаимодействието с другите видове чувствителност. За разлика от другите сензорни системи, зрителният анализатор се развива в тясна връзка с мозъка. През първите години от живота на детето зрението е тясно свързано с осезанието, слуха, обонянието. В резултат от това се формират сложни динамични връзки, които създават сензорната/чувствената основа на психичната дейности и ориентацията в пространството. Зрението играе много важна роля при формирането на предметното значение на думите и граматическите категории, а също така и за развитието на образното мислене. Зрението има огромно значение за самостоятелността на индивида във всички негови дейности, особено в процеса на обучение, изобразителни дейности, възприемане на произведения на изкуството и т.н. Зрителната функция лежи в основата на формирането на естетическите чувства, възприемането на природните явления, живопис, архитектура. Поради огромното значение на зрението, нарушенията на неговата функция водят до проявата на вторични отклонения в психическото и физическото развитие. На първо място, страда ориентацията в пространството, формирането на представи, появяват се недостатъци във формирането на двигателните функции: скорост, точност, координация на движенията и др. Представите на зрително затруднените се различават качествено от тези на зрящите (Литвак и др., 1989). Характерна особеност на техните представи са фрагментарността, схематичността и ниското равнище на обобщеност и вербализъм. Фрагментарността се изразява в това, че много съществени елементи в образа липсват. В резултат на това образът е непълен, лишен от цялост, а понякога и неадекватен на обекта. Фрагментарността най-ярко се изявява в работите, свързани с апликиране, рисуване, моделиране, а също така и при разпознаването на обектите. Под вербализъм се има предвид липса на чувствени елементи при словесното описание на обектите, т.е. зрително затрудненият може да възпроизведе съвсем точно словесното описание на обект, който никога не е виждал, а при задачата да го нарисува, не може да отрази основните негови черти, защото липсва конкретната представа за него.

Доколкото речевото общуване принципно не се повлиява от зрителното нарушение, овладяването на речта и нейните функции се осъществява, в общи линии, както при виждащите. Налице е определена специфика. Тя се проявява основно по отношение на динамиката на развитие и натрупване на езиковите средства; изразителност; своеобразие при съотношението между думата и образа; лексикалното съдържание; известно изоставане при формиране на речевите навици. Овладяването на фонетичната страна на родния език става на основата на подражанието. И ако развитието на фонематичния слух и речеслуховите представи, основани на слуховото възприятие, се осъществява в норма, то формирането на речедвигателни образи

(артикулацията на речевите звукове), което се основава не само на слуха, но и на кинетичното и зрителното възприятие, страда значително. Основен речев недостатък в това отношение са дислалиите – сигматизъм, ламбдацизъм, ротацизъм и др. Речевите нарушения се отразяват върху писането, т.е. както се говори, така се и пише. Неправилното произношение влияе върху речевата дейност негативно, ограничава и без това стеснения кръг на общуване, което затруднява формирането на редица личностни качества и води до проявата на отрицателни черти на поведение (затвореност, аутизъм, негативизъм). Развитието на речниковия запас може да разглежда в две посоки – количествено и качествено – като процес на нарастващо обобщаване значението на думите. Лицата със зрителни нарушения имат богат речников запас поради липсата на бариери при общуването, възприемането на информация от радио, телевизия, така че речникът не само достига нормата, но и в много случаи я надхвърля. Независимо от факта, че учениците със зрителни нарушения употребяват в много от случаите думите правилно, при внимателна проверка се оказва, че вербалните представи не се опират на конкретни представи за обекта, а думата се отдалечава от своето конкретно значение, дори е възможно да го загуби. Този вербализъм може да бъде преодолян в значителна степен посредством специална корекционна работа. Много често тези лица се оказват в условия с много ограничени възможности за комуникация, което влияе отрицателно върху формирането на речевите навици. Липсата на пълноценна възможност да се възприемат зрително мимиката, интонацията и да се подражава на външната изразителност на движенията на околните, се отразява негативно на разбирането на ситуацията и на външното оформяне на речта, т.е. речта не е изразителна.

Брайлът е основното средство за четене и писане за слепите хора. Брайлът е тактилно писмо, като всеки знак представлява комбинация от една до шест точки. Освен на латиница Брайловият код е адаптиран за повечето азиатски езици, както и други, които ползват различна азбука като кирилица, арабска, хинди и др. (Unesco, 2006).

Ученици с двигателни нарушения. Моторните нарушения засягат контрола на мускулното движение, което налага ограничения върху мобилността на личността. Примери в това отношение са церебралната парализа, артрити, мултипленна склероза, мускулна дистрофия, парализи, загуба на крайници, както и намалени функции на един или повече крайници. Влиянието на тези нарушения върху процесите на обучение и развитие варира при различните случаи.

Много от лицата с двигателни нарушения срещат трудности в социалното взаимодействие с околните, имат дефицит на внимание, а също така – когнитивни и езикови проблеми (Iversen, 2006).

Бариери в обучението, развитието и участието за учениците със специални образователни потребности

Те са различни в отделните случаи. Важно е да се отбележи, че всички ученици – със и без нарушения – срещат определени бариери. Ако трудностите не бъдат преодоленни, личността не би била в състояние да разгърне своя академичен, социален, емоционален и физически потенциал. Учениците със СОП в първи гимназиален етап се изправят едновременно както пред индивидуални бариери, така и пред такива, създадени от средата (Johnsen & Skjorten, 2001). Тези два типа бариери са взаимно свързани и се налага да се търсят пътища за тяхното преодоляване.

Индивидуални бариери:

- комуникация – ако са налице комуникативни нарушения (при увреден слух);

- ниска мотивация за учене – много често тя е свързана с изброените по-горе бариери, създадени от средата;
- ниска самооценка, несигурност, липса на увереност в собствените възможности (много вероятно е това да бъде последица от комбинацията между индивидуалните и бариерите, създадени от средата);
- липса на социална компетентност – много от тези ученици изпитват социални затруднения, които създават бариери за обучението, развитието и участието им в университетския живот. Липсата на социална компетентност може да се изразява в: затруднения в комуникацията с околните; демонстриране на поведение, което е неприемливо от социална и етична гледна точка; трудности при приемането на опеределени ограничения и т. н.;
- темперамент – ако поведението на ученика се характеризира с променливи настроения, избухливост, интровертност, трудности при адаптирането към нови условия и промени в ситуацията, ниска концентрация на вниманието;
- тип нарушение – учениците срещат специфични бариери, произтичащи от техния проблем, напр. затруднения в комуникацията, защото никой друг не ползва жестова реч; липса на учебни помагала на Брайл; недостъпност на санитарните помещения за инвалидни колички и т. н.

Бариери, създадени от средата:

- преподавателски състав, администрация на учебното заведение – ако те не познават потребностите на тези ученици и проявяват дискриминиращо отношение;
- преподавателският подход и учебните материали – ако те не са съобразени с особеностите на учениците със специални образователни потребности;
- системата за оценяване – ако не се открие най-адекватният начин за излагане и оценяване на знанията и уменията на учениците със специални образователни потребности;
- образователната среда (сградата и класните стаи) – когато те са физически недостъпни и не са съобразени с потребностите на учениците със специални образователни потребности.

За преодоляване на описаните негативни условия е важно:

- да се създаде среда, в която учениците да се чувстват равноправни;
- да се осигурява време учениците със специални образователни потребности да изразяват своите мнения и идеи. За целта следва да се подбере най-подходящата форма за конкретния случай – напр. на ученика с увреден слух може да се предложи писмена форма;
- да се оценява академичният и социалният прогрес на учениците със специални образователни потребности, а не техният резултат да се съизмерва с този на съучениците им;
- да се осигурят помощни технологии в зависимост от конкретното нарушение, които ще превърнат обучението в достъпна и приятна дейност за учениците със специални образователни потребности.

Ресурси за дистанционно обучение

В настоящата ситуация (извънредните условия и мерки, свързани с разпространението на COVID-19) дистанционната форма на обучение изправя образователната система пред

нови предизвикателства. Ако е организирана адекватно, електронната дистанционна форма на обучение може да предложи възможности за диференциран подход към учениците със СОП, за приложение на съвременни технологии и достъп до учебното съдържание. Налице са условия за включване на тези ученици в разнообразни съвместни дейности с други техни връстници, което стимулира социализацията.

За осъществяване на дистанционен тип обучение е от изключително значение какви материали ще се използват. Едни от популярните в това отношение са **печатните материали** (те могат да се принтират, да се изпращат по електронната поща и т.н.). Въпреки че са налице много нови възможности, печатните материали все още заемат важно място в образователния процес. Те могат да се използват като основен източник на информация и инструкции или да имат помощни функции. Пример за основен информационен източник са електронните учебници и учебни помагала по определени дисциплини, писмени работи на студентите във връзка с определена от преподавателя тема (реферати, есета и др.) и т.н. С помощни функции са тестовете върху определена тема или цикъл от теми.

Печатните материали се характеризират с редица предимства и недостатъци.

Предимства:

- могат да се ползват навсякъде и във всякакъв вид – в интернет пространството, в разпечатан вариант, което предлага максимална преносимост;
- осигуряват комфорт при ученето – голяма част от учениците предпочитат да ползват текстови материали;
- не изискват висок разход на финансови средства – те могат да се създават и копират с минимум финансови ресурси;
- спестяват време и усилия – популярна практика в много дистанционни курсове е ползването на съществуващите учебници, което спестява време и средства за създаването и адаптирането на материали.

Недостатъци:

- липсва взаимодействие при използването на текстовите материали – тяхното приложение не предполага интеракции между участниците в обучението; за преодоляване на този недостатък могат да се включат технологии като дискуссионни форуми, електронна поща и т.н.;
- липсват аудио-визуални елементи – печатните материали са статични и не осигуряват нагледна опора, от каквата имат нужда някои ученици със специални образователни потребности (като тези със слухови нарушения).

За да се оползотворят максимално предимствата на печатните материали, те следва да се осигурят предварително, да включват ясни инструкции за учениците, да изискват взаимодействие между тях и преподавателя. Например да се предвижда онлайн дискусия върху зададената тема или да се поставят конкретни въпроси към всеки ученик, на които той следва да отговори електронно. Също така е важно да се осигури достатъчно време на учениците да се запознаят със съдържанието на текста, за да могат адекватно да организират дейността си във връзка с поставените задачи.

За повишаване достъпността на информацията е много подходящо използването на хиперлинк или хипертекст. По този начин се осигурява връзка между текстовите документи и други средства като текст, фотографии, видео, звук, графики, картинни изображения и т.н. Така се преодолява, в значителна степен, недостигът на аудио-визуална информация в текста. Редица абстрактни понятия могат да бъдат онагледени или представени описателно,

с познати на учениците синоними или с жестове с помощта на **хипертекста/хиперлинка**. Текстът с хиперлинк, или хипертекстът осигурява на обучавания достъп до електронни ресурси с едно кликване на мишката и това осигурява скок в текстовата информация, като не се нарушава логическата последователност на изложението. Хипертекстът е подобен на речник или енциклопедия със сложни взаимозависимости между отделните равнища на информацията. С негова помощ ученикът може да преминава през различните нива на учебната информация по начин, подобен на този, по който функционира човешкото мислене (Hasselbring, Glaser, 2000). Хиперлинковете позволяват на учениците да трупат стойностен образователен опит с помощта на бързата и лесна връзка между новата и вече усвоената информация. Те осигуряват по-голяма дълбочина на усвояването на понятията чрез свързването на визуални средства и звукови ефекти със съдържание, което е непосилно за разбиране само в текстова форма. Хиперлинковете са полезни за всички ученици, но те са особено ценни за учениците със слухови нарушения, които срещат значителни затруднения с разбирането на езиковата информация и по този начин биха могли да ползват текст без наличието на чужда помощ.

Аудио или гласовите материали предлагат ефикасен начин за осъществяване на електронното дистанционно обучение (ЕДО). Аудиокомпонентът може да варира от елементарното ползване на телефон с гласова поща до по-сложните нива на аудиоконферентни връзки, които изискват наличието на микрофони, говорители и т.н.

Гласовата поща е популярно средство, което се ползва масово в ежедневието. За целите на ЕДО тя предлага следните възможности:

- позволява на учениците да оставят съобщения на учителите или съучениците си независимо от времето;
- позволява на учителите да оставят съобщения на отделни или на група ученици;
- предлага алтернатива на електронната поща за учениците, които не разполагат в момента с компютър или интернет връзка.

Гласовата поща се ползва само като помощно средство, което допълва другите форми в обучението. Основното ѝ предимство е свързано с неограничения достъп до нея (в днешни дни всеки разполага с телефон и съобщения на гласова поща могат да се оставят по всяко време на денонощието). Недостатък е ограничението във времето за съобщение.

Аудиофайловете са друга разновидност на аудиоматериалите. Те не изискват значителен финансов ресурс и се размножават лесно. Могат да се използват за осигуряване на учебно съдържание по дадена тематична единица, за дискусии или за инструкции. Особено полезни са за учениците със зрителни нарушения.

Предимствата им се състоят в лесното им създаване, размножаване и използване.

Недостатък е липсата на взаимодействие между участниците в обучението при тяхната употреба, както и липсата на визуални елементи, които са от изключително значение за някои ученици (напр. тези със слухови нарушения). Препоръчително е аудиофайловете да се използват в комбинация с други материали и да се стимулира взаимодействието между участниците в обучението.

Видеоматериалите предлагат възможности за моделиране на поведението, демонстрации и обяснение на абстрактни понятия.

Предимствата са свързани с факта, че тези материали не изискват сериозни финансови средства, предлагат визуална база за много процеси и явления, които не могат да се наблюдават директно. Особено полезни са за учениците със слухови нарушения.

Недостатък е липсата на взаимодействие между участниците.

Уебресурсите предлагат ново поле за ЕДО. Те предлагат отдалечен достъп до различни образователни материали или до учителите. Учителите могат да качват адекватни уебресурси, с които учениците да се запознаят или да търсят конкретна информация по поставена тема.

Предимствата са свързани с възможностите за комбиниране на текст, графики, аудио и видео; осигуряват достъп до всички точки на света.

Недостатък е липсата на гаранция за ползването на тези ресурси по всяко време, защото интернет връзката може да прекъсне ненадейно. При приложението на уебресурсите е необходимо да се имат предвид следните положения:

- да се следват адекватна структура и инструкции;
- да се осигурява периодична обратна връзка между участниците;
- да се познават добре учениците. Компютърните технологии не са персонално ориентирани и затова е желателно да се предвидят други средства и начини за комуникация между участниците в обучението.

Дистанционното обучение позволява приложението на гъвкави и индивидуални подходи по отношение на особеностите на учениците със СОП в първа гимназиална степен на обучение. Познаването на предимствата и недостатъците на ресурсите в комбинация със спецификите на различните типове нарушения ще позволи прецизен подбор на методите и материалите, които стимулират качествено осмисляне и овладяване на учебното съдържание.

Планиране на пътищата за поднасяне на учебното съдържание от учителите

Планирането на дейността на учителя по дадена тематична единица е първият от основните компоненти на преподаването на учебното съдържание пред аудитория, която се характеризира с голяма разнородност на индивидуалните възможности и особености. Реализира се на няколко етапа.

- Предварителна подготовка – учителят подготвя кратко резюме на тематичните единици.
- Учителят решава как ще адресира конкретното учебно съдържание и какви подходи ще прилага.
- Учителят предвижда потребностите на отделните ученици в следните посоки:
  - кои са техните силни и слаби страни;
  - какви ще бъдат оптималните стратегии, чрез които учениците ще овладеят необходимите знания и умения;
  - как да адресира учебното съдържание към учениците, които са с висока, средна и ниска успеваемост;
  - как конкретното учебно съдържание ще се адаптира към визуалния, слуховия, двигателния анализ и потребностите на учениците.

За улеснение на учителите служи пирамидата на планиране, в която се определят кои са всички, повечето, някои ученици, които се очаква да овладеят учебното съдържание (фиг. 1)

Фигура 1. Пирамида на планирането

Основата на пирамидата представлява базисната идея на урока. Средната част на пирамидата съдържа допълнителни факти и информация за ключовите понятия и знания, а върхът съдържа обогатяваща информация за основните знания. Така, когато темата на урока е глобалното затопляне, всички ученици трябва да разберат какво представлява то, и да са в състояние да го опишат, повечето трябва да разберат ефекта, който се проявява от него върху родните климатични условия, а само някои ще добият знания какво е влиянието му в световен план. Учителите могат да заменят пирамидата с таблица с три колони, в които вписват имената на учениците, задачата за предстоящия урок и необходимата адаптация на материали и учебно съдържание, които са необходими за конкретното дете. Целите остават едни и същи, но учебните материали следва да варират в зависимост от особеностите на различните деца в класа.

ИМЕ НА ДЕТЕТО/ УЧЕНИКА	ЗАДАЧИ ЗА ПРЕД- СТОЯЩИЯ УРОК	АДАПТАЦИЯ НА МАТЕРИАЛИТЕ И УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ

Доброто познаване нуждите на учениците със специални образователни потребности, адекватният подбор на материали и ресурси за поднасяне на учебното съдържание и неговото адаптиране, прецизното планиране на целите, задачите и дейностите от страна на учителите в първа гимназиална степен са залог за качествено обучение и формиране на реални знания.

2

МЕТОДИ ЗА ПРИОБЩАВАЩО ПРЕПОДАВАНЕ

Методите на обучение са пряко свързани с адаптирането на учебното съдържание за учениците със специални образователни потребности, както и с концепцията за универсален дизайн в обучението, която е част от цялостната философия на приобщаващото образование.

Когато говорим за адаптиране на учебното съдържание, общообразователните учители трябва да планират учебните методи така, че да са гъвкави и разнородни, за да предоставят разнообразие от обучителен опит и да осигуряват разширяване и подкрепа за всички ученици в клас, както и пълноценен обхват на тези, които се обучават по индивидуални учебни програми.

Адаптираното учебно съдържание е част от цялостната приобщаваща среда в училище. Необходимите стъпки за създаване на приобщаваща среда според А. Кръстев (2018) включват:

- модернизирание на училищата за премахване на физическите, комуникационните и информационните бариери;
- достъпност на всички;
- обучения за учители, мотивация за това как се създава приобщаващата образователна среда.

С цел да активираме разпознаването на мрежи от различни ученици, представянето на учебното съдържание в приобщаващата среда трябва да бъде разнообразно. Да мислим високотехнологично, е добър начин за начало, просто защото колкото по-високо е технологичното ниво, толкова по-голям потенциал има да достигнем до по-широк профил различни учениците. Може ли съдържанието да бъде представено мултимедийно? Може ли устните презентации да бъдат подкрепени с визуални материали (например Power Point, прожектиране на текст на екран)? Може би дигитализиран текст с озвучаване и/или различни начини на визуализация, ако са достъпни. Други технологични опции са видеоклипове, онлайн симулации, работа с електронна и бяла дъска, превеждане на текста. Ако тези подкрепящи презентацията инструменти ги нямаме в наличност, тогава отиваме на по-нискотехнологичен вариант, който в съвременното училище и при необходимостта от обучение, включително от дистанция, не можем да си позволим. Обучението на учениците със специални образователни потребности в първи гимназиален етап е придружено от възможностите за дистанционна образователна подкрепа, с която се срещнахме по време на пандемията от COVID-19. Освен технологичните средства обаче не бива да забравяме и самата основа на преподаването, а това е учителят, който трябва да познава различните видове интелигентност на своите ученици, спрямо тях да планира адаптираното учебно съдържание, вкл. и за учениците със специални образователни потребности.

Използване на подхода за различните видове интелигентност при планиране на преподаването за ученици със специални образователни потребности в първи гимназиален етап е в пряка връзка и с необходимите адаптации и индивидуализации на учебното съдържание. Ще представим схематично различните видове интелигентност и спецификата на учениците, за които тя е доминираща, на фигура 1.

Фигура 1. Видове интелигентност

При методологията на планиране на учебното съдържание е необходимо общообразователните учители да предложат различни начини за активиране на ефективни мрежи за учене чрез гъвкави и разнообразни начини за ангажиране на учениците в процеса на ученето, защото по този начин със сигурност не само ще можем да осигурим приобщаване на учениците, които се обучават на индивидуални учебни програми, но и като цяло, ще се повиши качеството на преподаване. Високотехнологичните варианти могат да включват използването на интерактивни софтуерни програми, компютърни игри с незабавна обратна връзка или работа със съученици онлайн, използвайки wiki. Наличността на информационните технологии е съществена за получаването на достъпа до знанието за ресурсите при голям набор от теми (Янкова, Ж., 2020). Нискотехнологичните опции могат да включват материали със самооценка, директно взаимодействие с учителя или със съученик, както и работа със съдържанието, използвайки графичен органайзер с текст или картини. Някои ученици с поведенчески проблеми може да се нуждаят от неприсъща система за награждаване, за да останат ангажирани. Предвид техните специални нужди, различни точкови системи биха могли да бъдат включени с висока степен на ефективност.

Щом като веднъж сме определили целите на обучението, нуждите на учениците, както

и разнообразието от дейности, чрез които да представите и изразите материала, за да ангажирате учениците, не е трудно всичко това да се впише в обикновена таблица. Кодирането в различен цвят на отделните средства би могло да бъде полезно при първия опит за справяне с тази задача. Отново технологичните инструменти биха могли да са в помощ както на учителите, така и на учениците. **Таблица 1 предлага пример за предварително планиране на такъв организационен инструмент, приложен към основна единица за обучение по дентално здраве за часовете по биология и здравно образование например.**

Помислете си какъв универсален подход бихте избрали и какви подкрепящи инструменти (например четене на текста на глас, печатни материали за раздаване, системи за организация на класа) биха били достъпни за всички ученици. На някои ученици може да им липсват готовност за учене или начална информация по темата и биха имали нужда от базисни знания и директни инструкции, включващи модели и подкрепящи темата инструменти и материали. Това би могло да бъде организирано като работа в малки групи или с помощта на технологиите (например компютърни програми, видео). Учениците, които се нуждаят от обогатяване на познанията си, изискват дейности за разширяване на мисленето и още по-задълбочено изследване на понятието или голямата идея. Това не значи, че те имат нужда от повече работа. Определеното време е еднакво за всички. Помощта и разширяването на задачата могат да бъдат както добавяни, така и пропускани, когато няма необходимост от тях.

Периодично консултирайте индивидуалните планове за обучение за всякакъв вид академични адаптации, които ще се наложи да правите. Осигурете си сътрудничество с родителите и специалистите по темата за повече идеи. Например ученик с нарушено зрение има нужда от по-големи букви и ще има полза от по-едър шрифт или подходящ фон цвят. За ученик, на когото е трудно да декодира информация, бихме препоръчали дигитален текст, четец или аудиокниги. За ученик с нарушения на уменията за четене и дислексия се препоръчва хорово четене или четене с партньор, докато изгради умения за гладко четене. За ученик, за когото българският език не е майчин, някои думи имат нужда от превод. За ученик със специални потребности, като аутизъм, в класната стая е необходимо да има повече визуални структури (например картини и символи).

Таблица 1. Взаимодействие между методите на обучение и целите на урока (пример)

	Различни начини на представяне	Различни начини на ангажиране	Различни начини на изразяване
Стандарти/Цели			
Опиши влиянието върху здравето напр. на хранене и почивка, физически упражнения хигиена/чистота	<ul style="list-style-type: none"> • Дискусия/KWL • Въпроси • Видеоклип • Използване на манипулативи и мултисензорни демонстрации • Четене на глас 	<ul style="list-style-type: none"> • Използване на манипулативи техники, свързани с изработка на продукт 	Устна презентация и/или физическа демонстрация, писане, рисуване

Ежедневно миене на зъбите и несподеляне на четката за зъби	<ul style="list-style-type: none"> • Четене на глас • Дискусия • Въпроси • Използване на картини и визуални средства/инструменти 	<ul style="list-style-type: none"> • Ролеви игри • Използване на манипулативни техники, свързани с изработка на продукт 	Устна презентация и/или физическа демонстрация, (изиграване на желаните умения); може и на видеозапис
Цели на обучението			
Учениците ще могат правилно да различават отделните части на устата на учебния модел при четири от четири възможни опита	<ul style="list-style-type: none"> • Използване на картини и визуални средства • Дискусия • Въпроси 	<ul style="list-style-type: none"> • Учене заедно • Използване на манипулативни техники, свързани с изработка на продукт 	Устна презентация и/или физическа демонстрация, писане, рисуване, учебни модели и манипулативи
Учениците ще могат правилно да определят четири здравословни храни от четири възможни опита	<ul style="list-style-type: none"> • Използване на различни сетива и манипулативи • Дискусия • Въпроси 	<ul style="list-style-type: none"> • Учене заедно • Използване на манипулативни техники свързани с изработка на продукт 	Учебни модели, манипулативи, физически и устни упражнения, писане, рисуване

2.1. Индивидуална учебна програма за ученици със специални образователни потребности в първи гимназиален етап

Когато се налага ученици със специални образователни потребности да се обучават по индивидуална учебна програма, тя трябва да предоставя набор от възможности за обучение. При наличието на държавен образователен стандарт за общообразователна подготовка учителите лесно могат да съставят свои индивидуални планове за обучение на различните урочни единици според индивидуалните потребности на учениците.

Целите на индивидуалната учебна програма са ключови за началото на всяко планиране на учебния процес в условията на приобщаващо образование. Първоначално винаги учителите следва да се запознаят с общата учебна програма за съответния учебен предмет и клас. Следващата стъпка е учителят да разгледа обхвата на предмета и докъде може да покрие това изискване със съответния ученик и спрямо това да планира времето, в което това ще се случи, спрямо останалите ученици в класната стая.

Например, ако заданието по езикови умения е „да се напише есе върху...“, то на някои ученици с езикови или писмени затруднения е отказан достъп от самото начало. Обаче ако заданието е перифразирано и се казва „да се изразят мисли относно...“, тогава всички ученици могат да участват (напр. таблица 2). Друг възможен пример е да се промени заданието „да се напише доклад върху книга-биография“ и то да се формулира „да се направи резюме на биография, като се използват печатни, медийни и/или технологични ресурси“. Тези задания са също толкова наб-

людаеми и измерими, но са по-достъпни. За да обобщим, щом бъде определено какво трябва да научат и да могат да правят всички ученици в класа, следва да се помисли как да се конструират целите и заданията, за да стане възможно за всички ученици да бъдат включени и да работят за тяхното постигане. Опитайте се първо да идентифицирате учебното съдържание и след това решавайте как то да бъде усвоено. Ако целите са твърде стеснени, то някои ученици могат да отпаднат. Когато първоначално се запишат ясни и достъпни цели, тогава обикновено се налага да се правят по-малко адаптации за учениците по време на учебния процес.

Таблица 2. Цели и задания, които увеличават достъпността

Цели/Задания, които ОГРАНИЧАВАТ достъпа: вместо	Цели/Задания, които ПОЗВОЛЯВАТ достъпа: опитайте
„Ученикът да напише...“	„Ученикът да изрази...“
„Ученикът да прочете...“	„Ученикът да създаде...“
„Ученикът да каже буква по буква...“	„Ученикът да получи информация от различни източници...“
„Ученикът да пресметне...“	„Ученикът да избере...“
„Ученикът да определи...“	„Ученикът да реши...“
	„Ученикът да покаже...“

2.2. Съществени въпроси в урока

Съществените въпроси в една урочна единица трябва да се разработят така, че да сведат учебното съдържание до есенцията на съответния урок от която не може да се отстъпи, за да се запази общата идея на конкретния урок. Учителят ясно трябва да определи този минимум, който трябва да е покриваем за целия клас без значение на учениците с различни образователни потребности.

Съществените въпроси са разработени така, че да оформят учебните единици и уроци. Тези **съществени въпроси** са сърцевината на учебната единица и уроците, които тя обхваща. Тези въпроси отразяват големите и важни идеи, които отиват отвъд самите факти. Те изискват от учениците да вникнат по-дълбоко и да извлекат смисъла на ключовите въпроси, свързани с предмета/дисциплината. Съществени въпроси за тази глава в учебника например могат да бъдат: „Как учителите да разработят един план на урока така, че да отговаря на потребностите на всеки ученик в класа?“ и „Как учителите да изградят общност от ученици, в която всеки ученик да стане експерт в ученето?“. В математиката, хуманитарните науки или уроците, посветени на дадена природна наука, някой може да попита как нещо може да се формулира и изчислява. Допълнителни примери на съществени въпроси се дават в таблица 3. Таблицата предлага пример как учителите могат да разпределят и подредят целите, които черпят от различни източници, в учебна единица по математика. Обърнете внимание как модифицираните цели са записани за ученици, които може да се нуждаят от повече предходни знания и практика. Обсъждат се нови идеи за разширени програми за ученици, които се нуждаят от повече предизвикателства. Представени са възможни съществени въпроси, които да помагат на учителите и учениците да разберат целта за преподаването на предмета.

Таблица 3. Пример по математика с модификации, разширения и съществени въпроси

Големи идеи	Държавен стандарт	Цели на възможна индивидуална учебна програма	Цели на учебната единица и примерни съществени въпроси за всички ученици
<p>1. Направете линейна графика, за да покажете данните от измервания в обикновени дроби ($1/2$, $1/4$, $1/8$). Решете задачи, включващи събиране и изваждане на дроби, като използвате информация, представена като линейни графики. Например <i>от линейна графика намерете и интерпретирайте разликата в дължината между най-дългия и най-късия екземпляр в колекция от насекоми.</i></p>	<p>3.17. Ученикът:</p> <p>а) да събере и организира данните, като използва наблюдения, измервания, проучване или експеримент;</p> <p>б) да състави линейна графика, графична картина или диаграма за представяне на данните; и</p> <p>с) да разчете и интерпретира данните, представени в линейна графика, графична картина или диаграма и да напише изречение, с което анализира данните.</p> <p>4.5. Ученикът:</p> <p>а) да определи общите кратни и делители, включително най-малкото общо кратно и най-големия общ делител;</p> <p>б) да събира и изважда дроби с еднакви и различни знаменатели, ограничени до 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, и 12, и да опрости получените дроби, като използва общи кратни и делители;</p> <p>с) да събира и изважда десетични дроби; и</p> <p>д) да решава практически задачи с една и много стъпки, като включи събиране и изваждане на десетични дроби.</p>	<p>Адаптиран пример: Ученикът да реши словесни задачи с много стъпки, като използва данни, представени в графика.</p> <p>Модифициран пример (за повече подкрепа): Ученикът да състави и отговори на въпроси, свързани с диаграма.</p> <p>Пример за разширение (за по-голямо предизвикателство): Ученикът да състави и реши практически задачи с много стъпки, като използва събиране и изваждане на десетични дроби.</p>	<p>Вероятност/Статистика</p> <p>Цел на учебната единица: Да събере, анализира и намери смисъла на данни от реалния свят.</p> <p>Примерни съществени въпроси:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Как можем да представим данните, които сме събрали? • Как можем да използваме графики за решаване на задачи от нашия всекидневен живот?

2.3. Индивидуални и групови съображения

След като достъпните цели и съществените въпроси са вече дефинирани, учителите могат да обмислят как на практика да преподават уроците. Учителите трябва да обърнат специално внимание на силните страни, потребностите и предпочитанията на учениците под формата на допълнителна подкрепа, разнообразяване и обогатяване. Трябва да се преценят обективно адаптацията, поведенческите, социалните, езиковите потребности и други потенциални бариери, които следва да са разработени в Плана за подкрепа за всеки ученик със специални образователни потребности на индивидуална учебна програма. Някои ученици може да се нуждаят от повече подкрепа за тяхното академично/социално обучение (например един ученик със значим когнитивен дефицит може да се нуждае от личен асистент и специализирано устройство за общуване, или пък ученик с високорисков поведенчески проблем), както и ученици, които са с изявени дарби и имат специален талант, може да се нуждаят от повече самостоятелни и предизвикващи ги дейности, които отиват далеч отвъд основните цели на обучението. И двете групи от ученици в тази категория са в еднаква степен на риск, ако техните нужди не са идентифицирани от самото начало. Вниманието към индивидуалните потребности може да бъде материализирано чрез включването им веднага в големите идеи, които разработвате за цялата група от ученици. Различният ученик продължава да се свързва с големите идеи, но се застъпват и областите на индивидуалните умения.

Също така е необходимо учителите да преценят какви учебници и/или източници на съдържание да бъдат използвани, с каква технологична подкрепа да разполагат, както и видовете дейности/групиране, които могат да послужат за уроците, предлагащи гъвкавост в представянето, включването и изразяването. Можем да предложим примерен алгоритъм за планиране, който може да послужи като рамка в процеса на генериране на нови идеи при предварителното планиране на учебни единици и уроци в условията на приобщаващо образование. При създаването на дейностите в алгоритъма можете да обмислите следните идеи.

За многобройни средства за представяне

- Дайте многобройни примери и антипримери.
- Представете информацията с различни средства и в различни формати.
- Осигурете подкрепа за ограничени предходни знания (помощник учители, ресурсни учители, допълнителни обучителни материали в класната стая).

За многобройни средства за ангажиране

- Предложете различни опции в рамките на съдържанието (например избор на стихотворение, жанр).
- Разнообразете изискванията и ресурсите.
- Предложете стратегии за развиване на умения за самоконтрол (например чек лист, неща за подсещане).
- Предложете начини за поощрение.
- Предложете избор на контекст на обучението (например работа в учебна читалня, групи).

За многобройни средства за изразяване

- Осигурете разнообразна среда за комуникация.
- Предложете възможности за практика с подкрепа.
- Осигурете непрекъсната, специфична обратна връзка.
- Осигурете гъвкави възможности за демонстриране на умение.

Възможностите за съвместна работа между общообразователните учители, координатора за подкрепа на личностното развитие, ресурсните учители и помощниците на учителя трябва да се обмислят внимателно, защото те са ключови за успешния процес по адаптиране на учебното съдържание за ученици със специални образователни потребности.

2.4. Стратегическа интеграция на целите

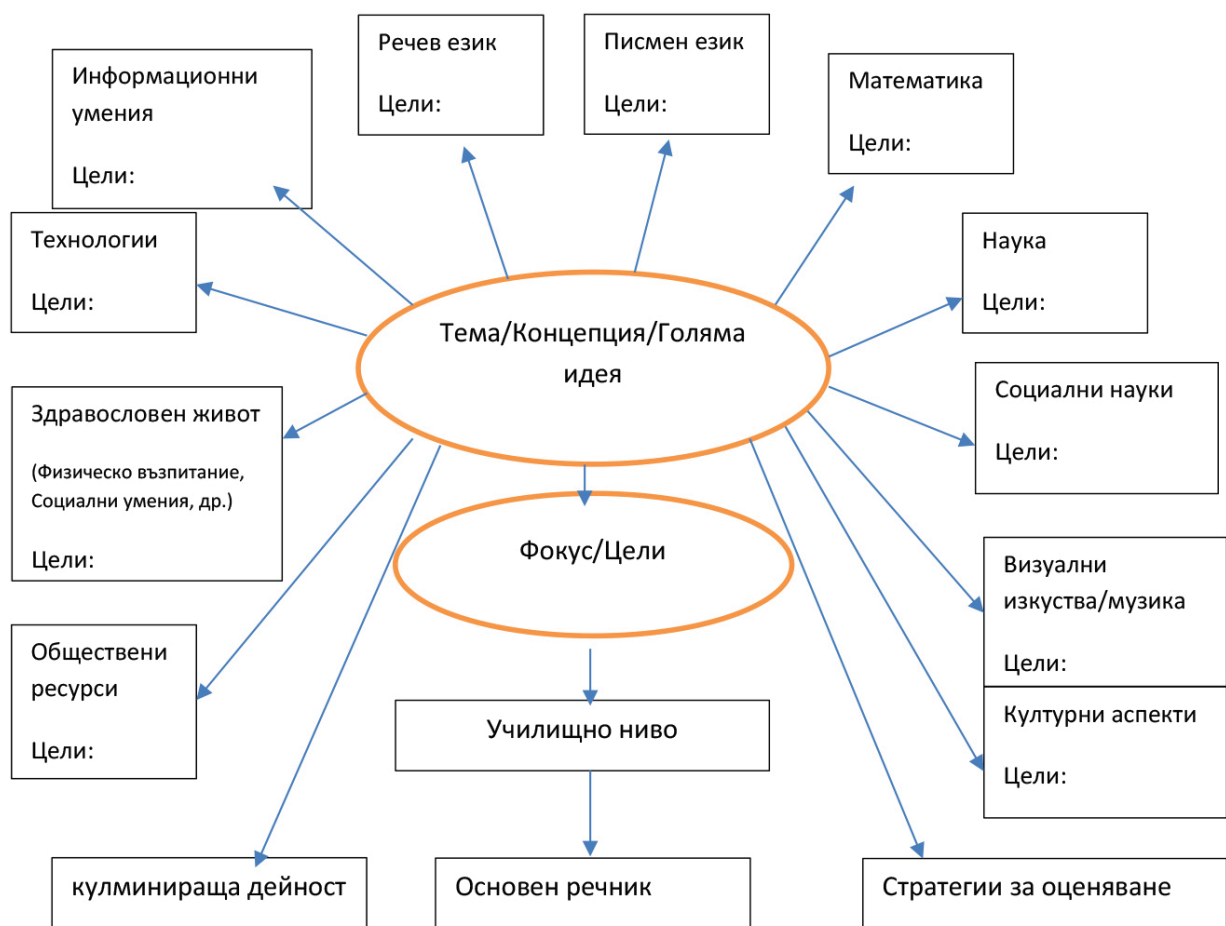
На следващо място, стратегическата интеграция на целите може да бъде обект на сътрудничество и да бъде планирана от група учители. Учениците, включително тези със специални образователни потребности, се възползват от междудисциплинарно придобити познания, интегрирани по смислен начин. Така например в уроците по география учениците могат да разгледат модели на промяна във времето при проучвания на климата или жизнените цикли. Тази цел би могла да бъде синхронизирана добре с подобни математически „големи идеи“ при измерването и анализа на данни. Целите при хуманитарните науки също могат да бъдат още по-добре синхронизирани при проучване на промените в общностите с течение на времето. Въздействието от променящите се климатични условия върху (социалните) общности също може да бъде взето под внимание. Съответният речник, литература и други печатни/медийни ресурси биха могли да бъдат включени в езикови курсове и учебни програми, посветени на изкуството. Учителите би следвало да бъдат винаги готови да търсят начини, по които учебните цели могат да се свържат с „големите идеи“. Набелязването на ключови думи и концепции в различните учебни програми в първи гимназиален етап между дисциплините и образователно-квалификационните степени от различни нива спомага за придобиването от учителите на цялостно усещане за това в каква посока вървят учащите се и откъде са започнали. На тази карта учащите ще се намират на различни места. Някои все още ще се учат „да карат“, а други ще имат нужда да засилят скоростта си на усвояване на знанията във вашия клас. Стандартите могат да се използват като ориентиращи точки.

Ефективните преподаватели винаги търсят начини за свързване на целите с тези в други дисциплини. Поддържането на такава позиция увеличава гъвкавостта и опциите, с които учащите разполагат при пътуването им през учебната година. Органайзерът, показан на фигура 2, може да бъде полезен при този вид брейнсторминг (мозъчна атака). Органайзерът отчита също така ресурсите на общността, културните аспекти и различните учебни предпочитания при планирането на целите от преподавателите. Мотивацията на учениците може да бъде значително увеличена чрез свързване на ученето с тяхната среда и предишните им познания. Планирането на кулминараща дейност, събираща всички учебни дейности, също увеличава мотивацията, придавайки на ученето празничен характер. Завършването на дадена учебна единица, както едно пътешествие, може да предложи същото чувство на вълнение, което изпитва пътникът, достигайки своята дестинация.

И като заключителна мисъл във връзка с академичните цели, точно както преподавателите се стремят да свържат целите в темите/ учебните единици, следва да бъдат направени целенасочени връзки и между учебните единици. Учениците трябва да видят как наученото в предишната учебна единица се свързва със следващата. От полза ще бъде и ако знаят каква ще бъде следващата по ред учебна единица. Това познание ще помогне на учителя да подготви учениците, които се нуждаят от допълнителен преглед и обобщение на учебния материал, предварителна подготовка, адаптации и разширение на учебния план, при преминаването от едно образователно ниво към следващото. Съблюдаването на дългосрочните, както и на краткосрочните цели може да окаже голямо въздействие върху всичко, което следва оттам нататък.

Фигура 2. Стратегическа интеграция на целите при планиране на учебните единици

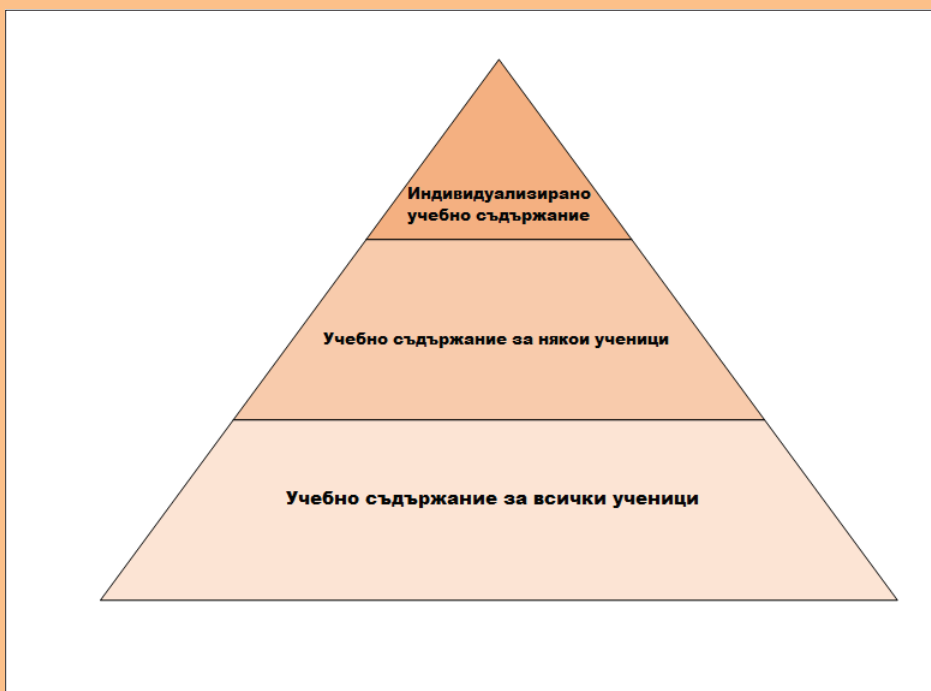
3

ПЛАН ЗА АДАПТИРАНЕ НА УРОКА

Планирането на урока може да се сравни с организиране на ваканция. Преди да отидете на почивка през лятото, е необходимо да планирате свободните ресурси, с които разполагате, мястото, където искате да отидете, времето, което може да отделите, и т.н

По същия начин планирането на една урочна единица изисква сериозно планиране, за да може тя да постигне своите цели, от една страна, а и да доведе до повече възможности за участие на всички ученици независимо от техните различия.

Планирането на урока е добре да се осъществява в писмен вид, защото много по-структурирано може да се организира, а и по-лесно можем да си представим цялата картина и да не пропуснем някой елемент. При планирането следва да отразим и пирамидата по-долу, защото в нашия винаги ще има различни ученици.

Когато започнете да пишете плана на урока, помислете първо за своите ученици в съответния клас. Представете си техните особености, лични интереси и възможни трудности и предизвикателства. Как може да използва техните различни културни, езикови, етнически и специални образователни потребности в самото целеполагане и реализация на урочните дейности? Каква са предварителните знания и умения, с които разполагат вашите ученици?

Следващата стъпка при планирането на урока е всъщност самото му изграждане. Общобразователният учебен план може да бъде пригоден към разнообразните потребности на вашите ученици. Няма нужда да пишете нов! Може да проследите таблица 4, докато четете този материал. Първо, уверете се, че целите на обучението и оценяването са ясно описани и свързани. Елементите на урока ви също е необходимо да бъдат ясно обвързани с процедури. Направете брейнсторминг (мозъчна атака) на възможните затруднения за заучаване, като е необходимо те да бъдат разгледани от различни гледни точки в методологията на адаптирането и планирането на урока, за да бъде той достъпен за всички. Материалите, свързани с достъпността и ангажираността на учениците, също е необходимо да бъдат споменати в плана на урока.

По-голямата част от плана на урока ще се концентрира в раздела за коментари на учителя, където всъщност се описва самото преподаване. В тези коментари може да се включи и ресурсният учител, ако в класа работи такъв с конкретен ученик със специални образователни потребности. Това също може да се структурира и като органайзер, така че да се показва какво се случва по време на урока. Ангажираността може да се планира като „въвеждащо занимание“ по време на урока за улавяне вниманието на учениците в началото му (например песничка, стихотворение, подкрепящ материал за урока). Визуален или слухов сигнал също би помогнал и допринесъл за увеличаване ангажираността на учениците в началото на урока. Определянето на целите на обучението в началото на урока също би могло да мотивира учениците, тъй като им помага да разберат какво предстои да научат. Ангажираността също би могла да се разглежда като насочваща практика. Предварително подготвената учебна среда за предотвратяване на грешки би могла да накара учениците да се почувстват успешни. Дейностите по насочващата практика могат да бъдат адаптирани и съобразени с индивидуалните особености по отношение на силни страни, нужди и предпочитанията на учениците. Начинът, по който са групирани учениците (например със съученик, в групи по умения или работа по двойки), предоставя известен избор в различните видове практики и също може да повлияе на ангажираността. Въпреки че изразът се среща на различни места в урока, той може би е най-силно застъпен в тази част от плана, която е посветена на самостоятелната работа на учениците, където показват какво са научили по време на урока. Цветовото кодиране на плана на урока и неговите елементи би помогнало на учителя да следи дали е застъпен всеки отделен принцип на планирането. Примерният план на урока (по-долу) показва нагледно това. Всъщност трите принципа в планирането и адаптирането на урока биха могли да се припокриват с плана на урока, но в по-голямата си част това обяснение би могло да се използва като общо правило.

Таблица 4. План на адаптиран урок

Цели на обучението: В зависимост от държавния образователен стандарт и учебна програма			
Оценяване на урока: Пряко свързани с целите на урока, които трябва да са ясни и измерими			
Елементи на урока	Процедури и материали за адаптиране	Възможни бариери при ученето	Методи
<p>Предварителна подготовка</p> <ul style="list-style-type: none"> • Представяне на „въвеждащо занимание“ за учениците • Активиране на усвоени знания 	<p>Фокус и Преговор</p> <ul style="list-style-type: none"> • Представяне на целите/програма • Осигуряване на органиайзер (конспект, графичен органиайзер) • Изграждане на мисловни модели. Материали: моливи/хартия, мултимедия или записваща камера, хартия за флипчарт, видеоклипове, предмети, картини, книги, интернет линкове към свързан с темата материал, Power Point, електронна дъска 	<p>Ако ученикът:</p> <ul style="list-style-type: none"> • говори високо или прекъсва; • има дефицит на вниманието или мотивационни затруднения; • липсват му основни познания; • има затруднения с организацията; • има нужда от по-голямо академично предизвикателство. 	<ul style="list-style-type: none"> • Използване на диаграма за очаквания за фокус и поведение. • Напишете целите на бялата дъска. • Осигурете подкрепящ материал. • О с и г у р е т е конспект, насоки, процедури. • Подсигурете план и материали за самоподготовка (в допълнение).
<ul style="list-style-type: none"> • Изложение на учителя • Директни инструкции • Ясно и точно презентирание на съдържанието • Задаване на подходящи въпроси 	<ul style="list-style-type: none"> • Формулирай проблема от урока и предложи на ученика „ред за работа“ по урока. • Представи правилни и неправилни примери. • Въведи/преговори необходимия терминологичен речник. • Отдели време за индивидуален брейнсторминг. • Сподели с партньор. • Сподели с цялата група. <p><i>Материали:</i> мултимедия или записваща камера Power Point, бяла дъска, ползване на iPods, електронен превод, персонален преводач, електронни речници.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Има езикови затруднения. • Нужно му е да се повтарят инструкциите/стъпките за изпълнение на задачата. • Има влошено зрение. • Има слухови проблеми. Нуждае се от социален придружител. 	<ul style="list-style-type: none"> • Достъпна интерпретация/превод на текста за четене/основният речник да бъде представен на езикови карти и обяснен. • Осигурено на запис или на хартия копие на основните насоки/стъпки ако е необходимо. • По-едър шрифт. • Учениците да седят по-близо до учителя. • Взаимодействие със съученик.

<p>Н а с о ч в а щ а практика, водена от учителя</p> <ul style="list-style-type: none"> • Дейностите да се обвързват с целите на обучение. • Дейностите да са видими. 	<ul style="list-style-type: none"> • Определи ролите и отговорностите на учениците. • Дай инструкции за дейността/задачата и я изпълнете заедно. • Осигури избор на дейности. • Учителят наблюдава отблизо. • Учителят осигурява материали за обратна връзка като: бяла дъска, манипулативи, моливи, хартия, компютър, електронна дъска, интерактивен софтуер или уеббазирани програми. 	<ul style="list-style-type: none"> • Не може да внимава или да помни. • Лесно се отказва. • Предпочита тактилните или кинестетичните начини за учене. • Ученикът лесно се справя с поставените цели. 	<ul style="list-style-type: none"> • Осигурен видео или аудио запис на инструкциите за различните видове дейности, така че да могат да се проверяват отново. • Честа обратна връзка. • Дайте възможност за контрол и движение. • Осигурете дейности за разширяване на знанията.
<p>Самостоятелна практика</p> <ul style="list-style-type: none"> • Всеки е включен • Подходяща пряко свързана с урока • Видима за всички • Учениците работят по темата/продукта 	<ul style="list-style-type: none"> • Дейности за съвместно или индивидуално учене. • Центриране на дейностите. • Темата може да се разгледа в клас и/или за домашно (може и двете). • Препратка към метода на индивидуално оценяване. <p><i>Материали:</i> хартия/молив, хартия за флипчарт/маркери, манипулативи, текстообработка, устна дискусия, Power Point, spell checkers, записващи устройства, iPods, чертожни материали</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Има затруднение за работа в група или с други ученици. • Има затруднения с писането или правописа. • Затруднява се да прави преходни връзки. • Нуждае се от конкретна презентация. • Нуждае се от незабавна обратна връзка, за да задържи вниманието си върху задачата. • Продължава да се нуждае от помощ за организация. 	<ul style="list-style-type: none"> • Учениците да имат възможност да работят самостоятелно или в стратегически подбрани групи (с определени роли написани на бяла дъска или/и компютър). • Групирайте двойки от ученици с различни силни страни/нужди, за да се допълват; разрешете текстообработка / проверка на правопис. • Подайте звуков сигнал за преход/аларма преди преминаването към нов вид дейност от урока. • Използвайте манипулативи, дейности включващи всички сетива, за представяне на темата.

			<ul style="list-style-type: none"> • Осигури възможност за самопроверка с подходящи материали. • Ученикът извършва задание по чеклист.
Заклучение/Оценяване <ul style="list-style-type: none"> • Учениците постигнали ли са определените цели? • Какви адаптации е необходимо да направите за следващия път? 	<ul style="list-style-type: none"> • Какво е научено от учениците? • Могат да споделят продукта. • Задаване на въпроси с чеклист. <p><i>Материали:</i> Power Point, мултимедия, електронна дъска, бяла дъска, нагледни материали.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Нуждае се от поведенчески план. • Има затруднения с писането. Нуждае се от модификация или разширяване на целите на обучението. 	<ul style="list-style-type: none"> • Проверете организационната карта за поведение и фокус върху задачата. • Възможност за устна дискусия/отговори. • Завършен продукт с инструмент / рубрика за оценка.

Адаптирането на урока е в пряка връзка с диференцирането, което трябва да се извърши в самото му преподаване от учителя. Ще използваме един модел за обяснение на диференцирането в преподаването на Каръл Ан Томлисън.

Защо да диференцираме?

Посока на логиката за диференциране на преподаването:

1. Учениците се различават като учащи.
2. За да учи добре, всеки ученик се нуждае от предизвикателства.
3. Не можем да осигурим това, ако пренебрегваме различията между учениците.
4. Вземането под внимание на тези различия изисква гъвкав подход към преподаването.
5. Подходът на преподаване се основава на поощряваща среда, оценяване, което подава необходимата информация за планиране и провеждане на преподаването, и гъвкаво управление на класната стая.

4

Сътрудничество в обучението и адаптирането

Съвместното преподаване в приобщаващото образование е вид екипна дейност, която се основава на сътрудничество.

Сътрудничеството често се интерпретира от различните участниците в образователния процес по твърде противоречив начин. В настоящия контекст на адаптираното учебно съдържание и приобщаващото образование на сътрудничеството се гледа като на партньорство. На взаимопомощ или връзка между два или повече педагогически специалисти, които участват в адаптирането и преподаването на уроците в условията на приобщаващо образование.

Friend и Cook (2013) характеризират сътрудничеството като стил на взаимодействие, който професионалистите избират за постигането на обща цел. Сътрудничество е как хората работят заедно; то описва по-скоро взаимодействието, което се случва, отколкото това, което участващите правят. Сътрудничеството може да бъде разглеждано като обобщаващ термин за взаимодействие, което се основава на обща философия, общи цели и споделена отговорност, свързани с колегиалност (Wiggins & Damore, 2006).

„Сътрудничеството е отличителна черта на ефективното приобщаващо образование. В съвременните приобщаващи училища от ресурсните учители се очаква да координират своята работа с тази на общообразователните учители“ (Ludlow, 2011). Ludlow продължава нататък, като твърди, че способността да работиш с хора от различни дисциплини, заема централно място в приобщаващото образование. Likewise, Lingo и екип (Lingo, Barton-Arwood, & Jolivet, 2011) вярват, че „сътрудничеството между общообразователните и ресурсните учители е по-важно от всякога“.

Сътрудничеството е интерактивен процес, който позволява на учителите с опит в различни учебни предмети да обучават група ученици с широк обхват на потребности (Дамянов, К., 2019).

С цел ефективно сътрудничество, все пак за педагогическите специалисти е необходимо да демонстрират високо ниво на съдействие, доверие и взаимно уважение и те трябва да споделят процеса на вземане на решения. Допълнителните ключови характеристики, необходими за пълноценно сътрудничество, включват доброволно участие и паритет във взаимоотношенията заедно със споделени цели, отговорност и ресурси (Friend & Cook, 2013).

В този ред на мисли, могат да се идентифицират седем основни принципа на ефективното сътрудничество, включително:

- **Доброволно участие.** Сътрудничеството би било неуспешно, ако е задължително; ефективното сътрудничество е доброволно действие с позитивно отношение.

- **Рефлексия.** Сътрудническите си страни е необходимо да са отворени за самозадаване на въпроси, самоанализ и самооценка. Хората, ангажирани в процеса на сътрудничеството, е необходимо да желаят да мислят за ефективността на своите собствени практики, да възприемат предложения от другите, да правят промени, които произтичат от тези предложения.

- **Взаимно уважение и реципрочност.** Доброто сътрудничество се основава на разпознаване и оценяване на персоналните и уникалните умения и експертиза, които служат за укрепване на съюза и в резултат водят до паритет във взаимоотношенията.

- **Ясна комуникация.** Активното слушане е основна съставна част на ефективното взаимодействие. Специалистите трябва да могат да изслушват както колегите си, така и родителите с емпатия и разбиране. Индивидуалното търсене за изграждане на ефективни партньорства трябва да се фокусира върху чувствата и отношението, което върви с думите на човека, също така да разчитаме езика на тялото.

- **Споделена отговорност за планиране и за резултатите от действията.** Споделената отговорност не означава непременно равенство в работата, обаче предполага паритет във взаимодействието, в което предложенията и усилията на всеки един са еднакво стойностни. Споделената отговорност директно произтича от отговорността при вземане на решения. Всички заинтересовани страни са отговорни за последствията, произтичащи от техните решения, независимо от това дали те са положителни, или отрицателни.

- **Общи цели.** Хората могат истински да си сътрудничат само когато споделят съвместно избрани цели. Понякога това изисква тези, които са въввлечени в процеса на сътрудничество, да оставят настрана персоналните си или професионалните си различия в името на постигане на целта, която изцяло отговаря на интереса на ученика.

- **Достатъчно време.** Без необходимото време за срещи, планиране и конфеиране, усилията за постигане на сътрудничество често са напразни. Много често е необходимо да изработим иновативни и креативни стратегии, когато се опитваме да намерим време за съвместни дейности.

4.1. Съвместно преподаване между общообразователни и ресурсни учители

Съвместното преподаване между общообразователните и ресурсните учители понякога се описва като брак, с неговите ползи и често срещани напрежения. В брака и двете страни запазват различията си във връзката. При учителите не е по-различно. Ресурсните учители и общообразователните учители трябва да приемат, че и двете страни имат своите

специални умения, но базата на техния опит, ценности и познания е различна. Но въпреки различията в професионалната подготовка, личните ценностни системи, стила на преподаване постоянно нарастващите изисквания към преподавателите са направили сътрудничеството между учителите наложително. Удовлетворяването на нуждите на все по-разнообразната ученическа среда е потенциално непреодолима отговорност, която не би могла да бъде постигната без сътрудничество. Практиките на сътрудничество се ценят все по-високо поради положителния ефект, който биха могли да имат върху обучението на учениците в приобщаваща среда. Сътрудничеството между педагогическите специалисти формира в тях нагласа за приобщаващ учител. Всеки учител е приобщаващ учител и е най-значимият посланик на приобщаващото образование, защото търси, намира и реализира хармония в различните ученици, учители и родители (Левтерова, Д., 2019).

Администраторите, както и учителите приемат, че сътрудничеството е от особено голямо значение за успеха на учениците в приобщаващата среда (Freund & Rich, 2005, Ludlow, 2011; Murray, 2004). Обаче трябва да споменем, че сътрудничеството не е синоним на приобщаването. Сътрудничеството се описва като връзка между двама и повече индивиди, които работят съвместно за постигането на обща цел. „Понякога тази цел е да се подкрепи ученик със специални образователни потребности в общата класна стая. В този случай, сътрудничеството може да спомогне за приобщаването, но това не означава, че са синоними“ (Spencer, 2005, p. 297).

4.2. Сътрудничество с помощник на учителя

Помощник-учителите, също често познати като асистент на учителя или помощник в класната стая, възпитатели (или други подобни названия), играят ключова роля в училищата в много страни по света. С промените в българското законодателство и въвеждането на приобщаващо образование това стана възможно и при нас с въвеждането на длъжност „помощник на учителя“. През този период тяхната роля постепенно еволюира от оказващи само административна помощ до жизнено важни и ценни членове на образователния екип, предоставящи образователна помощ и подкрепа на ученици със или без увреждания или други специални потребности в зависимост от образователната среда. Днес например помощник-учители може да срещнете както в детските градини, така и в училищата, като в предучилищното образование те имат много повече социална функция, докато в първи гимназиален етап на образование от тях ще се очакват и определени академични функции. Затова и тяхната предварителна подготовка има важно значение.

Кой може да бъде помощник-учител? Това са специалистите, които могат да предоставят помощ с учебна или неучебна цел и подкрепа на учениците (обикновено на такива с увреждания) в общообразователна среда и/или специална училищна среда (Photo 7.1). Те работят под ръководството и надзора на училищни педагози, които носят отговорност за напредъка на учениците. Министерството на образованието на САЩ (2014) докладва, че през 2011 учебна година повече от 438 000 квалифицирани помощник-учители в САЩ са предоставили услугите си на индивиди със специални нужди на възраст между 3 – 21 години.

Можем да определим четири критично важни фактора за успеха на сътрудничеството между учители и помощник на учителя:

1. Учителите е необходимо да предложат обучение и ръководство на помощник на учителите, така че те да станат по-квалифицирани в работата си.
2. Учителите трябва да осъществяват постоянно наблюдение и да оказват подкрепа.
3. Учителите трябва да зачитат и уважават приноса на помощник на учителите.
4. Учителите трябва да търсят и ценят обратната връзка от помощник на учителите.

4.3. Сътрудничество с родителите

Много учители считат, че взаимното партньорство с родителите е извънредно важно за успеха на децата им в училище, особено за учениците със специални образователни потребности. Фактически научните изследвания потвърждават значимостта на сътрудничеството между семейството и училището, което води до по-малко проблеми с дисциплината и повишава академичните успехи на учениците (Freund & Rich, 2005). Сътрудничеството между учители и семейства на учениците също е жизнено важно за успешното им приобщаване (Bowe, 2005).

Родителите представляват изключително ценен ресурс за специалистите. За учителите е важно, че в сравнение с други професии и други доставчици на услуги родителите обикновено инвестират повече в децата си не само като време, но и емоционално. Най-общо казано, никой не познава децата по-добре от техните родители, те имат много предварителен и по-голям опит от специалистите.

Независимо от негативния опит в тези взаимоотношения в миналото на днешните родители се гледа като на сътрудници и равностойни партньори на специалистите, основно благодарение на Наредбата за приобщаващото образование, която изисква от родителите активно да участват в образователните решения за своите деца. Статусът на родителите се промени – от пасивни получатели на професионални услуги и съвети от специалистите в образованието те стават активен участник в този процес. В много от случаите функцията на родителите е да вземат решения по отношение на образованието и предоставянето на допълнителна подкрепа за личностно развитие, и те участват активно в процеса на идентификация, планиране и оценяване, а в допълнение формулират образователни цели и препоръки за постигането им от екипа за подкрепа на личностното развитие.

Много от авторитетите в академичната педагогика в последните години препоръчват на учителите да разширят мисленето си към включване на семейства в цялостния процес, вместо да прилагат тясната, рестриктивна концепция за участие на родителите. В много от случаите стереотипът за семейството като ядро е остарял и е все по-рядко срещан. Семейството е по-скоро термин за приобщаване и би могло да включва всеки индивид, който се счита за член на семейството. Семейната констелация би могла да включва баба и дядо, лидер в общността, далечен роднина, както и всеки, който е поел ролята на настойник.

Съвременната практика набляга на това да се създават партньорства между семейството и специалистите, като поставя акцент върху това, че семейства са равнопра-

вен партньор на учителите в процеса. Също така защитава позицията, че специалистите вече нямат власт над семействата, по-скоро те са овластени заедно със семействата за вземане на решения в процеса. По този начин специалистите и родителите се оказват взаимосвързани в подкрепящ и мощен съюз (Gargiulo, 2015).

Родителски реакции към специалните образователни потребности

Раждането на дете с увреждания, каквито са голямата част от учениците със специални образователни потребности, или определянето му като такова в ранна ученическа възраст може да има огромно въздействие върху семейството. Как семейството, в частност родителите, реагират на ситуацията, може до голяма степен да се отрази както на отношенията със специалистите, така и на цялостното функциониране и динамика в семейството. Емоционалните реакции са много често строго индивидуални и в повечето случаи са повлияни от структурни, религиозни, културни, финансови и други променливи фактори. В повечето семейства детето с увреждания просто се възприема като член на семейството. В други случаи обаче детето с увреждания предизвиква широк спектър от емоционални реакции.

С течение на годините все повече автори и теоретици са възприели теоретичната позиция за разбиране и описание на адаптивния процес, през който преминават родителите, когато разберат за уврежданията на сина си или дъщеря си (Anderegg, Vergason, & Smith, 1992; Blacher, 1984; Lam-bie, 2000). Този популярен подход навежда на мисълта, че повечето, но не всички родители преминават през серия от трансформиращи етапи в реакцията си спрямо тази реалност за състоянието на детето си.

Разбира се, не е възможно да се предвидят всички варианти на родителска реакция спрямо увреждането на детето им. По-голяма част от теориите са изградени на предпоставката, че семействата преминават през етапи на мъка и тъга подобно на реакцията, която имаме при смърт на любим и близък човек (Kubler-Ross, 1969). Някои модели са по-подробни от други, но повечето от тях определят три етапа на родителска реакция.

По-ранните научни разработки на Gargiulo (1985) показват характеристиката на това схващане и са представени в по-съвременни модели (например Cook, Klein, & Chen, 2012; Friend & Bursuck, 2015; Lerner & Johns, 2015). Според модела на Gargiulo (виж фигура 3) родителската реакция към увреждането на детето преминава през три етапа и включва широк спектър на реакции и чувства.

Фигура 3

Този модел е генеричен, тъй като родителите на деца с увреждания често преминават през сходни чувства и реагират по подобен начин. Реакциите повече се различават по степента на силата си, отколкото по вида си. Gargiulo поставя акцент върху уникалността и разнообразието на тази реакция. Той също така набляга върху гъвкавостта поради това, че всяко семейство изпитва различни чувства и емоции предвид уникалността на ситуацията, в която е изпаднало, и те биха могли да се повторят през житейския цикъл на това семейство. Родителската реакция е непредвидима и прогресът не зависи от успешното преодоляване на предходно емоционално състояние. Gargiulo обяснява:

Необходимо е да се отбележи, че не всички родители следват в такъв порядък модела на възможни реакции според предварително изграден график. На етапите би следвало да се гледа по-скоро флуидно, родителите се колебаят напред-назад според своя собствен процес на адаптация. Някои индивиди могат въобще да не излязат от етапа на мъка и гняв, други може да не преминат през отрицание, а други, от своя страна, бързо се приспособяват към способностите и уврежданията на детето си. Също така двамата родители не преминават непременно едновременно през етапите на този процес. Всеки от родителите може да реагира по свой собствен и уникален начин на действителността.

Родителите имат правото да демонстрират тези емоции и да показват чувствата си. Това е естествено и необходимо в процеса на приспособяването. Те не представляват израз на някаква патология или неприспособимост. Но тези емоции имат потенциала да засегнат отношенията на сътрудничество със специалистите. Следователно от критична важност е учителите да разбират и отговарят на такива реакции, докато предоставят необходимата помощ и подкрепа при изграждането на стабилен съюз с родителите. Учителите могат много повече да помогнат на семействата, „когато са честни с тях, показват искрено съчувствие и грижа, проявяват по-скоро емпатия, отколкото съчувствие и ги окуражават да получат образователна подкрепа и социални услуги“.

5

МОДЕЛ НА АДАПТИРАНО УЧЕБНО СЪДЪРЖАНИЕ

5.1. Рамка за адаптиране на урочните единици в първи гимназиален етап

В настоящото издание ще представим рамка за адаптиране на урочна единица, която е примерна, но представлява добра основа за изготвяне на собствена такава от всеки общообразователен учител. Предложената форма на адаптиран урок има универсален характер и може да се използва както за деца със специални образователни потребности в първи гимназиален етап, така и по принцип в училищното образование.

Първата част на формата представлява биографични данни за детето, като тя не бива да бъде твърде голяма, защото такава информация се съдържа в плана за подкрепа. Тук е достатъчно да се отразят името на детето, неговият клас и предметната област.

Тема на урока. Темата на урока не е необходимо напълно да повтаря темите от учебника, а може да отговаря на някаква част от него или тема, която е свързана с урочното съдържание. Тематичната област трябва да се представи достатъчно нагледно, както и да се направи връзка с реалния живот на ученика. Тази връзка е особено важна за учениците, които не покриват общообразователния стандарт.

Основно съдържание. Ключов компонент в адаптирането на учебното съдържание е уменията на общообразователния учител да сведе урока до 3 – 4 изречения, които представляват съществената и неизменна част от всеки урочна единица. Тази есенция трябва да е лишена от всякаква абстрактност и да осигури възможност всеки ученик, независимо от специалните си потребности да придобие основна представа. В първи гимназиален етап има множество предмети със сложна академична структура, затова не е необходимо всички те да попадат във възможното за адаптиране учебно съдържание за ученици със специални образователни потребности, които се обучават на индивидуални учебни програми.

Ключови думи. Всяка урочна единица съдържа ключови думи, които е необходимо отделно да извадим и да акцентираме върху тях за учениците със специални образователни потребности на индивидуални учебни програми. Чрез ключовите думи може по пътя на асоциативното мислене да ги свържем с други думи и понятия, които учениците вече познават. Възможно е и да представим целия урок по адаптиран начин чрез ключови думи по следния модел:

Адаптирани методи на преподаване

Адаптираните методи на преподаване се основават на стандартните начини на работа на учителите в класната стая, но като предвиждат необходимото модифициране и адаптиране за учениците със специални образователни потребности в първи гимназиален етап. Всеки от методите на преподаването следва да се подчинява на следните принципи:

Ангажираност. С ученика със специални образователни потребности, който се обучава по индивидуална учебна програма, почти винаги трябва да работят поне двама учители (общообразователен и ресурсен). И двамата следва да имат равностойно участие в процеса на обучение, но различни подходи. Докато общообразователният учител следва да адаптира учебните материали съобразно потребностите на ученика, ресурсният учител следи за груповото взаимодействие с останалите ученици, онагледява допълнително преподаването от основния учител и подкрепя ученика в изпълнението на поставените задачи.

Очаквания. Понякога общообразователните и ресурсните учители имат различни очаквания за възможности. Въпросите, свързани с очакванията, особено що се отнася до степенуване на темпото и ритъма на работа в класната стая, следва да се съгласуват предварително и да няма разминавания по отношение на очакванията към ученика.

Гъвкавост. Това условие е задължително при адаптирането на методите на преподаване, няма универсални правила, а всичко трябва да може да бъде променяно в хода на обучителния процес.

Някои по-конкретни адаптирани методи на преподаване с доказана ефективност при учениците със специални образователни потребности са:

- образователни зони (центрове): в класната стая постоянно функционират различни центрове по отделните предметни области и ученикът със специални образователни потребности може да бъде насочван за самостоятелна работа или работа с ресурсен учител и помощник на учителя към такова пространство;
- комбинирани методи на преподаване: докато учителят използва педагогическа бесе-

да с общи инструкции към целия клас, ученикът със специални образователни потребности може да получава индивидуализирани инструкции от ресурсния учител;

– гъвкаво групиране: определяне на малки групи от ученици за изпълнение на работните задачи, като някои от учениците могат да изпълняват функцията на помощници на учениците със специални образователни потребности;

– „урок на две-три скорости“ – преподаването от учителя трябва да осигурява възможност както за инструкции на по-високо ниво за учениците с интерес към учебната област, така и редуцирано по обем съдържание за ученици със специални образователни потребности, което да е адаптирано спрямо техните възможности. Учебните материали също трябва да осигуряват възможност за няколко нива на възможности и интереси в класа.

Времево разпределение

Времето разпределение за дейностите в класната стая следва да бъде гъвкаво разположено и заложено за учениците със специални образователни потребности. Така например една учебна единица, ако за целия клас бъде заложена в рамките на два учебни часа, то за ученика със специални образователни потребности могат да се заложат три часа, като се включи и ресурсен учител. Същият принцип може да бъде заложен и за оценяването, където, ако една писмена задача, контролна и класна работа изискват от класа да се справи за един или два учебни часа, то ученик със специални образователни потребности може да разполага с повече време, включително и с променени условия на задачите.

Групова дейност в класната стая

Груповата дейност в класната стая следва постепенно да се формира като доминираща структура не само на оценка и изпълнение на задачи, но и на преподаване. Чрез групата могат да се възлагат индивидуални условия за събиране на информация, за изработване на собствен продукт, и най-вече за създаване на механизми за личностно взаимодействие между съучениците чрез специфична групова динамика.

Развитие на социални умения

При учениците със специални образователни потребности е важно всяко знание в класната стая да е свързано с реалния живот, да повишава тяхната функционална грамотност и конкретно да формира житейски умения. С други думи, всеки урок трябва да осигурява възможност за връзка със социалния живот на ученика или неговото семейство.

Междупредметна връзка

Междупредметната връзка осигурява възможност учениците със специални образователни потребности да правят пренос на вече усвоено съдържание между различните предметни области. Тази перспектива обаче следва да бъде планирана между отделните учители и това следва да се случи в рамките на екипа за подкрепа на личностното развитие, като всеки урок следва да отговаря на въпроси, свързани с други предметни области.

Дейност на ресурсен учител

Ресурсният учител може да има също диференцирана функция за всеки урок. Така например при по-сложните академични знания той може да играе роля при опростяването на

учебното съдържание, както и за индивидуални занимания с ученика. При по-леките учебни ситуации обаче той може да участва в груповата динамика в класната стая и да подпомага ученика при участие в изпълнението на задания и упражнения.

Помощни средства и технологии

Голяма част от учениците със специални образователни потребности могат да ползват и помощни средства и технологии в своето обучение. Тези технологии могат да бъдат ниско и високо технологични. Например децата с нарушения във фината моторика могат да използват уплътнители за химикал и молив или цветни прозорчета за диференциране на части от урока в учебника, както и подчертаване с различен цвят на важните акценти като ниско технологична възможност. Други деца обаче, особено такива с алтернативна форма на комуникация, могат да използват специфичен софтуер и мобилни приложения за работа в реална и електронна среда като една по-високо технологична възможност.

Самостоятелна и домашна работа

Всяка урочна единица следва да предостави някакви възможности за самостоятелна дейност в домашни условия и електронна среда, както и диференцирани такива задачи за учениците със специални образователни потребности с ясната възможност за участие на семейството и близките на ученика.

<i>Адаптиран план на урок</i>
Име на ученика:
Клас:
Вид на допълнителната подкрепа за личностно развитие:
Предмет:
Тема на урока:
Основно съдържание на урок за ученика (до 4 – 5 изречения):
Ключови думи:
Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Времево разпределение:
Групова дейност в класната стая:
Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:
Междупредметна връзка:
Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:
Помощни средства и технологии:
Самостоятелна и домашна работа:

5.2. Основни насоки за адаптирано учебно съдържание по предметни области в първи гимназиален етап

Първи гимназиален етап в училищното образование включва множество предметни области, като голяма част са свързани със сериозно академично знание, което безспорно представлява сериозно предизвикателство за учениците със специални образователни потребности, а в много случаи може да се окаже невъзможно за преподаване с обемите и обучителните ресурси, налични за останалите ученици. В тази връзка, сме предложили в настоящото ръководство някои основни насоки по предметни области, както и примерни урочни адаптирани единици, които следва да бъдат използвани като обща насока, а не като задължителни инструкции. Всеки урок следва да бъде адаптиран според индивидуалните потребности на учениците.

Предметните области в първи гимназиален етап са посочени в таблицата по-долу и за всеки от тях са приложени общи насоки за работа с учениците със специални образователни потребности.

VIII клас	IX клас	X клас
<ul style="list-style-type: none"> • Български език • Литература • Математика • Информатика • Информационни технологии • Физика и астрономия • Биология и здравно образование • Химия и опазване на околната среда • Технологии и предприемачество • История и цивилизации • География и икономика • Философия • Изобразително изкуство • Музика • Физическо възпитание • и спорт 	<ul style="list-style-type: none"> • Български език • Литература • Математика • Информационни технологии • История и цивилизации • География и икономика • Философия • Физика и астрономия • Биология и здравно образование • Химия и опазване на околната среда • Музика • Изобразително изкуство • Технологии и предприемачество • Физическо възпитание и спорт 	<ul style="list-style-type: none"> • Български език • Литература • Математика • Информационни технологии • География и икономика • История и цивилизации • Философия • Биология и здравно образование • Физика и астрономия • Химия и опазване на околната среда • Музика • Изобразително изкуство • Физическо възпитание и спорт

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Обучението по български език в първи гимназиален етап разширява и допълва знанията, уменията и отношенията, свързани със системата на съвременния български книжовен език и с изграждането на комуникативните способности на учениците. С оглед на развиването на социокултурните компетентности програмата предвижда усъвършенстване на уменията за търсене, извличане, обработване и използване на информация от различни информационни източници, за решаване на комуникативна задача и развиване на умения за възприемане, анализ и редактиране на текст. Мобилизирането на натрупания до края на прогимназиалния етап езиков потенциал намира своето конкретно приложение в участие в диалог и дискусия, умения за публично изказване, създаване на текст.

За учениците, които се обучават по индивидуална учебна програма по предмета, обучението по български в този етап има за цел да надгради и обогати или да затвърди езиковите компетентности, формирани от предходните години.

Необходимо е то да се насочи в конкретно практически аспект: като умение за преодоляване на житейски ситуации и повишаване нивото на независимост.

По така включените теми, насочени към познаването и прилагането на книжовните езикови норми на съвременния български книжовен език, е възможно адаптиране на учебното съдържание в зависимост с индивидуалните им потребности.

За целта е нужно да се използват максимално най-ефективните в случая на всеки един ученик подходи и методи на преподаване, съобразени с начина на възприемане на ученика със специални образователни потребности. С развитието на технологиите езиковата грамотност и комуникативните умения придобиват различни измерения дори и за ученици с

редица особености в развитието. Комуникацията за невербални ученици може да се свежда до общуване чрез символи и картини, ползване на синтетична реч чрез т.нар. комуникатори или специализирани софтуерни продукти. В случаите, когато не е постигнато функционално ниво на писмена грамотност, работата отново би могла да се подпомогне от ползването на приложения и програми за преработка на речта в писмен текст. Важно е обаче да се даде възможност за непосредствено прилагане на наученото от уроците в „матурите“, които ежедневието им предлага. Използването на мултисензорен подход е подходящо в обучението, тъй като провокирането на повече сетива в усвояването на нова компетентност дава възможност за по-пълноценна преработка и асимилация на новите знания, умения и компетентности. Уместно е също да поддържа активна междупредметна връзка, но естествено обхващаща единна тема. Могат да се прилагат следните методи и подходи в обучението: метод на подражанието, метод на понятийно базирано преподаване, метод на мисловната карта, визуални опори: схеми, символи, изображения, метод на автокорекцията, метод на непосредственото учене, метод на ролевите игри, метод на ситуативното общуване, метод на рачешката стъпка: след всяка нова учебна единица, да се припомнят предходни две, работа по шаблони, метод на символите и др.

Каквото и учебно съдържание да бъде адаптирано за ученика със специални потребности и какъвто и метод или подход да се приложат за представянето му, е важно да бъде изведена на преден план най-главната цел: ученикът да бъде максимално приобщен в работата на класа в часа и да бъде достигнато максимално функционално ниво на грамотност и комуникативност.

ЛИТЕРАТУРА

Обучението по литература в първи гимназиален етап разширява и допълва овладените знания и придобитите умения в прогимназиалния етап, свързани с различни културни епохи, с тълкуване на литературен текст съобразно жанровите и културноисторическите му характеристики, както и с изграждането на комуникативните компетентности на учениците.

Очакваните резултати в областта на социокултурните компетентности са свързани с овладяването на знания за светогледните идеи на Античността, Средновековието и Ренесанса като културни епохи. При учениците със специални образователни потребности могат да възникнат трудности при формирането на понятия, свързани с различните епохи, и съотнасянето на интерпретирани в текстове от тези епохи ценности и норми. Това налага подкрепа от страна на учителите по отношение на анализа и синтеза на информацията, ориентирането във времето и възпроизвеждането на факти, свързани с него.

Очакваните резултати в областта на литературните компетентности са свързани с уменията за тълкуване на различни като културен произход, принадлежност към литературно направление и жанр текстове. Учениците със специални образователни потребности, при които се отчитат особености в езиковото развитие, ще срещат различни трудности при възприемането на текстове. Това поражда необходимостта от включването на повече сетивни канали при работа с децата – визуални стимули, слухово възприемане на текст, подпомагане на процесите на анализ и разбиране на произведенията.

Очакваните резултати в областта на комуникативните компетентности са свързани с уменията за създаване и възприемане на реч (есе) както откъм смисловата ѝ, така и откъм действената ѝ страна, а също и с уменията за езиково посредничество и с интерактивните умения на ученика за културно изразяване и творчество, с развиване на неговите изследо-

вателски умения и творческо въображение. Децата със специални образователни потребности, които имат езикови или комуникативни трудности, вероятно ще изпитват трудности по отношение формирането на изказване, писмените задачи или устното включване пред групата на класа. Тези деца е необходимо да бъдат подпомогнати по съответен на потребностите им начин и да бъдат включени в образователния и социалния живот на групата.

Подходящи материали и средства за адаптиране: подходящо е диференцираното преподаване, използването на различни визуални ресурси, включването на аудио ресурси при запознаване с произведенията, намирането на алтернативни занимания, свързани с темата или изучаваната епоха, като оцветяване, рисуване, попълване на мисловни карти, препратки към музикални произведения и културни събития.

ИСТОРИЯ И ЦИВИЛИЗАЦИИ

Съдържанието на общообразователната подготовка по история и цивилизации в първи гимназиален етап обхваща обширни периоди от време, изпълнени със събития и личности. Териториалният обхват включва както географските параметри на Европа, така и части на света, с които европейците са влезли в определени контакти, което в съдържателен аспект представлява историята на един голям свят, съсредоточена върху културния дух на Европа. Чрез представяне на динамиката на политическите, стопанските, социалните и културните процеси на периода се изгражда разбиране на историческите традиции, осмисляне на проекциите на значимите феномени на модернизацията, активно отношение към ценности, формирани през периода, основания за самочувствие и национална гордост. В процеса на обучение се затвърждават уменията за овладяване и прилагане на специфични техники на историческото познание, като акцентът е поставен върху уменията за учене, за развиване на критично мислене и самостоятелното обработване на информация, за изразяване на собствена позиция.

При учениците със специални образователни потребности могат да се наблюдават особености в ученето, научаването, възпроизвеждането, осмислянето на информация и прилагането на знания. Тези особености са строго индивидуални, това налага индивидуален подход към всяко дете, така че то да се включи пълноценно и спрямо възможностите си в учебния процес. За част от децата със специални образователни потребности трудност ще представлява времевото ориентиране, запомнянето и хронологичното подреждане на личности и събития. Осмислянето на държавите като територии и ориентацията по карта също могат да представляват предизвикателство. Други деца пък имат силно влечение към фактология и хронология, което би подпомогнало обучението по предмета.

Подходящи материали и средства за адаптиране: подходящо е диференцираното преподаване, използването на различни визуални ресурси, включването на аудио ресурси, онагледяване с карти и глобус, намирането на алтернативни занимания, свързани с темата или изучаваната епоха, като оцветяване, рисуване, попълване на мисловни карти, препратки към музикални произведения и културни събития. С цел подобряване на социалните умения и уменията за учене се препоръчва включването на учениците в малки групи, работещи по зададена тема, проекти и презентации.

ХИМИЯ И ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА

Учебната програма по химия и опазване на околната среда в първи прогимназиален етап включва усвояване на основни знания и формиране на умения, свързани с въглерода и

неговите съединения, класификация, строеж и свойства на органични вещества, използване на зависимостите между величините маса, обем, количество вещество, молна концентрация и масова част, планиране и провеждане на експерименти и изследвания.

При работата с ученици със специални образователни потребности е необходимо да се прилагат и съчетават методи, свързани с изследователски подход и използване на информационно-комуникационните технологии. Поради особеностите на тези деца се налага да се набляга на експерименталната част, лабораторните упражнения и направата на табла и презентации за използване в класната стая.

При работата с ученици със специални образователни потребности се налага да се акцентира върху значението на изучаваните вещества за бита и в практиката на хората, както и върху въздействието им върху околната среда и здравето на човека. В обучението да се набляга на знанията за значението на веществата, опазването на околната среда и лабораторните и домашните експерименти.

Да се използват помощни средства и материали от заобикалящата среда, интернет ресурси, описания на химични процеси и явления, експерименти у дома.

ФИЗИКА И АСТРОНОМИЯ

Учебната програма по физика и астрономия за първи гимназиален етап включва придобиване на знания за електричество, магнетизъм, трептения, вълни, светлина и знания от атома до Космоса. Предимството на този предмет е, че дава на учениците възможност да придобиват знания, умения и опит, които реално могат да бъдат използвани в живота им. Начинът на придобиване на знания също е изключително приятен, защото е съсредоточен върху наблюдение, експеримент, изследване и упражнение, което е изключително полезно от гледна точка на придобиване на знания от ученици със специални образователни потребности.

Учебната програма от първи гимназиален етап помага на учениците да придобият знания, полезни и потребни през целия им живот. Учениците със специални образователни потребности срещат трудности при запомнянето на формули и точни определения. За тях представляват голям интерес експериментирането, наблюдението на експерименти и участието в тях. Когато знанията са придобити чрез опитност, те оставят трайна следа в съзнанието на ученика.

Препоръките към ефективно обучение по физика от VIII до X клас са максимално експериментиране и участие на ученика в реалните занимания в час. Да се използва всяка възможност за лабораторно упражнение, направа на табла, рисунки и схеми на процесите, които се изучават, интернет ресурси, клипове на изучаваното, експерименти в реална среда.

МАТЕМАТИКА

Учебната програма по математика за VIII, IX и X клас е съсредоточена върху знания, свързани с числа, фигури, тела, функции, логически знания, елементи от вероятност, статистика и моделиране. Вследствие на придобитите знания от прогимназиалния етап се продължава формирането на такива за сравняване на реални числа, пресмятане на числови изрази, умения за решаване на квадратни уравнения и прилагане на формули, знания за основните геометрични фигури и взаимното положение на геометрични фигури. Обучението по математика в първи гимназиален етап включва и алгебрични и геометрични знания.

Учениците със специални образователни потребности срещат големи трудности при обучението си по математика в училище. Най-често обучението им е много затрудняващо и доста често неефективно. Необходимо е да бъдат обвързани придобитите знания по учебния предмет със заобикалящата ни среда и с възможността знанията да се използват в реалния живот.

За да бъде по-ефективно обучението по математика, е необходимо да се изработват множество табла и да се използват четиризначните математични формули и таблици, калкулатор, реални примери, препращания към други учебни предмети, демонстрации на знания чрез информационните технологии за по-лесно запаметяване.

ФИЛОСОФИЯ

Обучението по философия в първи гимназиален етап е насочено към придобиване на ключови компетентности чрез овладяване на знания, умения и отношения, свързани с осмисляне и приложение на ценността и авторитета на философската традиция в личностен и социален план. Ясен приоритет е постепенното изграждане на умения и компетентности, които се формират в процеса на обучение по философия и които са напълно преносими и приложими и в други области. Тези компетентности се въвеждат и упражняват на начално ниво в VIII клас, като се очаква да бъдат развити напълно до края на X клас. Основната цел на обучението по философия е да подпомогне личностното развитие и себепознание на учениците чрез развиване на умения за самостоятелно, критично и творческо мислене. Формирането на личната идентичност като основна екзистенциална задача на младите хора в тази възраст се насърчава чрез запознаване с възможностите на философското познание за осмисляне на всекидневния опит, изучаване и прилагане на психологически модели за себепознание и развитие. Чрез обучението по философия се изследват ценностите като елемент от личната и груповата идентичност и като израз на взаимната обвързаност между личност и общност. Осъзнаването на взаимоотношенията между личност и общност като основа на развитието както на личността, така и на общността се постига чрез: запознаване с възможностите на философското познание за осмисляне на всекидневния опит и изучаване на основни етически и естетически ценности. В по-голямата си част учениците със специални потребности не са в състояние да запаметят лесно и да разберат абстракцията на философските термини. Затова усилията предимно са насочени към усвояване на закономерностите и взаимовръзките между процесите, обектите и явленията.

Темите от учебния материал по философия е добре да се обвържат с учебното съдържание по другите учебни предмети и да засягат популярни и достъпни от ежедневието и непосредствената действителност въпроси. При адаптиране на учебното съдържание е добре да се вземат под внимание особеностите във възприемането и преработката на информация, на способността за запаметяване, за осъществяване на логически и причинно-следствени връзки, типа мислене и равнище на развитие на сензорните системи.

По отношение на всяка от областите на компетентности в процеса на обучение по философия могат да се формират очаквани резултати от обучението, които за ученик със специални образователни потребности могат да бъдат съпоставими с неговите лични знания, умения и компетентности в областта на учебния предмет. В работата могат да бъдат от полза различни източници на информация и различни подходи на педагогическо взаимодействие. Обучението по философия позволява осъществяване на аналогии в ученето, предлага възможности за онагледяване – рисунка, схема, диаграма и др., което дава широки възможности при обучението на ученици със специални образователни потребности.

Помощни средства и материали, които могат да се използват при обучението по философия са таблици, схеми, диаграми, ресурси за оцветяване по темата, таблет или компютър.

БИОЛОГИЯ И ЗДРАВНО ОБРАЗОВАНИЕ

Обучението по биология и здравно образование в първи гимназиален етап е насочено към придобиване на ключови компетентности чрез овладяване на знания, умения и отношения, свързани със структурата на човешкия организъм, жизнените процеси, извършващи се в него, с акцент върху опазване на здравето и околната среда. Продължава формирането на здравна култура и придобиване на знания и умения, които ще повишат здравните им компетентности и ще ги мотивират да водят здравословен начин на живот. В по-голямата си част учениците със специални потребности не са в състояние да запаметят лесно и да разберат абстракцията на термините. Затова усилията предимно са насочени към усвояване на закономерностите и взаимовръзките между процесите, обектите и явленията. Темите от учебния материал по биология и здравно образование е добре да се обвържат с учебното съдържание по другите учебни предмети и да засягат популярни и достъпни от ежедневието и непосредствената действителност въпроси. При адаптиране на учебното съдържание е добре да се вземат под внимание особеностите във възприемането и преработката на информация, на способността за запаметяване, за осъществяване на логически и причинно-следствени връзки, типа мислене и равнище на развитие на сензорните системи.

По отношение на всяка от областите на компетентности в процеса на обучение по биология и здравно образование могат да се формират очаквани резултати от обучението, които за ученик със специални образователни потребности могат да бъдат съпоставими с неговите лични знания, умения и компетентности в областта на учебния предмет. В работата могат да бъдат от полза различни източници на информация и различни подходи на педагогическо взаимодействие. Обучението по биология и здравно образование позволява осъществяване на аналогии в ученето, предлага възможности за онагледяване – табло, схема, диаграма, триизмерни фигури, макети и др., което дава широки възможности при обучението на ученици със специални образователни потребности.

Помощни средства и материали, които могат да се използват в обучението по биология и здравно образование, са таблици, макети, схеми, диаграми, ресурси за оцветяване по темата, таблет или компютър.

ГЕОГРАФИЯ

Обучението по география и икономика в първи гимназиален етап е насочено към придобиване на ключови компетентности чрез овладяване на знания, умения и отношения, свързани с природата на Земята, природно-ресурсния ѝ потенциал, устойчивото развитие на географското пространство, политическата и социално-икономическата организация на обществото, регионите в света и страните в тях и територията, най-близко свързана с живота на ученика – родната страна. Продължава формирането на географската култура на учениците и работата с географска информация. В по-голямата си част учениците със специални потребности не са в състояние да запаметят лесно и да разберат абстракцията на географските, икономическите и демографските термини. Затова усилията предимно са насочени към усвояване на закономерностите и взаимовръзките между процесите, обектите и явленията. Темите от учебния материал по география и икономика е добре да се обвържат

с учебното съдържание по другите учебни предмети и да засягат популярни и достъпни от ежедневието и непосредствената действителност въпроси. При адаптиране на учебното съдържание е добре да се вземат под внимание особеностите във възприемането и преработката на информация, на способността за запаметяване, за осъществяване на логически и причинно-следствени връзки, типа мислене и равнище на развитие на сензорните системи.

По отношение на всяка от областите на компетентности в процеса на обучение по география и икономика могат да се формират очаквани резултати от обучението, които за ученик със специални образователни потребности могат да бъдат съпоставими с неговите лични знания, умения и компетентности в областта на учебния предмет. В работата могат да бъдат от полза различни източници на информация и различни подходи на педагогическо взаимодействие. Обучението по география позволява осъществяване на аналогии в ученето, предлага възможности за онагледяване – карта, схема, диаграма и др., което дава широки възможности при обучението на ученици със специални образователни потребности.

Подходящи материали и средства за адаптиране: атласи, контурни карти, глобус, макети на земното кълбо, онагледяващи движенията на Земята около оста ѝ и около Слънцето, моделиращи средства, пъзели – в електронна среда или картонени, с изображения, свързани с темата на урока, изобразителни средства, подходящи аудио-визуални източници на информация, интернет ресурси, илюстрирани енциклопедии, интерактивни и настолни игри с географска тематика, игри, подпомагащи запаметяването на понятията от урока – бесеница, скрабъл и др., информационни карти, карти със символи .

ТЕХНОЛОГИИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

В учебната програма по технологии и предприемачество за VIII и IX клас се реализира приемственост със съдържанието на обучението от прогимназиалния етап.

Съдържанието на учебната програма осигурява надграждане в интегративното развитие на технологичната и предприемаческата компетентност, както и в развитието на умения за личностно съотнасяне с кръга от интереси към дадена професия, технологичната и предприемаческата компетентност, както и към формирането на умения за установяване на пригодността към дадена професия.

Това до голяма степен позволява учебното съдържание да се представи през призмата на личния опит и непосредствения пример, което дава разнообразни възможности за адаптиране на учебното съдържание и за ученици със специални образователни потребности.

Учебната програма продължава развитието на придобитото позитивно отношение към труда чрез общообразователната подготовка на учениците.

В центъра на обучението са поставени практическите дейности като среда за развитие на личностните характеристики на ученика.

Обучението е ориентирано към увеличаване обема на самостоятелната и груповата работа. Подходящо е прилагането на компетентностен подход и проектобазирано обучение.

В съответствие с областите на компетентност учебното съдържание е структурирано в пет обобщени теми:

1. Професия и кариера
2. Пазарна икономика
3. Предприемачески процес
4. Технологии
5. Предприемаческа инициатива

Осигурява се надграждане на придобитите знания на основата на спираловидния подход.

Водещи подходи са:

- модулно-интегративен;
- учене чрез практика;
- учене чрез преживяване;
- уеббазирано обучение.

Подходящи материали и средства за адаптиране: интерактивни карти и игри на тема „професии“, електронни регистри и информационни материали, мисловни карти, информационни карти, игри, подпомагащи запаметяването на понятията от урока – бесеница, скрабъл, кръстословици, карти със символи, ролеви игри, снимки, материали за апликиране, видеоматериали, настолни игри с насоченост към предприемачество и бизнес и др.

5.3. Примерни адаптирани урочни единици в първи гимназиален етап

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, VIII клас

Тема на урока: ОБЩУВАНЕ, ЕЗИК, ТЕКСТ

Основно съдържание на урока за ученика:

Представяне на понятията ОБЩУВАНЕ, ЕЗИК, ТЕКСТ. Изясняване на понятията адресант, адресат, средство за предаване на информацията, тема, цел в исторически и съвременен контекст. Можем ли да използваме езика на тялото за предаване и приемане на информация?

Адаптирано съдържание за ученика:

Хората общуват помежду си. Те разменят информация на различни теми и по различен начин. Езикът е основно средство за общуване. Хората го използват, като следват определени правила на общуване. За целите на общуването ние създаваме текстове, които представляват свързани по смисъл изречения. Те трябва да граматически правилни.

Използваното изображение е от <https://www.tbmagazine.net/>

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Търсене и намиране на информация в интернет.

Анализ на кратки текстове за определяне на темата с предварително посочени варианти за отговор.

Сглобяване на текст по модела на подреждането на пъзел за ученик/ученици със СОП в работа по двойки с ученици без СОП. Текстът да бъде свързан с паралелно изучавания материал по антична литература.

Задаване на ситуации за групова работа – ролеви игри за осъзнаване на начините на общуване и ролята на езика на тялото в общуването.

Създаване на индивидуален текст за лимитирано време със зададен адресат.

Минимално изискване – създаване на съобщение, свързан текст от три изречения до съученик/ци или до учителя.

Времево разпределение:

10 – 15 минути анализ на текстове; 10 минути предварителна подготовка за ролевата игра в рамките на часа; 10 минути представяне на ролевата игра. 5 – 10 минути обратна връзка за нивото на възприемане на материала и обобщение.

Тема:

Функции на текста в ежедневно общуване.

Регламент:

Работа по двойки в класната стая. Важен е подборът на лидера в двойката за създаване на различни модели на вербално и невербално общуване.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Задаване на ключови думи, по които да се търси информация по темата. Използване на текстове от съвременни източници – интернет, социални мрежи, като се сравняват например съобщения от Facebook, Instagram, Twitter.

Използват се паралелно текстове от учебника по литература:

https://www.liveworksheets.com/worksheets/bg/%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%BA/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5/%D0%98%D0%B7%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B8_%D0%BE%D0%B1%D1%89%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5_ax313448tz

<https://ucha.se/watch/8461/obshtuvaneto>

<https://www.liveworksheets.com/vp144305qa>

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Търсене и намиране на информация, организиране на информацията

Поставяне на цели

Емоционална интелигентност

Презентационни умения

Комуникативни умения

Умения за слушане

Изграждане на отношение към език и общуване

Управление на времето

Междупредметна връзка:

Литература, информационни технологии, философия

Работа у дома и участие на семейството:

Да се създаде кратък текст с историята на семейството.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Да се направи комикс, използвайки любима тема на ученика.

Да се изработи табло с правила за общуване и комуникация с връстници и възрастни.

Помощни средства и технологии:

Индивидуален таблет, хартия, цветни средства за писане/рисуване, презентации.

Самостоятелна и домашна работа:

Създаване на текст от 5 изречения, който да описва работата в часа по български език.

Споделяне на лични преживявания по време на часа в 2 – 5 изречения.

Създаване на папка (електронна или хартиена) с кратки текстове, снимки.

Включване на материали, папка в индивидуално портфолио на ученика.

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, IX клас

Тема на урока: РЕЧЕВО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ УЧАСТИЕ В ДИАЛОГ И В ДИСКУСИЯ

Основно съдържание на урока за ученика:

Особености на диалога и дискусията. Правила за успешно диалогично общуване.

Адаптирано съдържание за ученика:

Общуването в устна форма се осъществява чрез монолог (говори един човек) или чрез диалог (говорят двама души или повече хора). Диалогът има тема и представлява размяна на думи, изрази, изречения, свързани текстове. Дискусията е вид диалог, в който се обсъждат различни мнения по дадена тема.

За успешно диалогично общуване е необходимо:

- да се съобразяваме с това дали общуването е официално, или неофициално;
- да се придържаме към темата;
- да изслушваме другите участници в разговора;
- да спазваме нормите на българския книжовен език;
- да използваме подходящи невербални средства – мимики, жестове.

Примери за изрази, които могат да се използват при дискусия:

- Изразяване на мнение – *Аз мисля, че; Според мен.*
- Съгласие, допълване на чуждо мнение – *Аз също смятам така; Подкрепям мнението на...*
- Несъгласие, отхвърляне – *Аз не мисля така; Имам друго мнение по въпроса.*
- Илюстриране с пример – *Като пример за...; Например.*
- Обобщаване – *В резултат на казаното; Можем да обобщим.*

Изображенията са представени като примери за използване на публични изображения (Public Domain Images) от интернет ресурсите за целите на обучението

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Определяне на тема на образец от диалог, дискусия.

Подреждане на разбъркани реплики от диалог с ясно маркирани въвеждащи части.

Задачи за свързване на определения, инструкции с примери за употреба.

Задание за групова работа за организиране и водене на дискусия – например „Дистанционно или присъствено обучение в училище“ с участието на ученика/учениците със СОП, като неговото участие може да е като слушател или като участник (менторирано участие).

Минимално изискване – отговори на въпроси в диалог със съученик, като се използват примерни въвеждащи изрази.

Времево разпределение:

10 – 15 минути подготовка за диалог/дискусия; 10 – 15 минути водене на диалог или дискусия / подреждане на изрази, текстове; 10 минути оформяне на таблица с правила за водене на дискусия. 5 минути обратна връзка за нивото на възприемане на материала и обобщение.

Тема:

Речево поведение при диалог или дискусия.

Регламент:

Работа в група, работа по двойки, самостоятелна работа.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

<https://bglog.net/Obrazovanie/8252>

<https://bgmateriali.com/>

Използване на текстове за дискусия от съвременни източници – интернет, социални мрежи.

Използват се паралелно текстове от учебника по литература.

Учебник по български език, IX клас, 2018 г., Изд. „Булвест 2000“.

Автори: Ангел Петров, Мая Падешка, Мариана Балинова.

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Поставяне на цели

Изпълнение на задача в работа по двойки, групова работа

Емоционална интелигентност

Комуникативни умения

Умения за слушане

Изграждане на отношение към език и общуване

Управление на времето

Сътрудничество

Толерантност

Самостоятелност
Емпатия

Междупредметна връзка:

Литература, гражданско образование

Работа у дома и участие на семейството:

Организирайте семейна дискусия на важна за семейството тема. Уточнете времето и мястото на провеждане, изберете водещ на дискусията, определете участниците.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Изготвяне на табло – РЕЧЕВ ЕТИКЕТ, което да съдържа изрази за обръщение, изрази за поздрав, изрази за сбогуване, изрази за извинение, изрази за благодарност, изрази за молба.

Използваното изображение е от <https://www.facebook.com/>

Помощни средства и технологии:

Индивидуален таблет, хартия, цветни средства за писане/рисуване

Самостоятелна и домашна работа:

По предварително зададена тема за дискусия се записват 3 – 5 изречения (мнение).

Адаптиран план на урок

Предмет, клас:

Литература, X клас

Тема на урока:

Гео Милев

Основно съдържание на урока за ученика (до 4 – 5 изречения):

Изображението е използвано от: <https://topnovini.bg/novini/827116>

Гео Милев е български поет, роден е през 1895 г. в Раднево, Старозагорско. Баща му е бил учител.

От ученик Гео Милев учи езици, рисува.

Записва романска филология в СУ.

Заминава за Лайпциг, където слуша лекции по литература и философия.

Участва в Първата световна война. През 1916 г. е мобилизиран и изпратен на фронта, но е тежко ранен и губи дясното си око.

След публикуването на поемата „Септември“ е осъден от тогавашния режим, повикан е за справка в полицията, където е екзекутиран.

Творчество:

Издава сп. „Везни“ (1919 – 1922 г.), сп. „Пламък“ (1924 – 1925 г.).

Сборници: „Жестокият пръстен“ (1920 г.), „Иконите спят“ (1922 г.), „Експресионистично календарче за 1921 г.“, „Грозни прози“ (1924 г.), поеми: „Ад“, „Ден на гнева“ и „Септември“ (1924 г.).

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

(работа в малка група, работа по индивидуален или групов проект, диференцирана задача)

Мултимедийни разработки с информация за живота и творчеството на изучавания автор, както и допълнителна информация.

Графични материали, включващи отделни фотографии и галерии със снимки .

Използване на енциклопедии.

Речник на нови термини и понятия.

Времево разпределение:

За учениците със специални образователни потребности времето е според темповете на четене. Препоръчва се при нужда прослушване на аудиокнига.

1 учебен час. Търсене на информация – 15 мин. Систематизиране на информацията – 15 мин. Представяне на информацията – 10 мин.

Групова дейност в класната стая:

(по кои теми и с какъв регламент е групирането)

Темата е: Гео Милев – житейски и творчески път.

Представяне на презентации или табла.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Ключови думи: Гео Милев, поет, борба, война, око, „Септември“, съд, затвор, убийство.

Развитие на социални умения свързани с темата на урока:

(връзка с реалния живот и взаимодействие с предметната област)

Различават отличителни за българската култура от периода между двете световни войни светогледни идеи.

Познават значението на понятието експресионизъм.

Концепцията на Гео Милев за модерното изкуство.
Систематизирана таблица.

Ново изкуство
синтез
интуиция
символи
лирика
фрагментарност
експресионизъм

Изображението е използвано от: <https://duma.bg/unikalna-izlozhba-ot-arhiva-na-geo-milev-n65680?go=terms&p=gdpr>

Междупредметна връзка:
История

Работа у дома и участие на семейството:

Прочит на урока.

Аудиокнига.

<https://bgmateriali.com/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB/%D0%B3%D0%B5%D0%BE-%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%B2-%D0%B1%D0%B8%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F-%D0%B8-%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BE-12-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81>

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Съдействие при запознаване с текста.

Анализ на непознатите думи.

Съдействие при груповата задача.

Разгледайте мисловна карта за автора.

Работа върху въпроси:

1. Кой автор изучаваме?

.....

2. Къде е роден?

.....

3. Коя е основната тема в творчеството на Гео Милев?

.....

4. В коя война е участвал Гео Милев?

.....

5. Каква травма получава на фронта?

.....

6. Как умира Гео Милев?

.....
.....

Ресурс за оцветяване/алтернативна работа:

Изображението е от <https://duma.bg/>

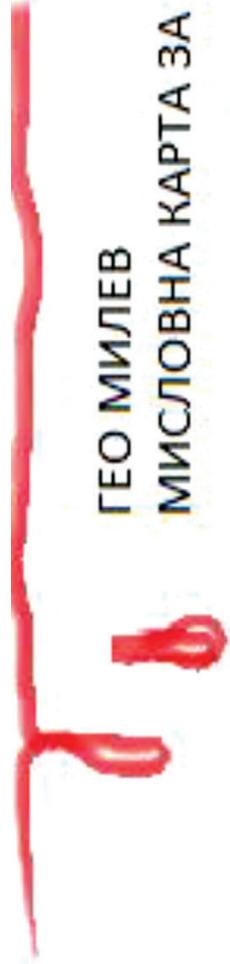
Помощни средства и технологии:

Технически средства за работа с предложените ресурси.

Материали за оцветяване.

Самостоятелна и домашна работа:

Чуйте „Моята душа“ от Гео Милев. <https://www.youtube.com/watch?v=IIkgc3mgkbo>

**ГЕО МИЛЕВ
МИСЛОВНА КАРТА ЗА X КЛ.**

**ИЗУЧАВАНО
ПРОИЗВЕДЕНИЕ**

Наша свобода

ПРЕПИШЕТЕ СТИХ

БОГ

Адаптиран план на урок

Предмет, клас:

История и цивилизации, VIII клас

Тема на урока:

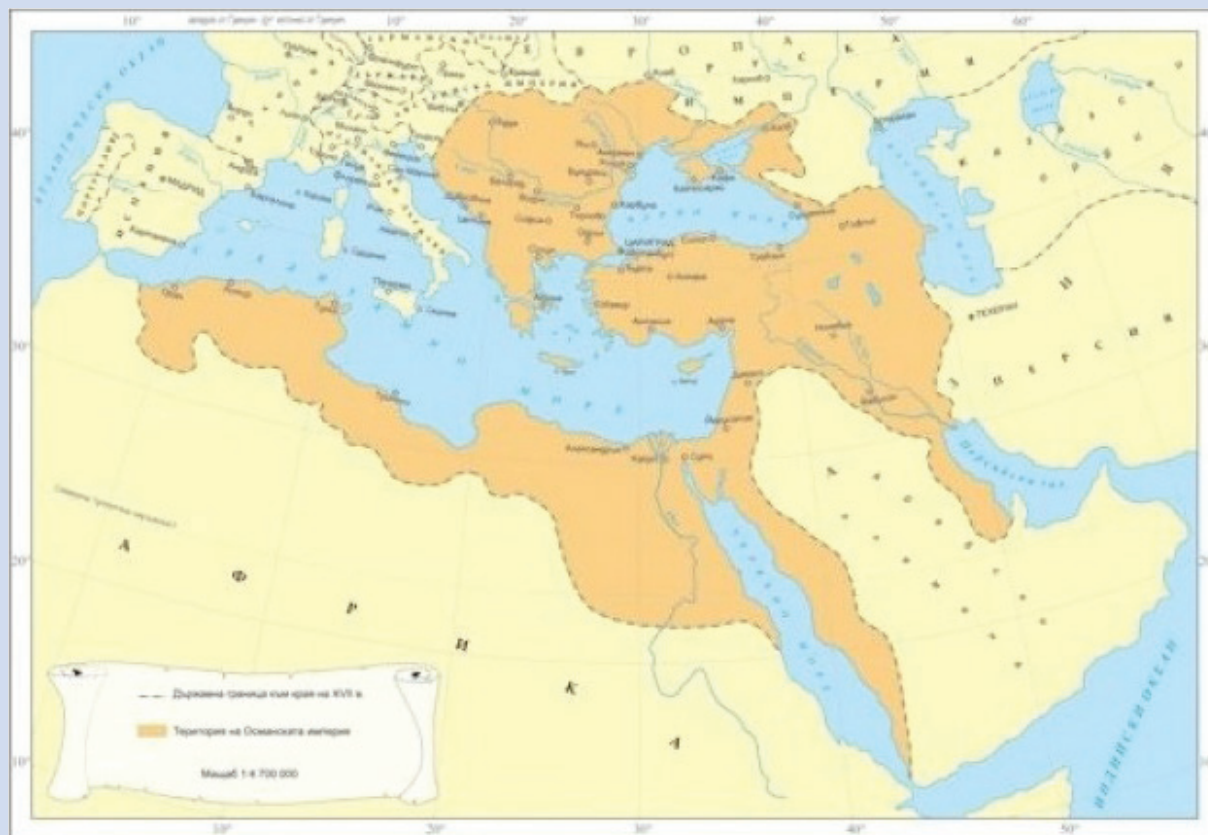
Велики географски открития

Основно съдържание на урока за ученика:

В географските представи на хората от края на XV в./15. век Европа и Средиземно море представляват старият познат свят. Отвъд него се крият нови, неизследвани пространства, които изкушават смелите мореплаватели и изследователи.

Ценните азиатски стоки – коприна, порцелан, черен пипер, канела и други, достигат трудно до пазарите на Западна Европа поради завоеванията на османците, което спира търговията с Изтока.

Карта на Османската империя

<https://umnodete.com/>

Заради контрола на османците върху търговския път към Азия европейците правят опити да заобикалят Африка по море в търсене на по-пряк път към Индия. Така през 1492 г. Христофор Колумб открива Америка. Започват мореплавателски експедиции за откриване на нови земи. В новооткритите територии европейските страни основават свои колонии. Европа започва своята експанзия по света. Всички континенти получават имена, дадени им от европейците.

Потребностите за търсенето на нови търговски пътища откриваме в:

- мечтата на европейците да стигнат до ценните метали на Азия (злато); обедняващите дребни благородници са готови да се насочат към богатствата на Изтока;
- разпространението на християнската вяра.

Откритията стават възможни благодарение на:

- Развитието на мореплаването, и най-вече новият вид кораб – каравела. Каравелите са леки, маневрени, с малък екипаж и удобни за далечни плавания.
- Подобряват се инструментите за корабоплаване. Изготвят по-точни карти. Португалските капитани вече знаят, че Земята е кълбо и би могло да се обиколи.

С откриването на нови морски пътища светът се променя. Европа открива нови култури, придобива нови продукти и познание.

Макет на каравела

Лек и подвижен кораб с платна, тежащ около 60 т, с дължина 20 – 25 м и екипаж от 30 – 40 души.

Времево разпределение:

- 15 мин. преподаване;
- 10 мин. работа по групи;
- 15 мин. представяне и обсъждане.

Групова дейност в класната стая:

Учениците се разделят на групи. Групата се състои от не повече от 6 ученици с различно ниво на знания и умения. Важно е лидерът на групата да има нагласа за управление на работата в екип и разпределяне на задачите според индивидуалните възможности. Групите излизат с предположения какви ресурси придобиват европейците от новите територии. Разделят се на групи по континенти.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Задаване на ключови думи, по които да се търси информация – *Велики географски открития, конкистадори.*

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Търсене и намиране на информация, организиране на информацията
Презентационни умения
Комуникативни умения
Умения за слушане
Умения за извличане на информация от исторически източници
Умения за работа с географска историческа карта.

Междупредметна връзка:

География и икономика – затвърждаване на умения за работа с карта.

Линк с изображения и допълнителна информация:

https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BE%D1%82%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F

Работа у дома и участие на семейството:

Ученикът да се запознае с урока.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Подпомагане на включването в груповата дейност.

Анализ на съдържанието на урока и непознатите думи.
Ресурси за оцветяване.

Изображението е от <https://chitanka.info/text/42696/54>

Помощни средства и технологии:

Карти с пътешествията на откривателите.

Самостоятелна и домашна работа:

Представете си, че сте откриватели. Разгледайте картата. Изберете по суша или вода ще пътувате. Кое географско откритие искате да направите и защо?

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Химия, VIII клас

Тема на урока: Сярна киселина

Основно съдържание на урока за ученика:

Сярната киселина е маслоподобна течност, която се получава при взаимодействието на серен оксид с вода. Тя е една от най-опасните киселини. Попаднала върху кожата, предизвиква изгаряния и дълбоки рани. При работа с киселина трябва да се използват предпазни средства (ръкавици,маски,предпазна престилка).Ако попадне върху кожата, мястото трябва да се попие и след това да се измие обилно с вода и да се промие с разтвор на сода за хляб.

В ежедневието си използваме много продукти (лекарства, пластмаси, препарати в селското стопанство), за получаването на които е необходима сярна киселина.

Сярна киселина се използва и при производството на акумулаторни батерии за автомобилите.

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Обяснение. Дискусия. Демонстрация.

Времево разпределение: Един учебен час.

Групова дейност в класната стая: класът се разделя на две групи. Едната описва с помощта на учебника и интернет свойствата на концентрираната сярна киселина, а другата проучва свойствата на разредената сярна киселина.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Сярна киселина. Предпазни средства.

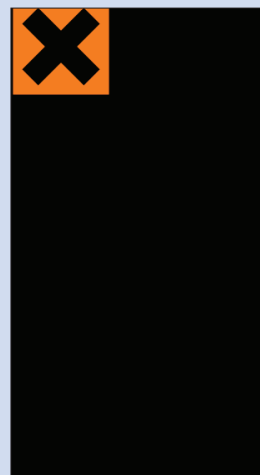
ЗАПАЛИМО

ОТРОВНО

ВРЕДНО

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Трябва да се научим, че при работа с непознати за нас вещества трябва да четем внимателно описанието на етикета и да го спазваме. Да познаваме предупредителните знаци.

Междупредметна връзка:

Физика и астрономия – използване на понятия за разглеждане на свойствата на веществата и протичането на химичните реакции. География и икономика – разпространение и значение на веществата като природни ресурси. Биология и здравно образование – влияние на замърсителите върху околната среда и върху организмите при работа с опасни вещества.

Работа у дома и участие на семейството:

Преговор на урока.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Проучване и направа на схема за приложението на сярната киселина. Син камък, английска сол, гипс, зелен камък.

Помощни средства и технологии:

<https://www.youtube.com/watch?v=5-fZ8gV5WZw>

Самостоятелна и домашна работа: Рисуване на модел на молекулата на сярна киселина.

Адаптиран план на урок

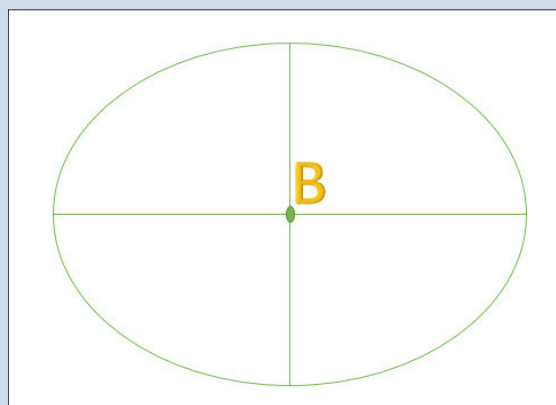
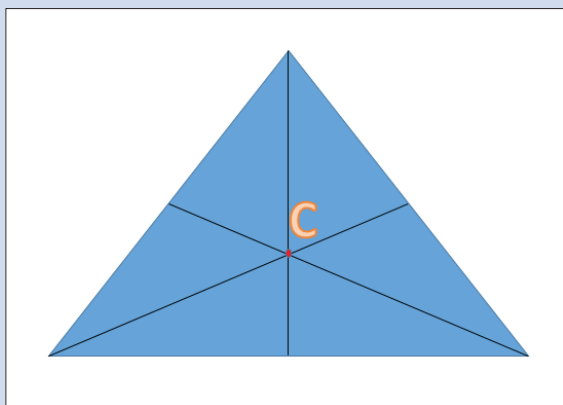
Предмет, клас: Физика и астрономия, VIII клас

Тема на урока: Равновесие на телата

Основно съдържание на урока за ученика:

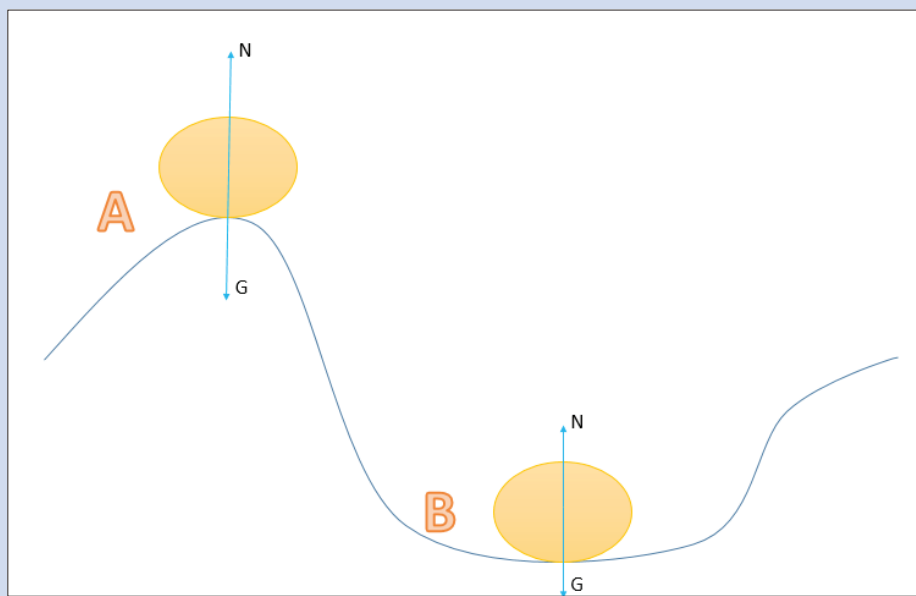
Центърът на тежестта се нарича точката, в която е приложена силата на тежестта G на тялото.

Пример: Даден е един триъгълник. Точка C е центърът на тежестта. В тази точка действа гравитационната сила G , насочена надолу. Друг пример за център на тежестта в окръжност е точка B от чертежа.

Топката е на върха на хълма (положение A), тя ще се спусне надолу под действие на силата на тежестта G и няма да може да се върне сама обратно. Такова равновесие се нарича *неустойчиво*.

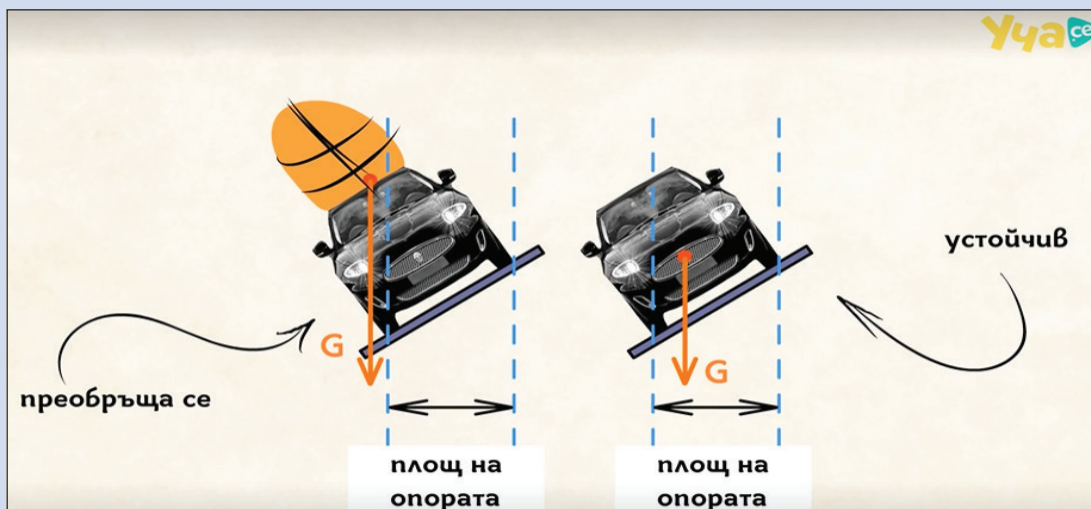
В положение B топката е в *устойчиво равновесие*, т.к. ако я отклоним малко от това положение и я оставим свободна, под действие на силата на тежестта тя ще се върне обратно в равновесното положение.

Центърът на тежестта на телата трябва да е разположен възможно най-ниско.

Например, ако кола, която носи голям товар, има опасност да се преобърне при движение по наклонен участък от пътя, защото центърът на тежестта ѝ се измества нагоре.

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Диференцирана задача – рисуване на окръжност и триъгълник, като се обозначи центърът на тежестта; рисуване на коли и означение на център на тежестта; гравитационна сила; рисуване на устойчиво и неустойчиво равновесие.

Времево разпределение:

Урокът е предназначен за деца с различна специфика. Рамката за вземане на материала е за 1 учебни часа, но може да се раздели, ако ученикът има нужда от това. Преценка за това прави учителят/специалистът, работещ с детето.

Групова дейност в класната стая:

Учениците се разделят на две групи – едната рисува и пише за устойчиво равновесие, а другата – за неустойчиво. Избира се един ученик, който излиза на дъската и рисува съответното равновесие.

(по кои теми и с какъв регламент е групирането)

Ресурси, които могат да се използват за темата:

https://www.youtube.com/watch?v=FHAXEIV3YcU&feature=emb_title
www.mozaweb.com

Развитие на социални умения свързани с темата на урока:

(връзка с реалния живот и взаимодействие с предметната област)

Разбиране на равновесието и обвързаността му с движението по пътищата и правилното разпределяне на товарите в превозното средство.

Междупредметна връзка: английски език, математика, изобразително изкуство.

Работа у дома и участие на семейството:

Решаване на задачите от урока в учебника. Защо човек се навежда напред, когато носи товар на гърба си? Защо дръжките на тенджерите са в горния край на стените на съдовете?

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Повтаряне на урока от ресурсния учител и рисуване отново на двата вида равновесие – неустойчиво и устойчиво.

Помощни средства и технологии: учебник, рисунки, интернет.

Самостоятелна и домашна работа:

Проект на тема: Устойчиво и неустойчиво равновесие при камиони.

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Физика и астрономия, IX клас

Тема на урока: Механични вълни

Основно съдържание на урока за ученика:

Предаването на трептения от частица на частица в една материална среда се нарича механична вълна. Например вълни върху водна повърхност.

Скоростта на вълната и се нарича скоростта на разпространение на трептенията в средата. Трептенията се разпространяват с постоянна скорост u , докато скоростта на движение на частицата v се променя. Вълните пренасят енергия, а не пренасят вещество.

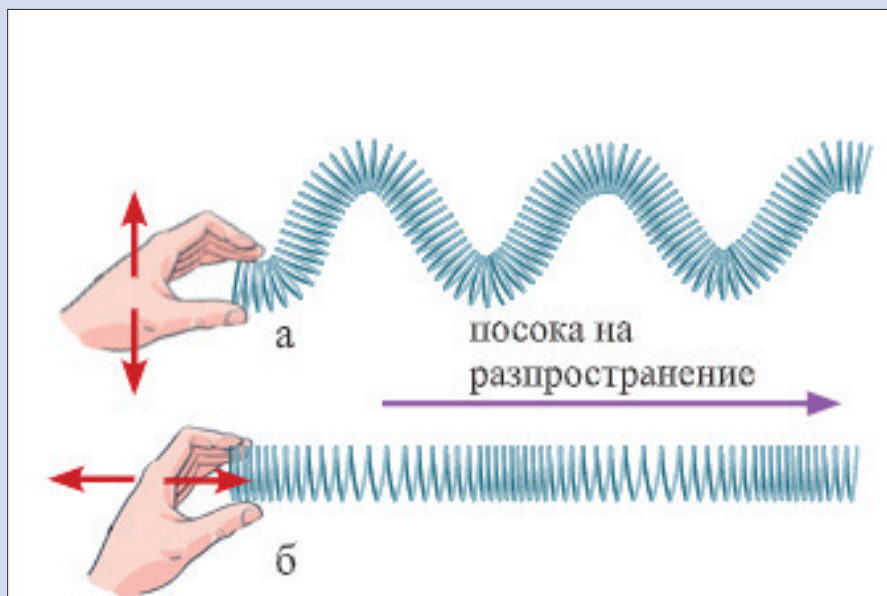
Когато има източник на вълни и той извършва хармонично трептене, образуваната от него вълна се нарича хармонична.

Фигура 1. Хармонична вълна по опънат шнур

Амплитудата на вълната A е максималното отклонение от равновесното положение. Периодът на трептене $T = 1/\nu$. Разстоянието, което вълната изминава за един период, се нарича дължина на вълната λ (ламбда). Скоростта на вълната се изразява чрез формулата $u = \lambda \cdot \nu$ – връзка между скоростта u , дължината на вълната λ и честотата ν .

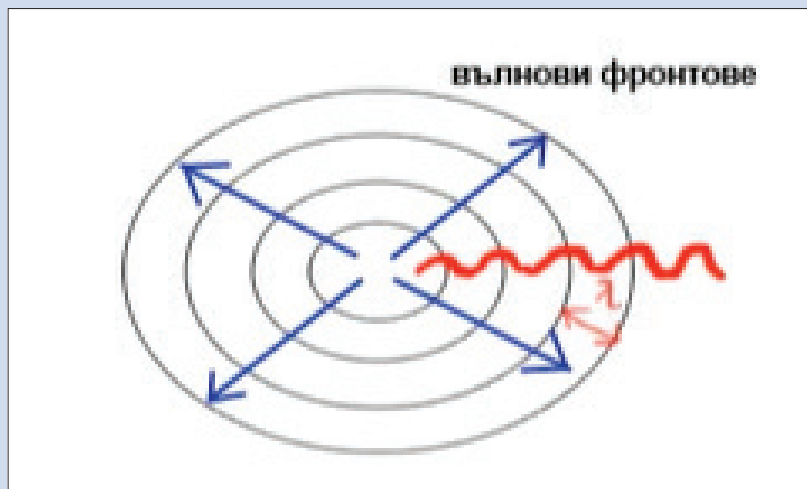
Напречна вълна (фиг. 2а) се получава, когато частиците на средата трептят в направление, перпендикулярно на посоката на разпространение на вълната. Тези вълни се разпространяват само в твърди тела.

Фигура 2. Вълни по мека опъната струна: а) напречна; б) надлъжна

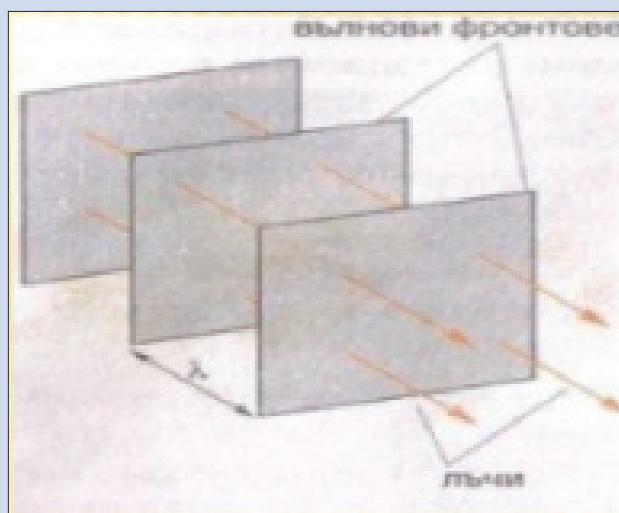
Надлъжните вълни – частиците трептят по направлението, в което се разпространява вълната (фиг. 2б). Разпространяват се в газове, течности и твърди тела.

Вълните се представят графично с *вълнови фронтове*. Това са концентрични окръжности, излизащи от източника на трептене. Рисуваме ги така, че да съвпадат с гребените на вълната. Например водните вълни, звуковите вълни и други. Те се разпространяват по повърхността на вълната, но се движат във всички посоки. Такива вълни се наричат сферични. На фигура 3 е показан вълнов фронт на сферична вълна. Посоката на разпространение на вълните се представя с лъчи. Те излизат от източника и са перпендикулярни на вълновите фронтове.

Фигура 3. Вълнов фронт на сферична вълна

Ако вълновият фронт има форма на равнина и е далеч от източника, то тогава се говори за плоски вълни. Лъчите на плоските вълни са успоредни прави. На фигура 4 е показана схема на вълновите фронтове и лъчите при плоски вълни.

Фигура 4. Плоски вълни

Сеизмичните вълни са пример за механични вълни в твърда среда. Получават се при земетресение.

Фигура 5. Земетресение

По време на земетресение трябва да се спазват основни правила:
Не се напуска сградата, в която се намирате. Изключете електричеството и водата. По преценка може да се напусне, ако това стане много бързо по стълбите.
Запазете самообладание, не тичайте. Не ползвайте асансьора;
Застава се под рамката на вътрешната врата, близо до вътрешна стена;
Ако сте на улицата – застанете далеч от сгради и далекопроводи.

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание: Диференцирана задача – Рисува графиката на хармонична вълна; напречна и надлъжна вълна. Прави чертеж на сферична и плоска вълна. Описва земетресението чрез скициране.

Времево разпределение: Урокът е предназначен за деца с различна специфика. Рамката за вземане на материала е за 2 учебни часа, но може да се раздели, ако ученика има нужда от това. Преценка за това прави учителя/специалист, работещ с детето.

Групова дейност в класната стая: Разделяне на класа на две групи. Едната описва хармоничното трептене, напречни и надлъжни вълни. Другата група прави същото за сферични и плоски вълни. Описва земетресение. Двете групи описват кои са основните правила по време на земетресение.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

<https://www.atom-kosmos.com/a8-klas/a9-klas/mekhanichni-trepteniya-i-vlni/mekhanichni-vlni/>

<https://bg.khanacademy.org/science/ap-physics-1/prepare-for-the-ap-physics-1-exam/ap-physics-1-concept-review/v/ap-physics-1-review-of-waves-and-harmonic-motion>

Развитие на социални умения свързани с темата на урока: Развиване на умения за опазване живота и здравето при земетресение.

Междупредметна връзка: английски език, математика, изобразително изкуство

Работа у дома и участие на семейството: Да се направи презентация на тема приливна електроцентраля.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока: Да се направи кратък доклад на тема приложение на хармонични вълни.

Помощни средства и технологии: Интернет технологии, учебник, калкулатор

Самостоятелна и домашна работа: Да се избере пожелание една от трите теми и да се направи презентация: сеизмични вълни, хармонични вълни.

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Математика, VIII клас

Тема на урока: Вписан и описан четириъгълник. Нови знания

Основно съдържание на урока за ученика:

За да е вписан един четириъгълник в окръжност, върховете му трябва да лежат на тази окръжност. Ако един четириъгълник е вписан, то сборът на двата противоположни ъгъла е 180° . Вярно е и обратното.

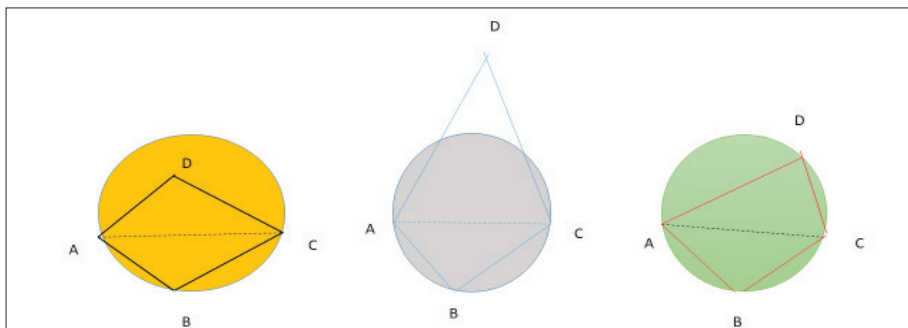
Ако страните на един четириъгълник са допирателни към една окръжност, казваме, че четириъгълникът е описан. За да бъде описан един четириъгълник около окръжност, сборът на две противоположни страни, трябва да е равен на сбора на другите две.

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Разглеждаме три варианта, в които три от върховете на даден четириъгълник лежат на една окръжност, а четвъртият:

- 1-во – е вътрешна точка за окръжността;
- 2-ро – е външна точка;
- 3-то – лежи на окръжността.

И в трите случая измерваме ъглите с помощта на транспортир и така практически установяваме, че когато сборът на два противоположни ъгъла е 180° , тогава и четирите върха на нашия четириъгълник лежат на окръжността.

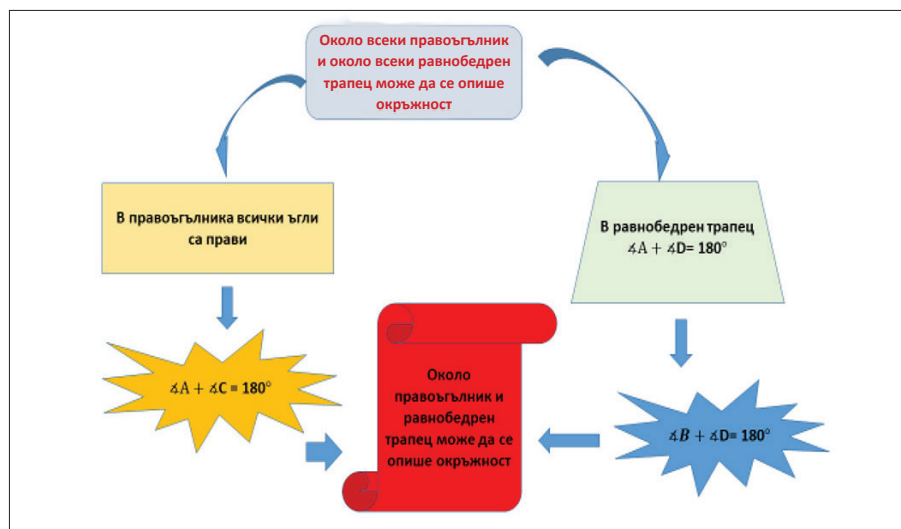

Разполагаме с окръжност и вписан четириъгълник ABCD. Трябва да установим, че $\angle A + \angle C = 180^\circ = \angle B + \angle D$

От теоремата за вписани ъгли знаем, че $\angle A + \angle C = \frac{1}{2} \widehat{BCD} + \frac{1}{2} \widehat{DAB} = \frac{1}{2} \cdot 360^\circ = 180^\circ$
Сборът на всички ъгли на един четириъгълник е 360°
Тогава $\angle B + \angle D = 180^\circ$

Начертаваме произволен четириъгълник. Измерваме ъглите му. Събираме два противоположни ъгъла и усвояваме правилото. След това повтаряме опита, но с друг четириъгълник. Извод: резултатът е един и същ.

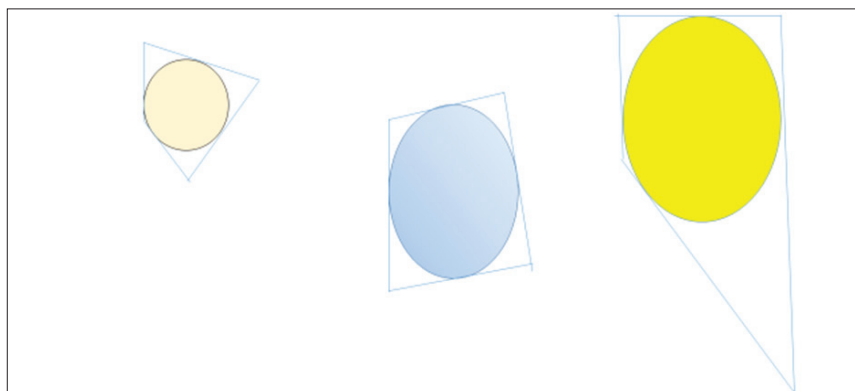
Опитваме да установим обратното. Имаме четириъгълник, сборът на два от противоположните ъгли на който е 180° , и се опитваме да опишем окръжност около него. Извод: възможно е.

Необходимо и достатъчно условие един четириъгълник да е описан около окръжност, е три от ъглополовящите да се пресичат в една точка. Също така сборът от две срещуположни страни да е равен на сбора на другите две.

Отново чрез опит. Разполагаме с различни по големина окръжности (използваме капачки) и около тях поставяме допирателни (бамбукови шишчета, моливи...). Измерваме страните и събираме срещуположните страни. Установяваме, че винаги, когато сборът на две срещуположни страни е равен на сбора на другите две, имаме описан четириъгълник.

Може ли четириъгълник с размери 7, 19, 14, 2 да се опише около окръжност? Ами с размери 8, 6, 5, 9?

Времево разпределение: Един учебен час

Групова дейност в класната стая:

Разработва се групов проект по темата от двама или трима ученици, за отделните моменти и се представя последователно. По двама или всеки сам експериментира с различни размери.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Може да се изработи табло. Презентация по темата също е доста добър вариант.

<https://www.youtube.com/watch?v=AfJSiF9AR2U>

<https://www.youtube.com/watch?v=pyJFJ8DUfvE>

<https://www.youtube.com/watch?v=lyQw2fYmuCo>

https://www.youtube.com/watch?v=PZhyWowd_1s

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Креативно мислене. Практически умения. Съобразителност. Развитие на логическо и пространствено мислене. Комуникативни умения.

Междупредметна връзка: Информационни технологии.

Работа у дома и участие на семейството:

Решаване на решените задачи от учебника по математика за по-доброто разбиране на урока.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Внимателно да се прегледа и да се направи табло с чертеж и означения за четириъгълник, вписан в окръжност.

Помощни средства и технологии: учебник, интернет ресурси, пергел, чертежи, макети

Самостоятелна и домашна работа:

Внимателно да се прегледа и да се направи табло с чертеж и означения за четириъгълник, описан около окръжност.

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Математика, IX клас

Тема на урока: Подобни триъгълници. Признаци за подобие

Основно съдържание на урока за ученика:

Когато две фигури имат една и съща форма, но са с различни големина, ще казваме, че тези фигури са подобни.

Два триъгълника, които имат съответно равни ъгли и съответно пропорционални страни, се наричат подобни.

Коефициент на подобност: ако $\triangle ABC \sim \triangle A_1B_1C_1$ и $AB: A_1B_1 = BC: B_1C_1 = CA: C_1A_1 = k$, числото k се нарича коефициент на подобност (коефициент на подобие) за $\triangle ABC$ и $\triangle A_1B_1C_1$.

Подобните триъгълници притежават свойствата:

- $\triangle ABC \sim \triangle ABC$ (рефлексивност);
- ако $\triangle ABC \sim \triangle A_1B_1C_1$, то $\triangle A_1B_1C_1 \sim \triangle ABC$ (симетричност);
- ако $\triangle ABC \sim \triangle A_1B_1C_1$ и $\triangle A_1B_1C_1 \sim \triangle A_2B_2C_2$, то $\triangle ABC \sim \triangle A_2B_2C_2$, (транзитивност).

I признак. Ако два ъгъла на един триъгълник са съответно равни на два ъгъла от друг триъгълник, то триъгълниците са подобни.

II признак. Ако две страни на един триъгълник са съответно пропорционални на две страни от друг триъгълник и ъглите, заключени между тези страни, са равни, то триъгълниците са подобни.

III признак. Ако страните на един триъгълник са съответно пропорционални на страните на друг триъгълник, то триъгълниците са подобни.

Свойства на подобните триъгълници:

1. В подобните триъгълници съответните ъглополовящи се отнасят както съответните страни.
2. В подобните триъгълници съответните медиани се отнасят както съответните страни.
3. В подобните триъгълници радиусите на вписаните окръжности се отнасят както съответните страни.
4. В подобните триъгълници радиусите на описаните окръжности се отнасят както съответните страни.

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

За $\triangle ABC$ и $\triangle A_1B_1C_1$ са изпълнени равенствата:

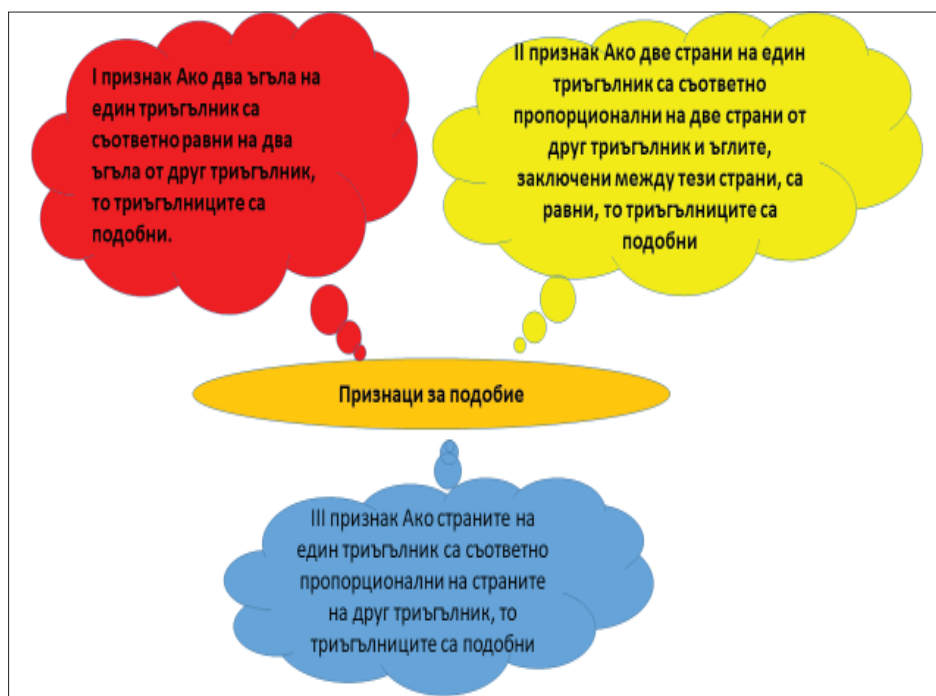
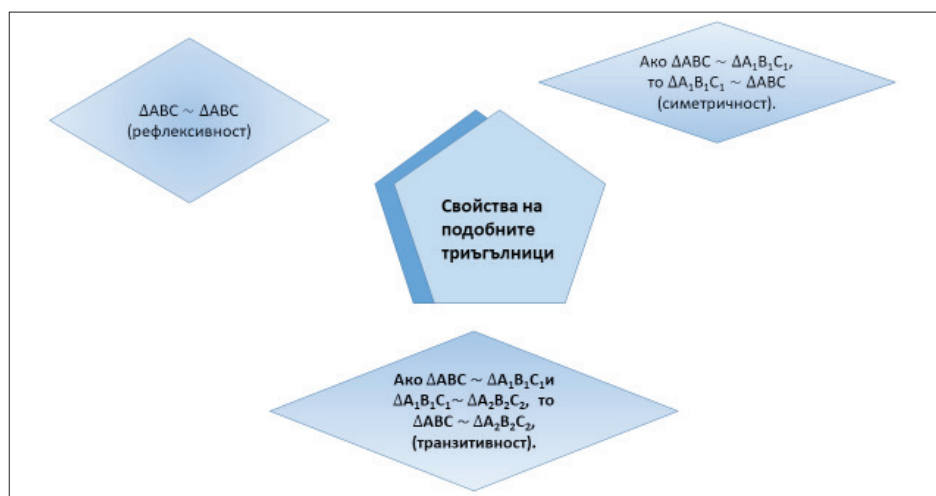
$$\frac{AB}{A_1B_1} = \frac{BC}{B_1C_1} = \frac{CA}{C_1A_1}$$

$\angle A = \angle A_1$
 $\angle B = \angle B_1$
 $\angle C = \angle C_1$

$\triangle ABC \sim \triangle A_1B_1C_1$

Два триъгълника, които имат съответно равни ъгли и съответно пропорционални страни, се наричат подобни.

Коефициент на подобност: Ако $\triangle ABC \sim \triangle A_1B_1C_1$ и $AB : A_1B_1 = BC : B_1C_1 = CA : C_1A_1 = k$, числото k се нарича коефициент на подобност (коефициент на подобие) за $\triangle ABC$ и $\triangle A_1B_1C_1$.

Времево разпределение: 2 учебни часа

Групова дейност в класната стая:

Работи се самостоятелно или в група от двама. Разработват се табла с трите теореми. В интернет се търси информация за подобни предмети, животни, цветя и др.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Презентация по темата. Използване на компютър.
https://www.youtube.com/watch?v=ATFs_QF7qvA
https://www.youtube.com/watch?v=_qr4r9oA0Yw

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Креативно мислене. Практически умения. Съобразителност. Развитие на логическо и пространствено мислене. Комуникативни умения.

Междупредметна връзка: информационни технологии, биология, физика, химия.

Работа у дома и участие на семейството:

Да се помисли за пример, в който подобие се визуализира с примери от заобикалящия ни свят.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Да се направи табло за всяка теорема от урока.

Помощни средства и технологии: интернет източници, калкулатор.

Самостоятелна и домашна работа: Изработване на подобни триъгълници.

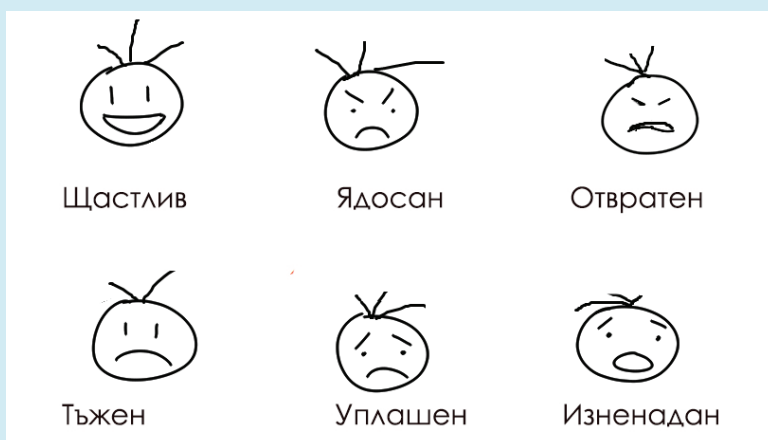
Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Философия, VIII клас

Тема на урока: Емоции

Основно съдържание на урока за ученика:

Емоциите са цветът на живота ни: „почервяваме“ от гняв, „позеленяваме“ от завист, „изчервяваме се“ от срам. Основните емоции са гняв, тъга, радост, изненада, страх, отвращение. От всички човешки емоции щастието е най-лесно за разпознаване. Това е състояние на доволство и приповдигнатост. Всички хора изразяват щастието си чрез усмивки, смях, повече енергия. Обратните емоции са гняв, ревност, завист, отвращение.

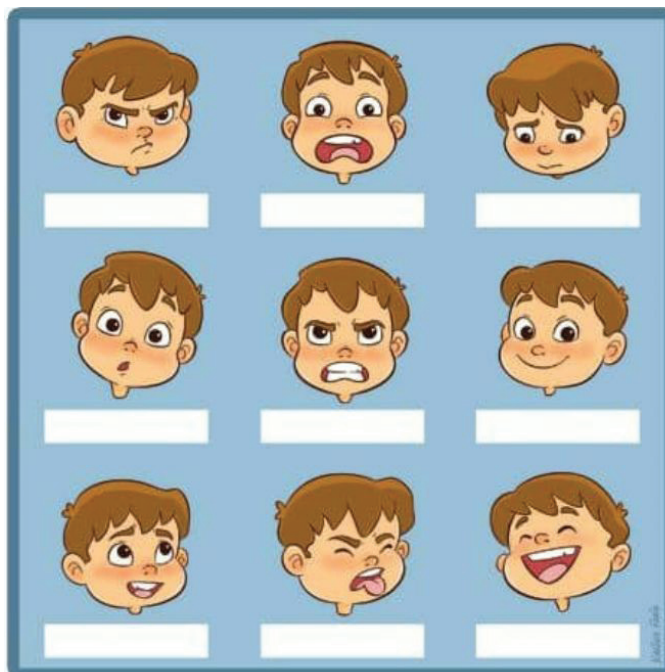

Използваното изображение е от

<https://priobshti.se/sites/default/files/uploads/emoticons-smaller.jpg>

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Работа по индивидуален проект – намери мястото на емоцията. Задачата е да се свърже лицето със съответната емоция.

Използваното изображение е от https://files.liveworksheets.com/default_files/2020/3/17/3171534299225/3171534299225001.jpg

развеселен	отвратен	изненадан
разгневен	учуден	срамежлив
щастлив	уплашен	ядосан

Времево разпределение:

Синтезиране на информацията за 20 минути и работа по задача 20 минути.

Групова дейност в класната стая:

Работа в няколко малки групи от по 4 – 5 деца. Играта е за разпознаване на емоцията – всяка група изтегля по една карта с написана емоция. Следва обсъждане и разбиране вътре в групата как да нарисуват емоцията. Рисунката е обща за групата. След това всяка група показва рисунката си, а останалите коментират какво е нарисувано, и постепенно стигат до какво чувство изразява рисунката.

Ресурси, които могат да се използват за темата: рисунки с емоции, филми, интернет.

Развитие на социални умения свързани с темата на урока:

Комуникативни умения

Работа в екип

Емпатия

Емоционална интелигентност

Междупредметна връзка: литература, биология, изобразително изкуство.

Работа у дома и участие на семейството:

Обсъдете кога най-често се чувстваме гневни и какво предизвиква тази емоция.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

На ученика се предоставя възможността да си изтегли написани на листчета емоции – гневен, тревожен, уплашен, отегчен, объркан, разочарован, виновен, наранен, радостен, влюбен, удовлетворен, срамежлив и т.н. Задачата е да се опита ученикът да покажат невербално съответното състояние на специалиста, като той трябва да го познае. Местата на ученика и специалиста може да се разменят.

Помощни средства и технологии: карти с емоции, рисунки, картини за оцветяване, презентации.

Самостоятелна и домашна работа:

Направи рисунка на тема „Когато съм щастлив“.

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Философия, IX клас

Тема на урока: Философия, ценности и норми. Ценност и блага

Основно съдържание на урока за ученика:

Едно от важните неща в живота на човека са неговите ценности. Приятелството и семейството са точно такива. Човек има много приятели, някои са най-добри, други просто

добри, но той ги има, защото смята приятелството за ценно. Ако не смята приятелството за ценно, няма да има приятели. Животът и свободата са висши ценности и блага.

Използваното изображение е от <https://grandmufti.bg>

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Дискусия в класната стая. Ученикът със специални образователни потребности изпълнява ролята на водещ на дискусията.

Задаване на въпроси с цел по голяма яснота по темата. Какво е ценното в живота на човека и защо?

Времево разпределение:

Синтезиране и представяне на цялостната информация – около 25 минути.

Групова дейност в класната стая:

Поставяне на конкретна задача за изпълнение. Обсъждане на въпрос: Има ли по-добри или по-лоши ценности?

Ресурси, които могат да се използват за темата: Философски текст, учебник, схеми и презентации

Развитие на социални умения свързани с темата на урока:

Приемане на различни гледни точки

Работа в екип

Комуникативни умения

Междупредметна връзка: история на античния свят, изобразително изкуство.

Работа у дома и участие на семейството:

Човешките ценности са трайни във времето, но все пак подлежат на промяна. Човек се променя. В различни периоди на живота си хората могат да имат различни ценности в зависимост от собственото си разбиране за щастие. Обсъдете в семейството, какви са ценностите на всеки член на семейството.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Изготвяне на табло, схема с пет ценности, важни за ученика или неговото семейство.
Направете списък с ценности.

Помощни средства и технологии: схеми, табла, презентации.

Самостоятелна и домашна работа:

Задай си въпроса „Какво е наистина важно за мен в живота?“.

Помисли за моменти, в които си бил/а истински щастлив/а. Направи рисунка по темата.

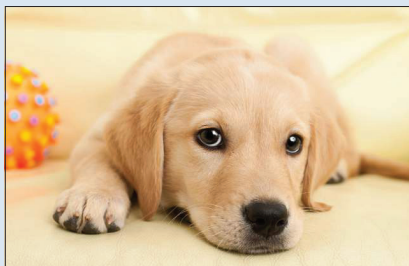
Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Биология, VIII клас

Тема на урока: Клетка и тъкани

Основно съдържание на урока за ученика:

Какво е общото между човека и тези организми?

Използваните изображения са от „Уикипедия“

Отговорът е много прост – всички те са изградени от клетки. Всяка клетка има три основни съставни части: клетъчна мембрана, която обгражда клетката и придава нейната форма, цитоплазма, която е желеподобна материя, и наследствено вещество/ядро (ДНК). В цитоплазмата са разположени клетъчни органели (рибозоми, апарат на Голджи, ендоплазматична мрежа и др.), които изпълняват различни функции и поддържат клетката жива. Може да оприличим структурата на клетката със супа топчета. Паничката ще представлява клетъчната мембрана, супата – цитоплазмата, а топчетата и зеленчуците са клетъчните органели.

Използваното изображение е от <https://www.haskovo.net>

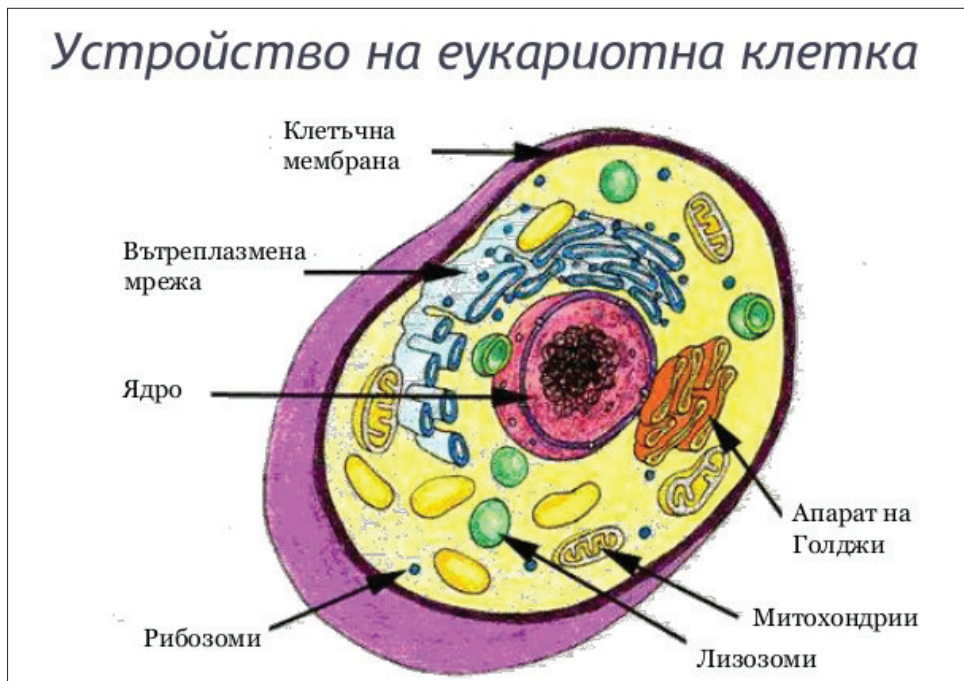
В човешкото тяло клетките се обединяват в тъкани. Има четири основни вида тъкани – епителна, съединителна, мускулна и нервна. Те имат сходен строеж и функции.

Използваното изображение е от <https://www.belchohrstov.com/tukani/>

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Схематично изобразяване на структурните части на клетката в тетрадките за работа в клас.

Използваното изображение е от <https://www.slideshare.net>

Времево разпределение:

В рамките на учебния час.

Групова дейност в класната стая:

Избира се дете от класа, което ще бъде манекен. Други четири деца взимат от учителя предварително подготвени тениска, пуловер, суитчър, яке в различни цветове и започват да обличат манекена последователно. Първо тениската, която ще символизира епителна тъкан, след това пуловера – съединителна тъкан, суитчърът ще е мускулна тъкан и якето ще бъде нервна тъкан.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

- <https://ucha.se/watch/2371/Kletka>
- <https://ucha.se/watch/2429/Takan-Epitelna-i-saedinitelna-takan>
- <https://ucha.se/watch/2430/Muskulna-i-nervna-takan>
- <https://www.mozaweb.com/bg/lexikon.php?cmd=getlist&let=7&sid=BIO>

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

- Активно слушане
- Ефективна комуникация
- Социализиране
- Работа в екип
- Позитивно мислене

Междупредметна връзка:

Химия – намиране на въглерод, кислород, водород и азот в периодичната система на химичните елементи.

Работа у дома и участие на семейството:

С помощ от родителите да се изработи модел на човешка клетка от пластилин или цветна хартия.

Използваното изображение е от <http://ou-enica.blogspot.com/2008/05/blog-post.html>

Да се разгледат видовете тъкани.

Деятелност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Върху макет и рисунка да е нанесат четирите основни вида тъкан в човешкото тяло.

Използваното изображение е от [khanacademy.org](https://www.khanacademy.org)

Помощни средства и технологии: таблици, макети и ресурси за оцветяване по темата.

Самостоятелна и домашна работа:

Намери в интернет интересни факти за човешките клетки и тъкани. Изготви презентация и я сподели със съучениците си.

Адаптиран план на урок

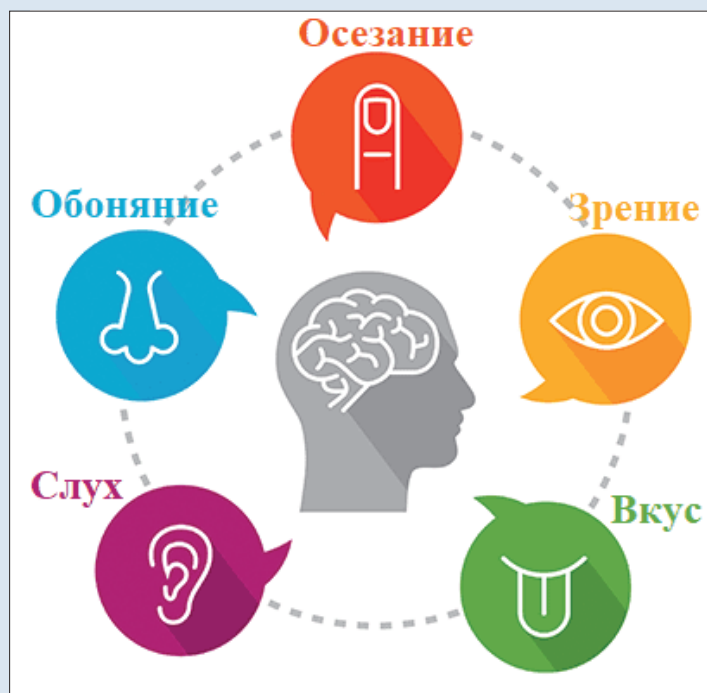
Предмет, клас: Биология, VIII клас

Тема на урока: Сетивни системи

Основно съдържание на урока за ученика:

XXI век е век на модерните технологии, които са станали част от ежедневието на човека. Любимите ни смартфони работят благодарение на сензори, които улавят нашите действия. При човека също има подобни сензори, които са част от сетивна система. Тя ни дава информация за състоянието на външната и вътрешната среда. Към сетивната система спадат зрителната, вкусовата, обонятелната, равновесната, слуховата система.

Всяка сетивна система се състои от определен вид рецептори и множество от сетивни неврони. Сетивните неврони провеждат и обработват информацията, която идва от рецепторите. В повечето случаи в резултат на дразненето на даден вид рецептори се получава определено усещане.

Използваното изображение е от <https://medpedia.framar.bg>

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Отговор на въпрос:

1. Защо по време на учебен час учителите говорят, пишат и рисуват едновременно?
2. Кои сетива използвате вие по време на учебен час?

Времево разпределение:

Времето на един учебен час.

Групова дейност в класната стая:

Изследване на сетивността на учениците.

Учителят подготвя въже за скачане, свирка, табло за изследване на зрението, сок от ягоди и парфюм.

1. Постава въжето на земята, децата трябва да вървят по него в права линия => изследваме системата за равновесие.
2. Избира се дете от класа, което да изсвири със свирката => изследваме слуховата система.
3. Таблото за зрението се поставя на дъската и децата трябва да разпознаят цветове и цифри => изследваме зрението.
4. Учителят раздава по една чаша сок от ягоди на децата и те отпиват => изследваме вкусовата система.
5. Учителят пръска върфу салфетка малко парфюм и дава на учениците да усетят аромата => изследваме обонянието.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

- табла
- макети
- <https://ucha.se/watch/7553/setivni-sistemi-za-ravnovesie-i-dvizhenie/urok/17049>
- <https://ucha.se/watch/7512/zritelna-setivna-sistema/urok/17047>

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

- Комуникация
- Диалог
- Изслушване
- Толерантност
- Креативност

Междупредметна връзка:

Философия – изследване на собствения си начин на учене и използване на техники за ефективно учене.

Работа у дома и участие на семейството:

Изгответе проект/презентация на тема „Петте сетива“.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Чрез игра „Петте сетива“ ученикът или учениците се ориентират по-лесно в сетивната система. Необходими са 5 карти или картини на петте сензорни органа и снимки или картинки, илюстриращи ситуации на възприемане, представляващи използването на петте сетива в реални ситуации. Ученикът или учениците имат за цел да ги подредят.

Изображението е използвано от <https://kinderplus.bg>

Помощни средства и технологии:

Картинки, карти, цветни снимки, таблици и макети.

Самостоятелна и домашна работа:

Изследвай сетивата си. Води си бележки какви цветове видя в рамките на 1 час. А какви вкусове усети на вечеря?

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: География и икономика, VIII клас

Тема на урока: Геосферен строеж на системата Земя

Основно съдържание на урока за ученика:

Система е група от взаимосвързани части, които функционират като едно цяло.

Системата Земя се състои от концентрични обвивки и слоеве – геосфери (атмосфера, литосфера, хидросфера, педосфера, биосфера).

Природните процеси в системата Земя се задвижват от слънчевата енергия и топлината в земните недра. Разположението на геосферите зависи от плътността на веществата, които ги изграждат.

Атмосферата е обвивката на въздуха. Навсякъде около нас има въздух, но ние не го виждаме.

Литосферата обхваща най-горната твърда обвивка на Земята.

Хидросферата включва всички води на планетата – океани, морета, реки, езера, подпочвени води, почвена влага и води в атмосферата.

Педосферата е развита само на сушата и включва различни почви с различна дебелина.

Биосферата включва всички растения, животни и хората.

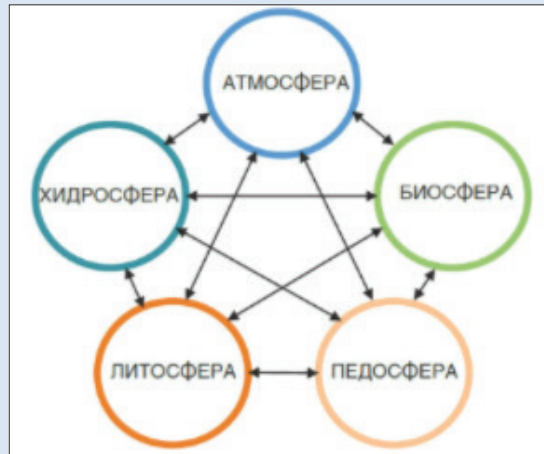

Линк с изображения и допълнителна информация:

https://www.google.bg/search?q=%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B8+%D0%BD%D0%B0+%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%B0&tbm=isch&hl=bg&sa=X&ved=2ahUKEwjRlqalo6_rAhVrhoKHfloCfYQrNwCKAB6BAgBEF0&biw=1333&bih=566#imgcr=t7dyxivUoffWUM

Геосферите са взаимосвързани помежду си така, че при промяна в една от геосферите може да предизвика промени в останалите. Това има значение за функционирането на системата Земя като едно цяло.

Енергия на Слънцето

Енергия от земните ядра

Природният риск е вероятността дадено опасно природно явление да се превърне в бедствие за хората.

Опасни природни явления са земетресенията, наводненията, вулканичните изригвания, свлачищата, бурите и др. Те са част от природата, но се превръщат в бедствия за хората, които живеят близо до местата с опасни природни явления.

Природни бедствия

Линк с изображения и допълнителна информация:

https://www.google.bg/search?q=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8+%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%8F&tbm=isch&ved=2ahUKEwjY7Y7Jna_rAhXmxsQBHZU6AogQ2-cCegQIABAA&oq=%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8+%D0%B1&gs_lcp=CgNpbWcQARgAMgIIADICCAAyBggAEAUQHjIGCAAQBRAeMgYIABAFEB4yBggAEAUQHjIGCAAQCBAeMgYIABAIEB4yBggAEAgQHjIECAAQGFC6wIYg-sJYMj_CWgAcAB4AIABd4gBd5IBAzAuMZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1nwAEB&scIient=img&ei=wUdBX5iJDOaLk74PlfWIwAg&bih=566&biw=1350#imgcr=X9sRoS7MXJ49KM

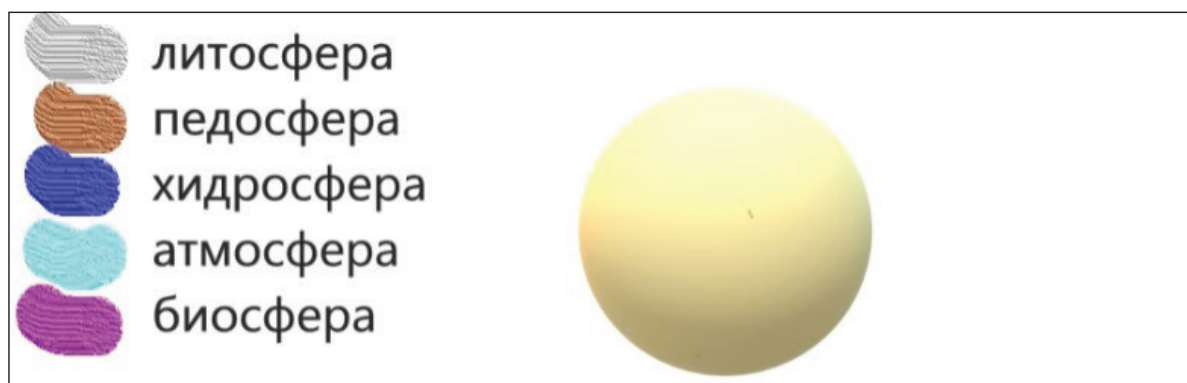
Линк с изображения и допълнителна информация:

https://www.youtube.com/watch?v=exW6gk_PxhQ

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Търсене и намиране на информация в интернет.

Задаване на групов проект – „Запознаване с геосферния строеж на системата Земя“ – чрез създаване на презентация или доклад, индивидуално или по групи. За ученика със специални потребности диференцираната задача може да се сведе до отбелязване на схемата на отделните геосфери, като се спазва легендата.

Времево разпределение:

1 час предварителна подготовка като самостоятелна работа; 10 минути работа за организиране на презентиранията в група; 10 минути презентация.

Беседа

Групова дейност в класната стая:

Тема: Запознаване с геосферния строеж на системата Земя.

Регламент: Групова дейност в класната стая – 3 групи:

I група – разглежда геосферите, които изграждат планетата;

II група – разглежда взаимовръзките между геосферите;

III група – разглежда природните рискове.

Всяка група се състои от не повече от 6 ученици с различно ниво на знания и умения.

Важен е подборът на лидера на групата със създаване на нагласа за управление на работа в екип и разпределяне на задачите според индивидуалните възможности.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Задаване на ключови думи и изрази, по които да се търси информация по темата – атмосфера, литосфера, хидросфера, педосфера, биосфера, природен риск.

Линк с изображения и допълнителна информация:

https://www.youtube.com/watch?v=exW6gk_PxhQ

Интерактивни задачи в www.lwarningapps.org

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Търсене и намиране на информация, организиране на информацията

Презентационни умения

Комуникативни умения

Умения за слушане

Умения за анализиране на изображение

Междупредметна връзка:

Български език: обогатяване на речниковия запас.

Математика: мерни единици за обхват на отделните геосфери.

Изобразително изкуство: запознаване с изображения от природни рискове.

Информационни технологии: търсене на информация в световната информационна мрежа, използване на програми за презентирание, обработване на снимки и др.

Работа у дома и участие на семейството:

Ученикът да се запознае с урока.

Ученикът да разгледа посочените линкове с информация

https://www.youtube.com/watch?v=exW6gk_PxhQ

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Коментар на новите понятия:

- етимология: от гръцки език: „сфера“ – кълбовидна обвивка – обвивка на земното кълбо; „геос“ – земя; „атмос“ – пара (в случая – въздух), „литос“ – камък ; „педйо“ – поле (в случая – почва); „хидро“ – вода; „биос“ – живот.

- правопис: С Ф/В ЕРА

Подпомагане в подготовката и изпълнение на диференцирана задача – насочващи въпроси: Какво ще е положението на всеки от геосферите върху графичния модел на земното кълбо? Могат ли да се допират, покриват, смесват? Какво се случва тогава? и др.

При разглеждане на изображенията на природен риск: Какво се вижда на всяко от изображенията? Кой геосфери си взаимодействат?

Обогатяване на понятията и представите за природните бедствия .

Задаване на опорни точки при обяснение на схемата за взаимодействието между геосферите.

Помощни средства и технологии:

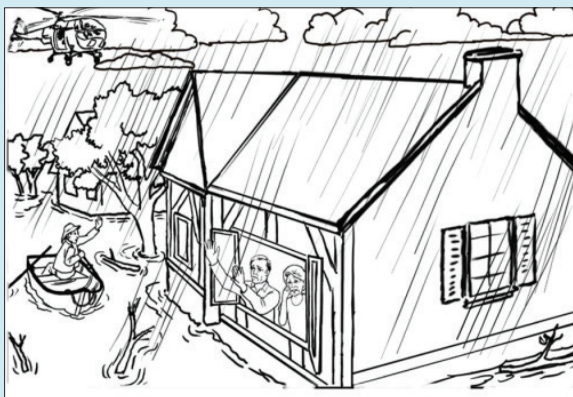
Компютър, лаптоп, таблет, мултимедия.

Географски глобус.

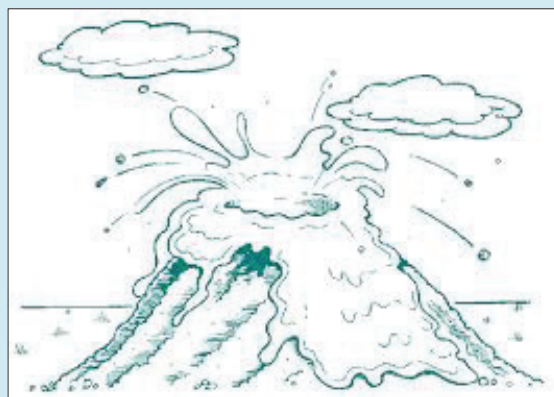

Самостоятелна и домашна работа:

Да се нарисува картина – природно бедствие по избор.

или

Използваното изображение е от:

<http://www.lyuboznaiko.com/index.php/2012/09/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%8F-%D0%B8-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B8-%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/>

<http://www.az-deteto.bg/kak-da-si-napравim-vulkan/10514/view.html>

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: География и икономика, VIII клас

Тема на урока: Изпарение, влажност и валежи

Основно съдържание на урока за ученика:

В атмосферата протичат много процеси и явления (изпарение, кондензация, валежи), които са част от водния кръговрат.

Изпарението зависи от температурата на въздуха и наличието на вода, която може да се изпари. Количеството на водните пари във въздуха се нарича влажност на въздуха. Тя е различна при различна температура на въздуха.

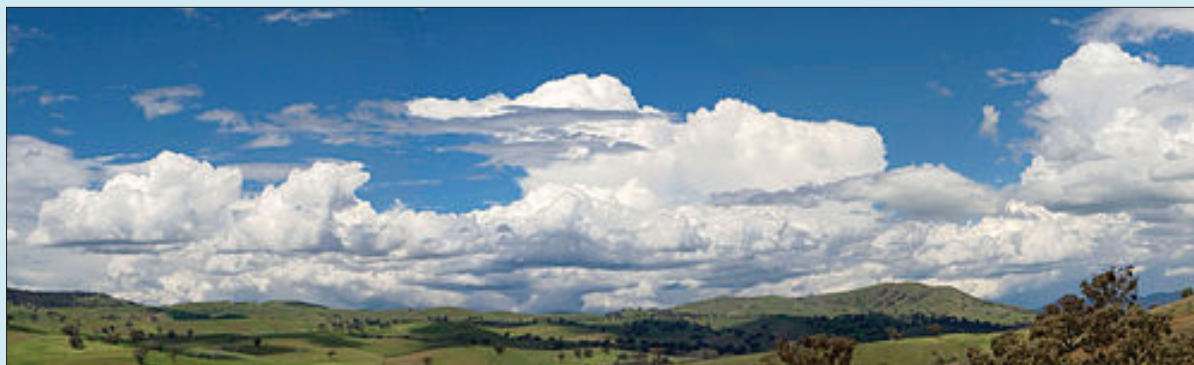

Изпарение, кондензация и валежи

Линк с изображения и допълнителна информация:

https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D1%8A%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B0

Облаци се образуват, когато водната пара се кондензира във водни капчици и ледени кристалчета. Те се различават по форма, височина и дали от тях падат валежи.

Купеста облачност

Линк с изображения и допълнителна информация – образуване на облаци:

<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%BA>

<https://www.youtube.com/watch?v=UW45Xrjp7K8>

Има различни видове валежи: според агрегатното им състояние биват течни (дъжд, роса) и твърди (сняг, градушка, слана), според мястото на образуване (хоризонтални и вертикални) и според изваляването са краткотрайни и дълготрайни. Разпределението им по земната повърхност зависи от географската ширина, въздушните маси, океанските течения, отдалечеността от океаните.

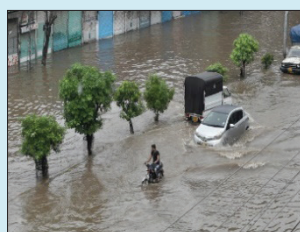
Линк с изображения и допълнителна информация:

<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6>

Опасни природни явления са суша, наводнение, градушка, гръмотевична буря и др.

Суша

Наводнение

Градушка

Гръмотевична буря

Използваните изображения са от <https://news.bg/>

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

Търсене и намиране на информация в интернет.

Задаване на групов проект „Запознаване с изпарение, влажност и валежи“ – чрез създаване на презентация или проект, индивидуално или по групи.

Времево разпределение:

1 час предварителна подготовка като самостоятелна работа; 10 минути работа за организиране на презентирането в група; 10 минути презентация.

Беседа

Групова дейност в класната стая:

Тема: Запознаване с изпарение, влажност и валежи.

Регламент: Групова дейност в класната стая – 3 групи:

I група – разглежда изпарението на водата и влажност;

II група – разглежда влажността, кондензацията на водните пари и видовете облаци;

III група – разглежда валежите и опасните природни явления.

Всяка група се състои от не повече от 6 ученици с различно ниво на знания и умения.

Важен е подборът на лидера на групата със създаване на нагласа за управление на работа в екип и разпределяне на задачите според индивидуалните възможности.

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Задаване на ключови думи и изрази, по които да се търси информация по темата – изпарение, влажност на въздуха, кондензация, кълбесто-дъждовни и слоесто-дъждовни облаци, гръмотевична буря.

Линк с изображения и допълнителна информация:

https://www.youtube.com/watch?v=nCZvV5Fj_ig

<http://planeta42.com/geography/cloudspuzzle/bg.html> – образователна игра.

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Търсене и намиране на информация, организиране на информацията

Презентационни умения

Комуникативни умения

Умения за слушане

Умения за анализиране на изображение

Междупредметна връзка:

Български език: дефиниране, описване, обясняване, сравняване, разграничаване, групиране, характеризиране, анализиране на географски обекти.

Математика: мерни единици.

Физика и астрономия: температура, нагряване, физични процеси при флуидите.

Информационни технологии търсене на информация в световната информационна мрежа, използване на програми за презентиране; обработване на снимки и др.

Работа у дома и участие на семейството:

Ученикът да се запознае с урока.

Ученикът да разгледа посочения линк с информация:

https://www.youtube.com/watch?v=nCZvV5Fj_ig

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Създаване на таблица и запълването ѝ с нужната информация от ученика.

Например: Видове валежи?

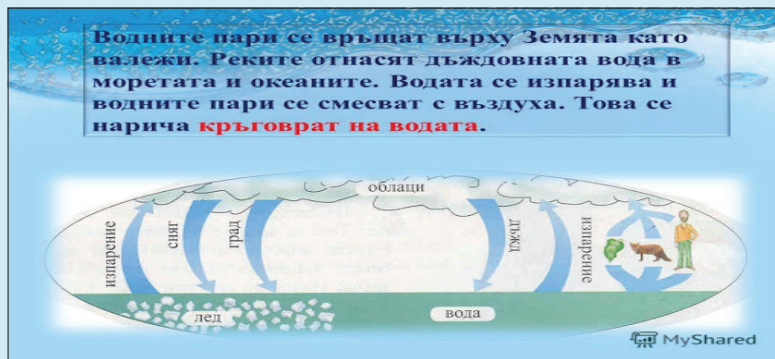
Според агрегатното състояние	Според място на образуване	Според изваляването

Как се променят валежите през различните сезони?

Ориентиране към примери от ежедневието:

1. Кога за последно вали дъжд?
2. Провери прогнозата за времето и какво е нивото на влажност.
3. Къде въздухът е по-влажен? Защо?

4. Довършване на изречения:

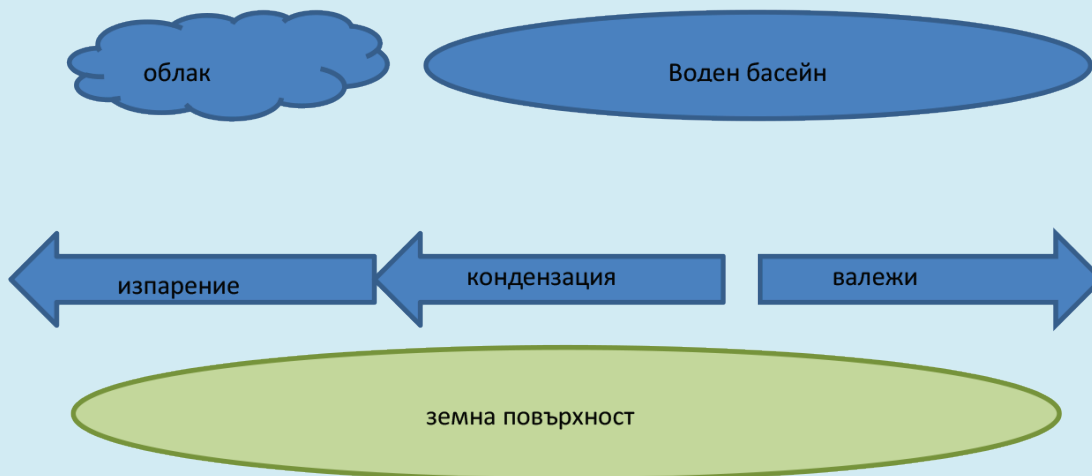
Когато е по-топло, изпарението е.....

Времето е по-топло в.....

5. Подпомагане в изготвянето и изпълнението на диференцирана задача.

Изготвяне на схема на кръговрата на водата в природата от предварително подготвени елементи чрез апликирането им върху работен лист или в електронна среда.

Елементи:

Помощни средства и технологии:

Компютър, лаптоп, таблет, мултимедия

Самостоятелна и домашна работа:

Ученикът да оцвети рисунката или да нарисува гръмотевична буря

Използвано изображение от:

<https://www.pinterest.com/pin/574420127467840724/>

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Технологии и предприемачество, IX клас

Тема на урока – Раздел: ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ПРОЦЕС

Заинтересовани страни и предприемаческа дейност

Основно съдържание на урока за ученика:

Учениците се запознават с понятието:

- патент – документ, който дава право за използване на изобретение, забранява на други лица да го използват;
- авторско право – гарантира права като признаване и обозначаване на авторство, разглашаване, спиране на използването му, възпроизвеждането му, излъчването му;
- търговска марка – знак, който може да се представи графично и отличава стоките и услугите на едно лице от тези на други лица.

Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

(работа в малка група, работа по индивидуален или групов проект, диференцирана задача)

Работа по индивидуален проект, свързан с описание на патент, авторско право и търговска марка под всяка картинка.

.....

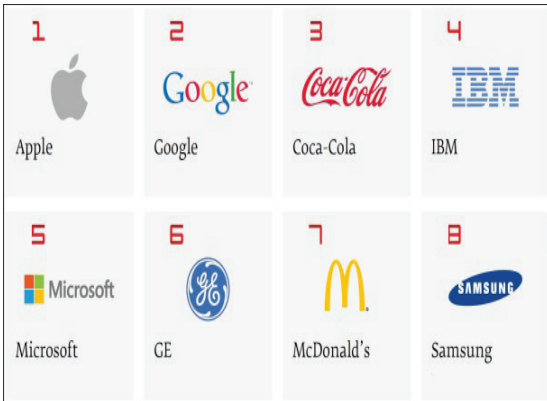
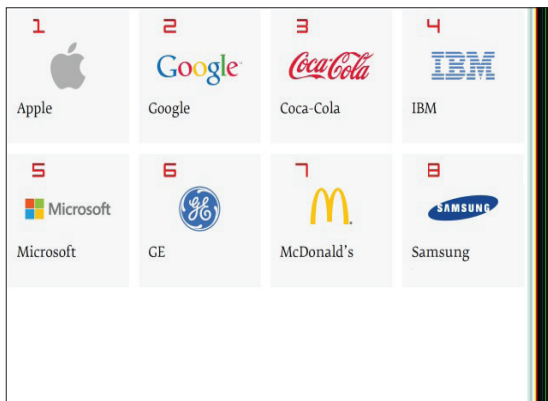
.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ (19) BG (31) 66883 В1

(81) Int.Cl. С 12 H 1/16 (2006.01) С 12 H 1/16 (2006.01)

ОПИСАНИЕ КЪМ ПАТЕНТ ЗА ИЗОБРЕТЕНИЕ

ПАТЕНТНО ВЕДОМСТВО

(21) Заявка № 111663
(22) Заявно на 20.12.2013
(24) Начало на действие на патента от: 20.12.2013

Приоритетни данни (32) (33)

(41) Публикувана заявка в бюлетин № 1 на 29.07.2016
(45) Отпечатване на 16.05.2019
(46) Публикувано в бюлетин № 5.1 на 15.05.2019
(56) Информационни източници:
(52) Разкласна заявка от ред: №:

(54) МЕТОД И ИНСТАЛАЦИЯ ЗА ВИТАЛИЗИРАНЕ НА ВИНО И ВИНОТО, ПРОИЗВЕДНО С ГИХ

(57) Методът и инсталцията за витализиране на вино са приложими във винопроизводството. Виното, произведено с гих с за предпазване на гивора. Инсталцията за витализиране на вино разкрива метода за витализиране на вино в съд (1), изготвен на лъч (2) и закрепен и прегнетено върху челото (1.1) на съда (1), който източник на лъч (2) е с форма, съобразена с формата на съда на челото (1.1) на съда (1) с вино (2), и има медна стена (6), в която е монтирано акустично тяло (7) и фазоинвертор (8), като още на външен програматор (9) на програмна заповед на звука. Създаването изход на външния програматор (9) е свързан чрез кабел (10) към съдчето на акустичното тяло (7). Източникът на лъч (2) има микрос (1), в който е разположена звукова ламповидна (4) върху вътрешната стена на съда (6) и на медната стена (6), като са образували и въдържни обем (12 и 13) и него за

(73) Патентпритежател(и):
"БАЛА" АД, 8645 С. СКАЛНИЦА, ОБЩ. ТУВЕЖА, УЛ. "СТАРА ПЛАНИНА" 5

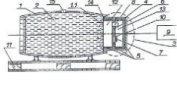
(72) Изобретател(и):
Веселин Николаев Кюев
Пламен Маркослав Янковиц
Клима Стефан Стефанов

(74) Предилагач(и) по издържаната собственост:
Савица Габриела Бонатов, 1113 София, ул. "Асен Пейков" 6, ет. 1, ап. 1

(86) № и дата на РСТ заявки:
(87) № и дата на РСТ публикации:

пропус на звукова вълна. Възможно е източникът на лъч да е протиснат и закрепен с лещица (14) към челото на съда. Възможно е челото на съда да е от дърво, като например дъб, или да бъде от метал или от бетон. Виното (2), стараваното в съда (1) е витализирано посредством метода и инсталцията за витализиране на вино.

8 фигури, 1 фигура

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Времево разпределение: максимално време от 20 минути.

Групова дейност в класната стая:
Учениците се разделят на три групи. Всяка група трябва да създаде лого, свързано с дейността на избрана фирма и да го представи пред класа. Диференцираната задача за ученика със специални потребности може да е тематично обвързана с професията на пекаря, която е застъпена в много от предходните теми, а именно – да избере име и да изготви лого на фирма, която се занимава с производство на хляб и хлебни изделия.
(по кои теми и с какъв регламент е групирането)

Ресурси, които могат да се използват за темата:
<https://pravatami.bg/5829>
<http://copyrights.bg/%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8/>
<https://ipbulgaria.bg/%D1%82%D1%8A%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B0/>

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:
Умения да анализира конкуренцията. Очертава допирните точки на предприемачеството със синдикалната дейност. Обяснява основните нагласи и изисквания на потребителите. Обяснява въпросите, свързани с интелектуалната собственост и авторските права.
(връзка с реалния живот и взаимодействие с предметната област)

Междупредметна връзка: география и икономика.

Работа у дома и участие на семейството:

Какво е мнението ви за ефекта от дейността на синдикатите върху бизнеса?

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Използва активно тематичната последователност и подхода на проектобазирано обучение. Така се осигурява достъпност и по-голяма вероятност за овладяване на трайни знания и умения.

Подпомага комуникацията с ученици от класа, както и с преподавателя.

Дозиране на самостоятелна работа, партниране, работа в група, подпомагане от ресурсен специалист.

В изработването на лого насочва вниманието на ученика към възможни изображения: предмет на дейност на фирмата, продукт, име, местонахождение и др.

Помощни средства и технологии: компютър/таблет; работни карти; картинки; обекти; знаци, средства за изобразителна дейност.

Самостоятелна и домашна работа:

Какво според вас представлява конкурентоспособността на стоките? Намерете информация в интернет и дайте примери.

Информация: интернет

Адаптиран план на урок

Предмет, клас: Технологии и предприемачество, VIII клас

Тема на урока – Раздел: ПРЕДПРИЕМАЧЕСКА ИНИЦИАТИВА

Оценка на бизнес идея. Критерии и правила за оценка на бизнес идея

Основно съдържание на урока за ученика:

Учениците се запознават с понятията:

- ресурсно осигуряване – необходимите ресурси, с които предприемачът трябва да разполага за успешно реализиране на предприемаческата дейност: достатъчно финансови ресурси; човешки ресурси; информация за факторите, оказващи влияние на дейността; машини, техника и оборудване; суровини и материали, необходими за протичане на производствения процес;
- равнище на ресурсната осигуреност – критерий, показващ степента на осигуреност с необходимите ресурси за реализирането на даден бизнес. Когато бизнес идеята изисква големи ресурси, с които формата не разполага, получава ниска оценка. Този критерий е от решаващо значение за потенциала на предприятието;
- пазарен потенциал – критерий, показващ какви потенциални клиенти и какъв пазарен дял би могъл да се завладее при реализирането на бизнес идеята. Осъществява се посредством анкети или интервюта с потенциалните потребители. Този критерий дава обща оценка за възможностите на бизнес идеята да навлезе и да се развие на пазара;

– финансов потенциал – критерий, показващ възможните приходи и разходи, свързани с реализирането на бизнес идеята и възможностите за печалба. За целта се съставя кратък финансов план;

– пазар на бизнес идея – дава възможност на една добра бизнес идея да бъде финансирана;

– методи за оценка на бизнес идеи – научни методи (оценката на критериите се извършва с помощта на научни подходи, а получената информация се проверява теоретично) и аналитични методи (информацията се получава чрез статистически анализ и конкретни данни от практиката).

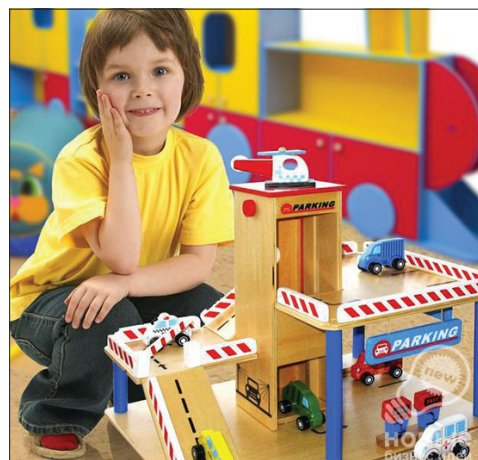
Адаптирани методи на преподаване на основното съдържание:

(работа в малка група, работа по индивидуален или групов проект, диференцирана задача)

Работа по индивидуален проект.

Вие сте предприемач и вече имате бизнес идея, която ще разработите. Какви ресурси ще ви бъдат необходими, за да реализирате идеята си?

За да отговорите на въпросите, изберете бизнес идея от предложените картинни изображения: производство на мебели от дърво; кафе сладкарница; шивашко ателие; производство на детски играчки от дърво.

Времево разпределение: максимално време от 25 минути.

Групова дейност в класната стая:

Организирайте среща с известен предприемач, който да ви сподели своя опит за целия процес на генериране, оценка и реализация на бизнес идея от своя бизнес. Опишете в тетрадките си кои идеи са отпаднали и защо не са били реализирани.

Ученикът със специални потребности би могъл да изрази мнение за идея, която е полезна и възможна и такава, която му се струва неизпълнима или неприложима.

(по кои теми и с какъв регламент е групирането)

Ресурси, които могат да се използват за темата:

Презентация, компютър с интернет, фотоси, видеофилм.

<http://kak-svoimi-rukami.com/bg/2020/03/stolik-s-podsvetkoj-iz-poddonov-svoimi-rukami/>, както и други подобни видеоматериали и изображения в интернет пространството, групи в социалните мрежи за споделяне на идеи от любители.

Развитие на социални умения, свързани с темата на урока:

Аналитични способности, работа в група – партниране, полезни умения: умения да подбира подходящи и непротиворечащи си критерии за оценка и поставя акцент върху най-съществените идеи. Може да оценява идеите с прости методи, неизискващи много допълнителна информация и време.

(връзка с реалния живот и взаимодействие с предметната област)

Междупредметна връзка: информационни технологии, чужд език (някои видеоматериали са от чуждестранни сайтове – руски, германски, английски); изобразително изкуство.

Работа у дома и участие на семейството: Обсъждане на идеите с членове на семейството, анкета, проучване.

Дейност на ресурсен учител или друг специалист в урока:

Насочване на вниманието на ученика към възможностите за реализиране на идея в конкретност: какви ресурси (материали, техническо оборудване, средства, специалисти) са необходими за реализирането ѝ – кой, с какво, как ще се изпълни. Може да се изготви табличка за плюсовете и минусите.

Имам ли материали	Имам ли инструменти	Мога ли/кой може	Ще струва ли скъпо	Ще бъде ли полезно	Ще се хареса ли, на кого

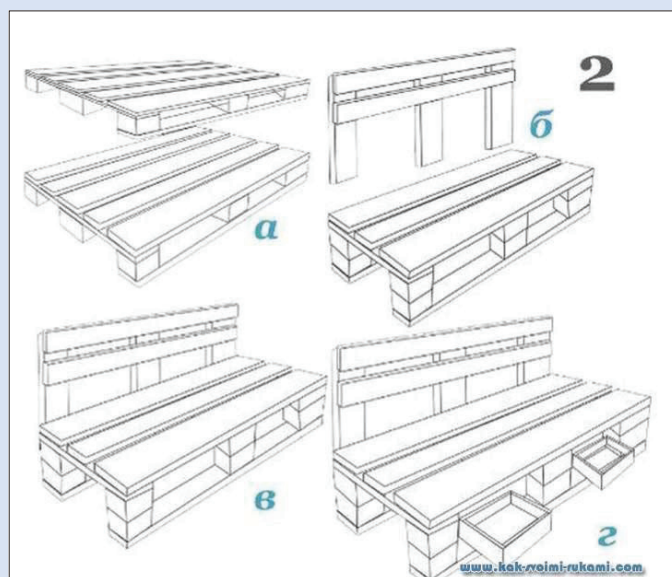
Посочване на ползите от реализирането на идеята.

Активизиране на нови понятия от предметната област.

Стимулира и насочва ученика в участието му в групата.

Изготвяне на рисунка/скица/ на продукт на идеята. Къде е виждал подобни изделия.

Например:

Изображение: <http://kak-svoimi-rukami.com/bg/2017/07/sadovyj-divanchik-iz-palett-svoimi-rukami-fotochertezhi/>

Помощни средства и технологии: таблет/компютър.

Самостоятелна и домашна работа:

Каква е разликата между научни и аналитични методи за оценка на бизнес идеи?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеното методическо ръководство изпълни своите поставени цели да осигури своеобразна отправна точка на общообразователните учители и педагогическите специалисти, осигуряващи обучение и допълнителна подкрепа за личностно развитие на учениците със специални образователни потребности в първи гимназиален етап. Важно е да подчертаем още веднъж, че отправените насоки имат за цел да отправят общи насоки за адаптиране на учебно съдържание и макар да се придържат към учебните програми в първи гимназиален етап са взети предвид особеностите на учениците със специални образователни потребности, като се обучават по индивидуални учебни планове и не покриват държавния образователен стандарт за общообразователна подготовка.

В същото време, достъпът до учебно съдържание е важна част от приобщаващото образование, защото чрез него се осигурява възможност за образователно включване и изграждане на възможности за съвместно учене в класната стая и в крайна сметка се подкрепят и социалните умения на учениците.

Към методическото ръководство има изработено и учебно помагало с адаптирани учебни единици по всички основни учебни предмети в първи гимназиален етап. В него също не са включени всички урочни единици с оглед на индивидуалните възможности на учениците на индивидуални учебни програми, но осигуряват обща насока за всеки един общообразователен и ресурсен учител за адаптиране на учебно съдържание.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Балканска, Н.** Психолого-педагогическа характеристика на студентите със специални образователни потребности, *Списание на Софийския университет за образователни изследвания*, брой:1, 2013.
- Балканска, Н.** Универсален дизайн и ресурси за електронно дистанционно обучение на студенти със СОП, *Специална педагогика*, брой:1/2, 2013.
- Балканска, Н.** Оптимизиране на училищната среда при интегрирането на деца с увреден слух. *Педагогика*, 3, 2005.
- Балканска, Н.** *Кохлеарната имплантация в детска възраст – приложение, рехабилитация, обучение*. София: Парадигма, 2009.
- Богданова, Т.** *Сурдопсихология*. Москва: Academia, 2002.
- Епифанцева, Е., Киселенко, Т., Могилева, И., Соловьева, И., Титкова, Т.** *Настольная книга педагога-дефектолога*. Ростов на Дону: Феникс, 2007.
- Дамянов, К.** Обща подкрепа за личностно развитие на ученици със специални образователни потребности. *СУ. Научни и практически аспекти на приобщаващото образование*. 2018.
- Дамянов, К.** Помощникът на учителя в приобщаващото образование. София. 2019.
- Дамянов, К.** Съвместното преподаване в приобщаващото образование. *Сборник с доклади и добри практики от националната конференция „Ресурсните учители и съвместното преподаване в приобщаващото образование“*. 2019. София.
- Караджова, К., Балканска, Н.** *Стъпала, които ще ти помогнат да се защитиш при бедствие*. София: Алтера груп, 2009.
- Кръстев, А.** Приобщаващата среда като мотиватор за учене сред учениците. *СУ. Научни и практически аспекти на приобщаващото образование*. 2018.
- Левтерова-Гаджалова, Д.** Компетентностите на приобщаващия учител – послание на приобщаващото образование за приобщаващото общество. *Сборник с доклади и добри практики от националната конференция „Ресурсните учители и съвместното преподаване в приобщаващото образование“*. 2019.София.
- Литвак и др. 1989:** Литвак, А., Сорокин, В., Головина, Т. *Практикум по тифлопсихологии*. Москва: Просвещение, 1989.
- Цветкова-Арсова. М.** Приобщаващото образование на деца и ученици със СОП – една световна практика. *СУ. Научни и практически аспекти на приобщаващото образование*. 2018.
- Янкова, Ж.** Помощни средства и технологии за деца и ученици със специални образователни потребности в приобщаващото образование. 2020. Пловдив.

Закон за предучилищното и училищното образование

Наредба за приобщаващото образование

- Barbotte et al. 2001:** Barbotte, E., Guillemin, F., Chau, N. Prevalence of impairments, disabilities, handicaps and quality of life in the general population. *Bulletin of the World Health Organization*, 79, 2001.
- Friend, M., Bursuck, W.** Including students with special needs (7th.ed.). Upper Saddle River, N.J. Pearson Education. 2015.
- Freund, L., Rich, R.** Teaching students with learning problems in the inclusive classroom. Upper Saddle River, N.J. Pearson Education. 2005.
- Friend, Cook,** Interactions. Collaboration skills for school professionals. Upper Saddle River, N.J. Pearson Education. 2013.
- Gargiulo, R.** Special education in contemporary society. Thousand Oaks, CA. 2005.
- Haddad, C. 2009.** *Teaching children with disabilities in inclusive settings.* UNESCO.
- Johnsen & Skjorten 2001:** Johnsen, B., Skjorten, M. *Education – Special Needs Education.* Oslo: Unipub Forlag, 2001.
- Iversen 2006:** Iversen, S. *Holistic approach to working with children with developmental problems.* Oslo: Unipub Forlag, 2006.
- Ludlow.** Collaboration. Teaching Exceptional Children. 2011.
- Lingo, Barton-Arwood, Jolivette.** Teachers working together: Improving learning outcomes in the inclusive classroom. Teaching Exceptional Children. 2011.
- Spencer, S. Lynne Cook and June Downing:** The practicalities of collaboration in special education service delivery. *Intervention in School and Clinic.* 2005.
- UNESCO.** Institute for information technologies in education. ICTs in education for people with special educational needs, Specialized Training Course, Moscow, 2006.
- Wiggins. K, Damore, S. (2006).** “Survivors” or “friends”? A frame-work for assessing effective collaboration. Teaching Exceptional Children.